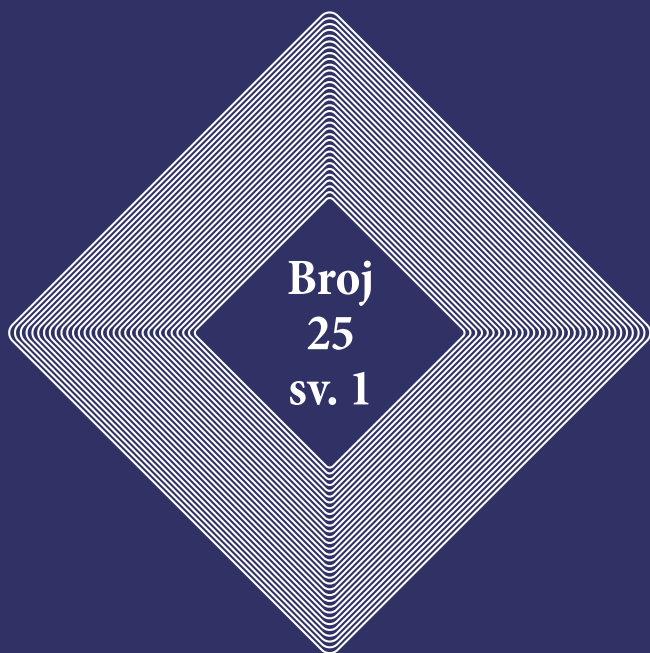

Antropologija

Časopis Instituta za etnologiju i antropologiju
Filozofskog fakulteta u Beogradu

Broj
25
sv. 1

1838

Beograd, 2025.

Antropologija

Časopis Instituta za etnologiju
i antropologiju (IEA)
Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Anthropology

Journal of the Institute of Ethnology
and Anthropology (IEA)
Faculty of Philosophy, University of Belgrade

ANTROPOLOGIJA/ANTHROPOLOGY

Broj 25, sveska 1, 2025. godina / Vol. 25, No. 1, 2025.

Primljeno na sednici Izdavačkog saveta održanoj 29. 05. 2025. godine

Accepted by Advisory board on 29th of May 2025.

Izdavači

Institut za etnologiju i antropologiju Odeljenja za etnologiju i antropologiju
Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu
Institute of Ethnology and Anthropology Department of Ethnology and Anthropology
Faculty of Philosophy University of Belgrade

Dosije studio, Beograd

Urednici / Editors

Prof. dr Marko Pišev, Institut za etnologiju i antropologiju
Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu
doc. dr Jelena Čuković, Institut za etnologiju i antropologiju
Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Sekretar Redakcije / Secretary

dr Ivana Gačanović, Institut za etnologiju i antropologiju
Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Redakcija / Editorial board

Prof. dr Adam Kuper, Boston University / LSE; *Prof. dr Tim Rhodes*, London School of Hygiene and Tropical Medicine, University of London; *Prof. dr Goran Pavel Šantek*, redovni profesor Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; *Dr Gordana Đerić*, naučni savetnik, Institut za evropske studije, Beograd; *Prof. dr Antonadia Monteiro Borges*, Instituto de Ciências Humanas, Departamento de Antropologia, Universidade de Brasília; *Dr Petko Hristov*, naučni savetnik, Etnografski institut Bugarske akademije nauka, Sofija; *Dr Laura Jiga Iliescu*, Institutului de Etnografie si Folclor „Constantin Brailoiu“, Academia Româna, Bucuresti; *Dr Stef Jansen*, senior lecturer, School of Social Sciences, University of Manchester; *Dr Saša Nedeljković*, redovni profesor, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu; *dr Ljubica Milosavljević*, viši naučni savetnik, Institut za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu; *dr Marija Brujić*, viši naučni saradnik, Institut za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu; *dr Marija Ajduk*, naučni saradnik, Institut za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu; *Dr Mira Radojević*, redovni profesor, Odeljenje za istoriju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu; *Dr Lidija Radulović*, vanredni profesor, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu; *Dr Jadranka Đorđević Crnobrnja*, viši naučni saradnik, Etnografski institut SANU, Beograd; *Dr Aleksandar Krel*, viši naučni saradnik, Etnografski institut SANU, Beograd; *Dr Marko Stojanović*, muzejski savetnik, naučni saradnik, Etnografski muzej u Beogradu

Predsednik izdavačkog saveta / Chair of the Advisory board

Prof. dr Ivan Kovačević, Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Filozofskog fakulteta u Beogradu

Izdavački savet / Advisory board

Prof. dr Aleksandar Bošković, Institut društvenih nauka Beograd; Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Prof. dr Vesna Vučinić, Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Prof. dr Bojan Žikić, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

dr Ljiljana Gavrilović, naučni savetnik, Etnografski institut SANU, Beograd

Prevod na engleski / Translation to English: *dr Sonja Žakula*

Kompjuterska obrada/ Technical support: Dosije studio

Lektor i korektor / Proof reading: *dr Nina Kulenović, dr Marija Mandić*

Logo: *mr Miroslav Niškanović, SGC*

Časopis izlazi tri puta godišnje/ Journal is published three times a year

Članci izlaze na srpskom ili engleskom jeziku / The articles are published in Serbian or English language

Časopis se sufinansira sredstvima Ministarstva za prosvetu i nauku / Journal is co-funded by Ministry of Education and Science of Republic of Serbia

Tiraž: 300

Časopis se neprofitno distribuira naučnim i drugim bibliotekama, ustanovama kulture i istraživačima u zemlji i inostranstvu / Journal is freely distributed to institutions of science and culture, public libraries, and individual researchers in Serbia and abroad

Časopis se besplatno može preuzeti sa sajta www.anthroserbia.org
Journal is free to download from the Web site www.anthroserbia.org

ISSN 1452-7243

COBISS.SR-ID 136468492

Elektronsko izdanje ISSN 2334-881X

Adresa redakcije:

Filozofski fakultet, Čika Ljubina 18-20

11000 Beograd

011/3206-298

antropologija@f.bg.ac.rs

www.anthroserbia.org

Članci:

9–34 | **Haris Dajč i Isidora Jarić**
Medijsko izveštavanje o migrantima u Srbiji:
između humanitarnog i bezbednosnog okvira (2021–2024)

35–58 | **Mladen Stajić**
Dekonstrukcija profetičkog narativa:
Kremansko proročanstvo između dva svetska rata

59–73 | **Jelena Seferović**
Echoes of Childhood:
Growing Up Between Worlds of Quiet and Sound

75–94 | **Бојан Жикић**
Натуризам и нудизам:
културна мисао и културна пракса

95–111 | **Aleksandar Weisner**
Status teme oružanog nasilja maloletnih lica u DH
istraživanjima u Srbiji (2001–2024)

Prikaz:

113–115 | **Aleksandar Weisner**
J. Adlam, T. Kluttig i B. X. Lee, *STANJE NASILJA I KREATIVNO
STANJE (VIOLENT STATES AND CREATIVE STATES)*, London &
Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers (2018), str. 536.

Članci i studije

Articles

Haris Dajč¹ i Isidora Jarić²

Filozofski fakultet

Univerzitet u Beogradu

MEDIJSKO IZVEŠTAVANJE O MIGRANTIMA U SRBIJI: IZMEĐU HUMANITARNOG I BEZBEDNOSNOG OKVIRA (2021–2024)³

Apstrakt: Nakon početka migrantske krize kao jednog od najvećih globalnih izazova u prethodnoj deceniji Srbija je postala jedna od najvažnijih tranzitnih zemalja i jedna od poslednjih stanica migranata na putu ka Evropskoj uniji. Migrantska kriza u Srbiji, otvorila je značajna pitanja u vezi sa procesima upravljanja migracijama u kojima mediji imaju značajnu ulogu. Rad analizira izveštavanje dnevnih listova o migrantima u Srbiji u periodu 2021–2024 godine. Uzorak istraživanja obuhvata 1001 tekst koji su objavljeni u pet odabranih dnevnih listova: Blic, Danas, Informer, Kurir, i Politika. Tekstovi su selektovani i preuzeti iz baze Ebart medijskog arhiva. Medijsko izveštavanje o migrantima u periodu 2021–2024 obeležava postupni prelazak sa izveštavanja unutar dominantno humanitarnog okvira na bezbednosni okvir. Nažalost, oba ova interpretativna okvira, svaki na svoj način, objektivizuju migrante posmatrajući ih kroz optiku “drugosti”, što doprinosi povećanju socijalne distance i otežava procese inkluzije u društvo Srbije.

Ključne reči: Migrantska kriza, migranti, izbeglice, drugost, Srbija, medijsko izveštavanje

Uvod

U javnom, i posebno medijskom diskursu (Cantat at all, 2025; Crawley at all, 2018) odomaćio se termin “migrantska kriza”, kojim se opisuje jedan od najvećih globalnih izazova sa kojim se svet suočio tokom poslednjih decenija.

---

1 haris.dajc@f.bg.ac.rs

2 dorajaric@gmail.com

3 Istraživanje za potrebe ovog rada sprovedeno je uz podršku Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije u sklopu finansiranja naučnoistraživačkog rada na Univerzitetu u Beogradu - Filozofskom fakultetu (broj ugovora 451-03-137/2025-03/200163).

Iz različitih razloga (ratova, siromaštva, političkog progona i klimatskih promena) milioni ljudi su bili primorani da napuste svoje domove i postanu subjekti ovog fenomena/procesa. Ipak, ovaj termin, kako upozoravaju mnogi autori, nikako nije neutralan, već unutar sebe sadrži mnoštvo akumuliranih značenja. Tako na primer Cantat, Pecoud i Thiollet govore o migrantskoj krizi kao o “kompleksnom sklopu fragmentisanih, promenljivih i često osporavanih diskursa, reprezentacija i praksi koje oblikuju način na koji se percipira društvena stvarnost, te usmeravaju i legitimišu specifični režimi upravljanja migracijama.” (Cantat et al., 2023: 627) Za ove autore, to je specifičan “oblik moralne panike, koja se svakodnevno konstruše kroz diskretne diskurzivne i političke procese, od strane specifičnih aktera — u rasponu od medija i donosioca odluka, do aktera civilnog društva i akademske zajednice.” (Ibid.) Dakle, možemo reći da je migrantska kriza na izvestan način “poteškoća izazvana samom politikom” i kao takva je posledica “loše upravljanih, neusaglašenih i nehumanih migracionih politika koje ne uzimaju u obzir geopolitičke i istorijske kontekste globalnih kretanja.” (Sivalingam, 2020: 113)

Balkan, uključujući Srbiju, postao je ključna tranzitna zona za migrante na putu ka Zapadnoj Evropi (Oruc, Raza and Santic, 2020: 4–5). Srbija se, kao deo Balkanske rute, koja povezuje Bliski istok, Aziju i Afriku sa zemljama Evropske unije, nalazi na kompleksnom geopolitičkom položaju. Zbog svog geografskog položaja i relativno dugačke granice sa Evropskom unijom ona je postala tranzitna zemlja za veliki broj migranata koji beže od sukoba, siromaštva i političke nestabilnosti. Tokom vrhunca migrantske krize 2015. i 2016. godine, granicu Srbije je prelazilo na hiljade migranata dnevno. Iako su neki od njih koristili Srbiju kao privremenu destinaciju, većina je nastavila put ka Zapadnoj Evropi (Oruc, Raza and Santic, 2020: 8–9). Intenzitet migratornih tokova u sinergiji sa ekonomskim izazovima izložio je društvo Srbije brojnim izazovima, od obezbeđivanja humanitarne pomoći i smeštaja u prihvatnim centrima za migrante u pokretu, do održavanja bezbednosti na granicama i pograničnim delovima zemlje.

Iako je u periodu 2021–2024 intenzitet migracija smanjen u poređenju sa vrhuncem krize 2015–2016, Balkanska ruta je ostala aktivna. Hiljade ljudi iz zemalja poput Sirije, Avganistana, Pakistana i drugih konfliktnih područja traže sigurnost i bolji život u Evropskoj uniji. U ovom periodu Srbija se, kao tranzitna zemlja, suočila sa novim izazovom, povećanim brojem migranata koji ostaju duže na njenoj teritoriji zbog pooštrenih graničnih kontrola u susednim zemljama poput Mađarske i Hrvatske. Produženi boravak⁴ u Srbiji zbog zatvorenih granica dodatno opterećuje ograničene resurse i izaziva različite društvene tenzije. Važnu ulogu u upravljanju i kanalisanju društvenih tenzija imaju i mediji.

---

4 *Nota bene:* Vreme zadržavanja migranata na teritoriji Republike Srbije 2015. godine bilo je svega nekoliko dana, prema informaciji objavljenoj na sajtu Komesarijata za izbeglice i migracije (videti više o tome na: <https://kirs.gov.rs/lat/azil/pregled-aktivnosti-povodom-povecanog-priliva-migranata>). Prosečno vreme zadržavanja migranata na teritoriji Republike Srbije tokom 2022. godine bilo je 16 dana. Tokom 2021. godine prosečno vreme zadržavanja bilo je 30 dana, a 2020. godine 36 dana (Danas, 31.01.2023. “U Prihvatnim centrima 3.059 migranata”)

Analiza trenutnog stanja medijskog izveštavanja o migrantima i izbeglicama

Uzorak istraživanja obuhvata 1001 tekst. Svi selektovani tekstovi su objavljeni tokom četiri godine (u periodu između 01. januara 2021. godine i 31. oktobra 2024. godine) u pet odabranih dnevnih listova: *Blic*, *Danas*, *Informer*, *Kurir*, i *Politika* (videti tabele 1 i 2). Tekstovi su selektovani i preuzeti iz baze *Ebart medijskog arhiva*⁵ na osnovu pretrage po ključnim rečima: migrant, izbeglica, azilant, tražilac azila, u jednini i množini i svim njihovim padeškim promenama. Tekstovi su selektovani u dva koraka: (a) u prvom prema ključnim rečima, i u drugom (b) kroz korekciju uzorka tako što su iz njega isključeni oni tekstovi u kojima migranti/izbeglice/azilanti/tražioci azila nisu ni tema ni podtema teksta već se ove reči pominju uzgredno i/ili van konteksta koji je u fokusu istraživanja.

Tabela 1. – Distribucija broja selektovanih tekstova prema mediju

Medij	broj tekstova
Blic	178
Danas	214
Informer	178
Kurir	156
Politika	275
Total	1001

Izvor: Ebart medijski arhiv

Tabela 2. – Distribucija broja selektovanih tekstova prema mediju i godini objavljivanja

Medij/godina	2021	2022	2023	2024
Blic	61	43	51	23
Danas	63	59	69	23
Informer	47	52	60	19
Kurir	40	51	46	19
Politika	79	95	75	26
Total	290	300	301	110

Izvor: Ebart medijski arhiv

Najveći broj tekstova koji su se našli u našem uzorku objavljen je u rubricama – Hronika, Društvo i Vesti, što ukazuje na tendenciju dnevnih novina u Srbiji da temu migracija dominantno uvode u kontekstu konkretnih dnevno-političkih događaja, a značajno manje kao širi društveni proces koji ucrtava nove koordinate globalne društvene realnosti.

⁵ *Ebart medijski arhiv* obuhvata sva štampana izdanja opšteg tipa – dnevne novine i periodičnu štampu sa nacionalnom distribucijom, koja izlaze ili su izlazila na teritoriji Republike Srbije od 2003. godine do danas.

To potvrđuje i jasna dominacija dve teme kojima se bave selektovani tekstovi – prve koja se odnosi na tekstove koji na različite načine obrađuju mere i smernice državne politike upravljanja migratornim procesima (kojoj je posvećena više od dve petine tekstova iz uzorka – 41,35%) i javno zdravstvene politike vakcinacije kojom su bili obuhvaćeni i migranti (1,39% tekstova iz uzorka), i druge koja se bavi sadržajima koji pripadaju, novinskim jezikom rečeno, crnoj hronici (kojoj je posvećeno takođe nešto preko dve petine tekstova – 40,85%). Svi ostali tekstovi koji nude sadržaje vezane za: različite vrste političkih i socijalnih analiza položaja migrantske populacije, stanja i izazova vezanih za migratorne tokove, kulturne događaje i proizvode, ljudske sudbine i donacije posvećene unapređenju položaja migranata kao ranjive socijalne grupe, čine manje od petine selektovanih tekstova (16,36%) (videti tabelu 3).

Tabela 3. – Procentualna distribucija selektovanih tekstova prema temi

Tema	Total %
Državna politika – upravljanje migracijama	41,35
Crna hronika	40,85
Politička/socijalna analiza	8,09
Kultura	5,09
Topla ljudska priča	2,89
Vakcinacija	1,39
Donacije	0,29
Total	100

Izvor: Ebart medijski arhiv

Distribucija tekstova prema temi i mediju (videti tabele 4 i 5) otkriva i razlike između odabranih medija i njihovih uređivačkih politika u tretmanu istraživane teme. Sadržaji u vezi sa državnim politikom upravljanja migracijama i javnozdravstvenim politikama vakcinacije u uzorku selektovanih tekstova su iznadprosečno prisutni u *Danasu* (57%) i *Politici* (46,17%), dok su sadržaji iz crne hronike ispod prosečno zastupljeni (u *Danasu* 17,75% i *Politici* 34,54%). U slučaju tabloidnih medija, poput *Informera* i *Kurira*, kao i *Blica* situacija je obrnuta. U ovim medijima teme u vezi sa migrantskom populacijom predominantno se uvode kroz sadržaje iz crne hronike. U sve tri pomenute dnevne novine više od polovine objavljenih tekstova su tekstovi iz crne hronike – u *Informeru* 57,86%, *Kuriru* 52,56% i *Blicu* 51,12%. Iako *Blic* u svojoj uređivačkoj politici i interpretaciji tema u vezi sa migracijama na prvi pogled prati politiku tabloidnih medija, on ipak zdržava strukturu tradicionalnih medija koji nastoje da pokriju širi opseg tema – tako u *Blicu* su prisutni tekstovi koji čitaoce upoznaju sa različitim političkim i socijalnim analizama problema (19 tekstova) i kulturnim sadržajima (13 tekstova), što nije slučaj sa medijima u kojima su ovi sadržaji gotovo potpuno ukinuti (kao u slučaju *Informera*), ili pre naglašeno zanemareni (kao u slučaju *Kurira*) (videti tabele 4 i 5).

Tabela 4. – Distribucija selektovanih tekstova prema temi i mediju

Tema/medij	Blic	Danas	Informer	Kurir	Politika	Total
Državna politika – upravljanje migracijama	44	119	71	58	122	414
Crna hronika	91	38	103	82	95	409
Politička/socijalna analiza	19	37	1	0	24	81
Kultura	13	10	1	5	22	51
Topla ljudska priča	8	7	1	7	6	29
Državna politika – Vakcinacija	2	3	1	3	5	14
Donacije	1	0	0	1	1	3
Total						1001

Izvor: Ebart medijski arhiv

Tabela 5. – Procentualna distribucija selektovanih tekstova prema temi i mediju

Tema/medij	Blic %	Danas %	Informer %	Kurir %	Politika %
Državna politika – upravljanje migracijama	24,71	55,60	39,88	37,17	44,36
Crna hronika	51,12	17,75	57,86	52,56	34,54
Politička/socijalna analiza	10,67	17,28	0,56	0	8,72
Kultura	7,30	4,67	0,56	3,20	8
Topla ljudska priča	4,49	3,27	0,56	4,48	2,18
Državna politika – Vakcinacija	1,12	1,40	0,56	1,92	1,81
Donacije	0,56	0	0	0,64	0,36
Total	100	100	100	100	100

Izvor: Ebart medijski arhiv

U uzorku selektovanih tekstova dominiraju vesti i izveštaji (sa više od četiri petine tekstova). Sve druge žanrovske forme zastupljene su u značajno manjem obimu sa manje od jedne petine tekstova (videti tabelu 6).

Tabela 6. – Distribucija selektovanih tekstova prema žanru

Žanr	Total %
Vest/Izveštaj	82,21
Intervju	5,79
Analiza	4,89
Mišljenje	3,59
Reportaža	3,49
Total	100

Izvor: Ebart medijski arhiv

Vesti i izveštaji najzastupljeniji su u *Informeru* (96,06%) i *Kuriru* (91,66%), koji su zbog prirode svojih uređivačkih politika orijentisani ka kraćim novinskim formama. Ispodprosečno unutar uzorka istraživanja vesti i izveštaji su prisutni u *Blicu* (78,08%), *Politici* (84%) i *Danasu* (64,95%). Danas ima najveće procentualno učešće tekstova napisanih u drugim žanrovskim formama koje

daju više prostora autorima i sagovornicima da se kritički osvrnu na i promisle određene fenomene i procese. Procentualno učešće tekstova o migrantima napisanih u drugim žanrovskim formama u *Danasu* je 35,03%, *Blicu* 21,89%, *Politici* 15,99%, *Kuriru* 8,32% i *Informeru* 3,92% (videti tabele 7 i 8).

Tabela 7. – Distribucija selektovanih tekstova prema žanru i mediju

Žanr	Blic	Danas	Informer	Kurir	Politika	Total
Vest/Izveštaj	139	139	171	143	231	823
Intervju	9	21	2	3	23	58
Analiza	13	25	0	0	11	49
Mišljenje	6	20	3	4	3	36
Reportaža	11	9	2	6	7	35
Total	178	214	178	156	275	1001

Izvor: Ebart medijski arhiv

Tabela 8. – Procentualna distribucija selektovanih tekstova prema žanru i mediju

Žanr	Blic %	Danas %	Informer %	Kurir %	Politika %
Vest/Izveštaj	78,08	64,95	96,06	91,66	84
Intervju	5,05	9,81	1,12	1,92	8,36
Analiza	7,30	11,68	0	0	4
Mišljenje	3,37	9,34	1,68	2,56	1,09
Reportaža	6,17	4,20	1,12	3,84	2,54
Total	100	100	100	100	100

Izvor: Ebart medijski arhiv

Najveći broj tekstova iz uzorka pripada grupi tekstova kod kojih se ne može odrediti balans. Vođenje računa o balansiranoosti novinskog teksta je profesionalna obaveza svakog novinara o čemu govori i *Kodeks novinara i novinarki Srbije* koji kaže: “Novinari/novinarke su dužni/dužne da konsultuju najmanje dva nezavisna izvora koji će dobijene podatke ili informacije da potvrde ili ospore.” (Kodeks novinara i novinarki Srbije, član VII stav 3a) Ipak, u određenim situacijama ovaj opšti princip se ne može primeniti, što je slučaj i sa jednim delom tekstova iz našeg uzorka. Dva su razloga za to, prvi zato što su ti tekstovi napisani u određenoj žanrovskoj formi koja ne zahteva balans (npr. intervju, mišljenje isl), i drugi zato što kratke vesti koje čine najveći broj selektovanih tekstova takođe ne podrazumevaju predstavljanje drugačijeg mišljenja. Ipak, iako je neznatno više od petine tekstova iz uzorka napisano u žanrovskoj formi koja omogućava razmatranje balansa teksta kao esnafskog standarda, njihova distribucija u odnosu na to da li ga imaju ili ne po medijima otkriva mnogo o uređivačkim politikama tih medija i odnosu prema profesionalnim standardima članova redakcija. Najveće prisustvo tekstova koji nastoje da čitaoce upoznaju i sa kontra argumentima nalazimo u *Danasu*. Iznad prosečno takvi tekstovi su prisutni i u *Politici*, dok ih u *Informeru* i *Kuriru* ima uznemirujuće malo (videti tabele 9 i 10).

Tabela 9. – Distribucija tekstova prema mediju i balansu

Balans	Blic	Danas	Informer	Kurir	Politika	Total
Da	18	48	3	3	36	108
Ne	12	5	18	27	40	102
Ne može se utvrditi	148	161	157	126	199	791
Total	178	214	178	156	275	1001

Izvor: Ebart medijski arhiv

Tabela 10. – Procentualna distribucija tekstova prema mediju i balansu

Balans	Blic	Danas	Informer	Kurir	Politika	Total
Da	10,11	22,42	1,68	1,92	13,09	10,78
Ne	6,74	2,33	10,11	17,30	14,54	10,18
Ne može se utvrditi	83,14	75,23	88,20	80,76	72,36	79,02
Total	100	100	100	100	100	100

Izvor: Ebart medijski arhiv

Najveći broj tekstova iz uzorka nastao je u samim redakcijama. To su uglavnom kratki tekstovi, vesti i/ili izveštaji o tekućim događajima u kojima nisu specificirani izvori informacija. U retkim slučajevima u pitanju su tekstovi koje mediji iz našeg uzorka prenose od drugih, uglavnom stranih medija, u celosti. Drugi po zastupljenosti primarni izvor koji mediji koriste su predstavnici različitih državnih organa i službi. Svi ostali primarni izvori informacija koje koriste mediji u izveštavanju o temi migracija su značajno manje zastupljeni (videti tabelu 11).

Tabela 11. – Distribucija izvora iz kojih potiču informacije u selektovanim tekstovima prema mediju u kome je tekst objavljen

Izvor	Blic	Danas	Informer	Kurir	Politika	Total
Medij	85	50	115	69	102	421
Državni	52	62	42	54	110	320
Strana država	8	17	4	5	13	47
Eksperti	11	20	1	3	10	45
NVO (koji se bave zaštitom prava migranata)	3	26	0	2	10	41
Građani	7	9	7	13	4	40
Međunarodne organizacije	6	14	3	0	16	39
Političke stranke	1	14	1	3	6	25
Neimenovani	2	0	3	5	4	14
Migranti	2	1	2	2	0	7
Udruženja građana	1	1	0	0	0	2
Total	178	214	178	156	275	1001

Izvor: Ebart medijski arhiv

I među sekundarnim izvorima na koje se oslanjaju autori tekstova najzastupljeniji su predstavnici državnih organa, institucija i službi (videti tabelu 11).

Zanimljivo je da su sami migranti i kao primarni i kao sekundarni izvori upadljivo odsutni, tj. njihovo prisustvo je na nivou statističke greške (videti tabele 11 i 12).

Tabela 12. – Distribucija sekundarnih izvora iz kojih potiču informacije u selektovanim tekstovima prema mediju u kome je tekst objavljen

Sekundarni izvor	Blic	Danas	Informer	Kurir	Politika	Total
Državni	6	15	3	2	11	37
Građani	4	6	0	2	7	19
NVO (koji se bave zaštitom prava migranata)	5	5	0	0	3	13
Predstavnici stranih država	3	3	1	0	4	11
Eksperti	2	2	1	1	3	9
Udruženja građana (Levijatan, Narodne patrole..)	2	5	0	0	0	7
Političke stranke	0	4	0	0	1	5
Međunarodne organizacije	0	4	0	0	0	4
Migranti	3	0	0	0	1	4

Izvor: Ebart medijski arhiv

Tematska analiza

Najveći broj selektovanih tekstova posvećen je **državnoj politici** upravljanja migracijama uključujući tu i tekstove koji su pokrivali temu državne politike prema vakcinaciji koja je obuhvatila i populaciju migranata (videti tabelu 3). U posmatranom periodu objavljeno je značajno više tekstova koji se bave temom upravljanja migracije nego onih koji se bave vakcinacijom. Štaviše, nakon 2022. godine pojavljuje se samo jedan tekst u kome se vakcinacija migranata uzgredno pominje (videti tabelu 13). Najveći broj tekstova čine izveštaji i vesti, čak 84,34% tekstova iz poduzorka, značajno manje intervjui (6,07%), mišljenja (5,60%), analize (2,57%) i reportaže (1,40%) (videti tabelu 14). S obzirom da najveći broj tekstova iz poduzorka čine vesti i izveštaji u slučaju gotovo tri četvrtine tekstova (74,76%) nije moguće utvrditi da li tekst ima balans. I dok u *Danasu* većina tekstova u kojima je moguće odrediti balans zadovoljava elementarne profesionalne standarde (gotovo 90%), u slučaju *Informera* i *Kurira* situacija je potpuno suprotna (videti tabelu 15). Procentualno učešće negativnog sentimenta prema migrantima u selektovanim tekstovima najveće je u *Kuriru* (60,65%) i *Politici* (59,84%), a najmanje u *Danasu* (43,44%). Nasuprot tome procentualno učešće tekstova sa pozitivnim sentimentom je najveće u *Danasu* (22,13%), a najmanje u *Informeru* (5,55%) (videti tabelu 16 i 17). Sadržaji koji šalju diskriminatorne poruke prema migrantima prisutni su u 114 tekstova iz poduzorka, dok je onih koji sadrže antidiskriminatorne poruke značajno manje, svega 58 (videti tabelu 18).

Tabela 13. – Distribucija tekstova iz kategorije državna politika prema mediju i godini kada su objavljeni

Državna politika	2021	2022	2023	2024	Total
Blic	16	12	14	4	46
Upravljanje migracijama	14	12	14	4	44
Vakcinacija	2	0	0	0	2
Danas	23	37	48	14	122
Upravljanje migracijama	22	35	48	14	119
Vakcinacija	1	2	0	0	3
Informer	15	26	25	6	72
Upravljanje migracijama	14	26	25	6	71
Vakcinacija	1	0	0	0	1
Kurir	17	22	18	4	61
Upravljanje migracijama	15	22	18	3	58
Vakcinacija	2	0	0	1	3
Politika	36	46	34	11	127
Upravljanje migracijama	34	43	34	11	122
Vakcinacija	2	3	0	0	5
Total	107	143	139	39	428

Izvor: Ebart medijski arhiv

Tabela 14. – Distribucija tekstova iz kategorije državna politika prema mediju i žanru

Državna politika	Analiza	Intervju	Mišljenje	Reportaža	Vest/Izveštaj	Total
Blic	2	2	3	1	38	46
Upravljanje migracijama	2	2	3	1	36	44
Vakcinacija	0	0	0	0	2	2
Danas	8	7	14	4	89	122
Upravljanje migracijama	8	6	14	4	87	119
Vakcinacija	0	1	0	0	2	3
Informer	0	0	3	0	69	72
Upravljanje migracijama	0	0	3	0	68	71
Vakcinacija	0	0	0	0	1	1
Kurir	0	2	2	0	57	61
Upravljanje migracijama	0	2	2	0	54	58
Vakcinacija	0	0	0	0	3	3
Politika	1	15	2	1	108	127
Upravljanje migracijama	1	14	2	1	104	122
Vakcinacija	0	1	0	0	4	5
Total	11	26	24	6	361	428

Izvor: Ebart medijski arhiv

Tabela 15. – Distribucija tekstova iz kategorije državna politika prema mediju i balansu

Državna politika	Da	Ne	Ne može se utvrditi	Total
Blic	8	4	34	46
Upravljanje migracijama	8	4	32	44
Vakcinacija	0	0	2	2
Danas	26	3	93	122
Upravljanje migracijama	26	3	90	119
Vakcinacija	0	0	3	3
Informer	0	8	64	72
Upravljanje migracijama	0	8	63	71
Vakcinacija	0	0	1	1
Kurir	1	15	45	61
Upravljanje migracijama	1	15	42	58
Vakcinacija	0	0	3	3
Politika	19	24	84	127
Upravljanje migracijama	18	24	80	122
Vakcinacija	1	0	4	5
Total	54	54	320	428

Izvor: Ebart medijski arhiv

Tabela 16. – Distribucija tekstova iz kategorije državna politika prema mediju i sentimentu

Državna politika	Negativan	Neutralan	Pozitivan	Total
Blic	23	20	3	46
Upravljanje migracijama	23	18	3	44
Vakcinacija	0	2	0	2
Danas	53	42	27	122
Upravljanje migracijama	53	41	25	119
Vakcinacija	0	1	2	3
Informer	40	28	4	72
Upravljanje migracijama	40	27	4	71
Vakcinacija	0	1	0	1
Kurir	37	20	4	61
Upravljanje migracijama	36	20	2	58
Vakcinacija	1	0	2	3
Politika	76	31	20	127
Upravljanje migracijama	76	30	16	122
Vakcinacija	0	1	4	5
Total	229	141	58	428

Izvor: Ebart medijski arhiv

Tabela 17. – Procentualna distribucija tekstova iz kategorije državna politika prema mediju i sentimentu

Državna politika	Negativan %	Neutralan %	Pozitivan %	Total %
Blic	50	43,47	6,52	100
Danas	43,44	34,42	22,13	100
Informer	55,55	38,88	5,55	100
Kurir	60,65	32,78	6,55	100
Politika	59,84	24,40	15,74	100

Izvor: Ebart medijski arhiv

Tabela 18. – Distribucija tekstova iz kategorije državna politika prema mediju i prisustvu (anti)diskriminacije

Državna politika	Diskriminacija	Antidiskriminacija
Blic	6	6
Upravljanje migracijama	6	4
Vakcinacija	0	2
Danas	27	27
Upravljanje migracijama	27	26
Vakcinacija	0	1
Informer	17	4
Upravljanje migracijama	17	3
Vakcinacija	0	1
Kurir	21	3
Upravljanje migracijama	20	1
Vakcinacija	1	2
Politika	43	18
Upravljanje migracijama	43	15
Vakcinacija	0	3
Total	114	58

Izvor: Ebart medijski arhiv

U okviru poduzorka tekstova koji se bave državnom politikom prema migracijama posebno se izdvajaju dva okvira (*eng.* frame) unutar kojih se sadržaji u vezi sa državnom politikom prema migracijama interpretiraju: (a) humanitarni i (b) bezbednosni.

Iako pojam okvira preuzimamo od Goffmana koji ga definiše kao „interpretativnu šemu koja omogućava pojedincima da lociraju, sagledaju, identifikuju i označe pojave ili životna iskustva“ (Goffman, 1986: 21), u ovoj analizi preuzimamo značenje koje mu pridaju Brewer i Gross, tumačeći ga kao način na koji novinarski tekstovi sugerišu javnosti da vidi određene događaje (Brewer i Gross, 2005, prema Meriläinen i Vos, 2013). U tom smislu, možemo reći da su okvir i medijsko uokviravanje (*eng.* framing) teme kao razumevanje interpretativnog konteksta „usmereni ka razotkrivanju načina na koje novinarske priče

funkcionišu kao priče: načina na koji se stvara priča sa protagonistima, čijim motivima se pripisuje uzročnost i odgovornost.“ (Street, 2003: 33) Na izvestan način, ovi okviri se mogu shvatiti i kao „principi organizovanja koji su zajednički društvu i postojani tokom vremena, koji simbolično rade na smislenom strukturiranju društvenog sveta“ (Reese, 2001: 11, prema Dan and Rauppb, 2018: 3) koji između ostolag i mediji za nas organizuju. Drugim rečima, okviri su “šeme interpretacije koje vode ljude – novinare i publiku – da opišu ... iskustva kategorizacijom, organizovanjem i tumačenjem informacija koje do njih dolaze” (Dan and Rauppb, 2018: 3). Uokviravanje uvek podrazumeva selektovanje i naglašavanje određenih aspekata realnosti u tekstu kojim se komunicira, na način koji promovise određenu: (a) definiciju problema, (b) uzročno-posledično tumačenje, (c) moralnu procenu, i (d) preporuku za prevazilaženje problema (Entman, 1993: 52). Definisane probleme, identifikovanje njihovih uzroka, predlaganje rešenja za njihovo rešavanje – zajedno sa dodeljivanjem odgovornosti akterima za njihovo praćenje – i nuđenje moralne ocene, postali su poznati kao četiri funkcije okvira (Entman, 1993). U tom smislu i ova analiza identifikuje okvire unutar kojih se organizuju i interpretiraju medijski sadržaji u vezi sa akterima, događajima i procesima vezanim za migrantsku krizu i posebno Balkansku rutu, koja povezuje Bliski istok, Aziju i Afriku sa zemljama Evropske unije i koja prelazi preko teritorije države Srbije.

Izveštavanje o migrantima unutar *humanitarnog okvira* naglašava ranjivost njihovog društvenog položaja iz koje proizlazi i potreba za artikulacijom društvenog odgovora. Ovaj okvir često akcentuje aspekte poput teških uslova migracije, ugroženosti migranata zbog sukoba, siromaštva i/ili prirodnih katastrofa, kao i napore državnih, međunarodnih i lokalnih organizacija, institucija i pojedinaca da im pruže pomoć. Fokus je na empatiji i solidarnosti, pri čemu se migranti najčešće prikazuju kao pasivne žrtve čija sudbina zavisi od učinkovitosti humanitarnih intervencija.

“U 13 Prihvatnih centara u Srbiji boravi blizu 4.600 migranata, od kojih su 322 deteta. Od početka godine 64.300 migranata dobilo je hranu, smeštaj, odeću i medicinsku negu – hiljadu više nego prethodne godine. Prosečan, privremeni stanovnik Prihvatnog centra u Preševu je radno sposoban muškarac koji tu boravi dvadesetak dana. Svaki drugi je iz Avganistana. Većina želi da nastavi put, a retki su oni koji razmišljaju o drugoj opciji – azilu.” (*Blic*, 20.12.2021. – tekst: “U prihvatnim centrima u Srbiji 4600 migranata”)

“Marija Kristensen, šefica klastera za centralnu i jugoistočnu Evropu Međunarodne federacije Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, juče je stigla u Srbiju da bi videla kako napreduje globalni projekat u kome Srbija učestvuje kao zemlja na migrantskoj ruti. Zajedno sa delegacijom Međunarodne federacije i predstavnicima Crvenog krsta Srbije, koji sprovodi projekat, Kristensenova je posetila centar za migrante u Krnjači. Inače, projekat „Prevenција, osnaženje, zaštita ljudi na migrantskoj ruti kroz Srbiju” započet je u aprilu prošle godine i tokom devet meseci više od dve hiljade migranata prošlo je kroz niz radionica koje su vodili zaposleni Crvenog krsta u saradnji sa volonterima. Edukacija o

prvoj pomoći i zaštiti od trgovine ljudima pod okriljem pomenutog projekta sprovodi se u četiri centra u Srbiji: Krnjači, Vranju, Tutinu i Obrenovcu. U centru u Krnjači trenutno je smešteno oko 500 osoba iz različitih delova sveta: Burundi, Sirija, Avganistan, Rusija, Ukrajina. Sem brige o zdravlju i potrebama ovih ljudi, Crveni krst nastoji i da podiže svest dece migranata o različitosti i toleranciji. Zato i organizuje razno vrsne humanitarne aktivnosti jer migranti i tražioci azila ovu organizaciju prepoznaju kao organizaciju kojoj najviše veruju.” (*Politika*, 18.02.2023. – tekst: “Projekat osmišljen da pomogne migrantima”)

Iako humanitarni okvir značajno može doprineti podizanju svesti o ozbiljnosti iskustava koje oblikuje migrantska kriza, kao i podsticanju filantropskog angažmana, on istovremeno kreira i određene etičke izazove. Ključni izazov ovog okvira leži u njegovom redukcionističkom karakteru, koji se ogleda u svodenju migranata na objekte pomoći, čime se zanemaruje njihova agencnost, kompleksnost njihovih iskustava i kapaciteti za samostalno delovanje. Posledično, “etički ispravna” humanitarna pozicija koja počiva na ideji pomoći drugom ljudskom biću u nevolji na simboličkoj razini se potencijalno može transformisati u generator paternalističkog odnosa prema migrantima, koji se percipiraju kao pasivni drugi/primaoci pomoći čijim se davanjem iscrpljuje društveni kapacitet za artikulaciju odgovora na izazov savremenih migracija.

Nasuprot humanitarnom okviru *bezbednosni okvir* se fokusira na prikazivanje migracija kao pretnje nacionalnoj bezbednosti, društvenom redu i domicilnim kulturnim vrednostima. Ovaj okvir često naglašava potencijalne rizike koje migranti mogu predstavljati, uključujući opasnost od kriminala, terorizma, ilegalnih migracija, ali i ekonomske i/ili socijalne destabilizacije. Migranti se u ovom kontekstu često predstavljaju kao “drugi”, koji mogu ugroziti integritet i stabilnost zemlje domaćina, čime se često stvara atmosferu straha i nesigurnosti u društvu.

“Ministri unutrašnjih poslova Srbije i Austrije, Aleksandar Vulin i Karl Nehamer ocenili su da Srbija i Balkan ne mogu postati parking za migrante (podvučeno od strane autora izveštaja). Oni su u Beogradu, gde su potpisali Sporazum o saradnji u oblasti vanrednih situacija, ocenili da su dve zemlje ‘saveznici u borbi protiv terorizma, organizovanog kriminala i iregularnih migracija.’” (*Danas*, 30.4.202. – tekst: “Ministri policije Srbije i Austrije o migrantima”)

“Velika policijska akcija potvrdila da postoje mnogi strani klanovi koji se bave krijumčarenjem ljudi.

Specijalne policijske jedinice upale su juče u ilegalni kamp u okolini Subotice, gde su zatekli 109 migranata, od kojih čak 25 bezbednosno interesantnih, a među njima i dvojicu terorista!

Kako je obelodanjeno, tokom racije policija je pronašla i automatske puške, oružje i municiju, a među privedenima su bila i dva lica koja se nalaze na poternici Francuske zbog najtežih krivičnih dela i terorizma – Mer Hamza i Abdul Bašir Hašami zvanj Kapetan.” (*Blic*, 30.12.2022. – tekst: “Među migrantima u Srbiji otkriveni čak i teroristi bliski Al Kaidi”)

“Izbeglica ima najviše u zonama graničnog pojasa na teritoriji policijskih uprava Subotica, Kikinda, Sombor, Vranje, Pirot, ali su prisutni i u drugim delovima zemlje, naveo je Dragan Vasiljević, pomoćnik direktora policije. Šest migranata je u bolnici posle sukoba i pucnjave u Horgošu, a više od 1.000 njih je prebačeno u prihvatne centre, rekao je za PTC pukovnik Dragan Vasiljević, pomoćnik direktora policije. Policija je kod migranata pronašla automatsko oružje, pištolje, municiju, a kod nekih su nađena i obeležja terorističke OVK, dodao je Vasiljević. ‘U četvrtak popodne prijavljen je oružani sukob između grupa krijumčara ilegalnih migranata. Policija je odmah na to reagovala. Šest osoba se javilo u opštu bolnicu sa povredama. Nalaze se pod policijskim nadzorom. Policija preduzima intenzivne mere na pronalazenju izvršilaca krivičnog dela’, rekao je Vasiljević za javni servis, a MUP preneo u saopštenju.” (Politika, 27.11.2022. – tekst: “Kod migranata pronađeno oružje i obeležja OVK)

“Budimpešta – Sa izveštaja mađarskih bezbednosnih službi o aktuelnom stanju nacionalne bezbednosti i vezama migracije s terorizmom, prema odluci resornog parlamentarnog odbora, skinuta je oznaka tajnosti. Dokument koji je objavljen na internet stranici parlamenta ukazuje na porast nasilja u pograničnom području između Mađarske i Srbije i upozorava da bi terorističke mreže mogle da preuzmu kontrolu nad rutama ilegalnih migracija. ... U dokumentu se navodi da je zaštita Mađarske i Evrope od ilegalnih migracija definisana odgovarajućim zakonima, angažovanjem graničara na jugu zemlje i bezbednosnom barijerom u vidu višeslojne žičane ograde. Skrenuta je, međutim, pažnja da najnovija kretanja i informacije dobijene od organa za sprovođenje zakona i nacionalne bezbednosne agencije pokazuju da su spomenuti garanti bezbednosti pod sve većim pritiskom i da, s pravnog aspekta, predloženi Migracioni pakt EU predstavlja veliki rizik. ‘U pogledu unutrašnje bezbednosti raste pretnja od terorizma, kao posledica sukoba između Izraela i Hamasa, što predstavlja dodatni rizik, uporedo s povećanim migracionim pritiskom’, kaže se u izveštaju, čiji autori upozoravaju i na to da bi terorističke mreže mogle da koriste rute ilegalnih migracija, uključujući i onu preko zapadnog Balkana koja vodi ka Mađarskoj. Izveštaj otkriva da postoji sve veća konkurencija i spremnost za korišćenje nasilja među krijumčarskim bandama u Srbiji, čiji su akteri uglavnom iz Avganistana. Talibanska obaveštajna služba preuzela je direktnu kontrolu nad aktivnostima grupa za trgovinu ljudima avganistanskog porekla, koje deluju na teritoriji Vojvodine, stoji u dokumentu. Dodaje se i da na srpsko-mađarskoj granici svake noći policija osujeti između 1.000 i 1.200 ilegalnih prelazaka granice. U avgustu su, primera radi, samo na jednoj lokaciji, u roku od sat vremena otkrivena 293 ilegalna prelaska. Prema izveštaju mađarske policije, broj ilegalnih migranata uhapšenih i vraćenih u Srbiju oborio je rekord u četrdesetoj sedmici ove godine, dostigavši 5.606 osoba. U izveštaju se ocenjuje da se deo novca od šverca migranata može upotrebiti za finansiranje terorizma i da se kanali za nabavku opreme i oružja mogu koristiti i za omogućavanje terorističkih aktivnosti.” (Politika, 7.11.2023. – tekst: “Talibani kontrolišu šverc migranata kroz Srbiju”)

Izveštavanje u okviru bezbednosnog okvira obično se oslanja na narative u kojima se migracije povezuju sa strahovima od narušavanja javnog reda,

porasta nezaposlenosti ili preopterećenja socijalnih usluga. Ovaj pristup često uključuje političke i društvene diskurse koji se usmeravaju na jačanje granica, restriktivnu imigracionu politiku prikazujući migrante kao kolektivnu pretnju, bez dubinskog razumevanja njihovih individualnih iskustava, potreba i uzroka migracija.

Posebno zabrinjava činjenica je da se unutar bezbednosnog interpretativnog okvira, u analiziranim medijima, migranti raznim povodima stavljaju u kontekst terorizma. Na primer *Danas* prenosi izjave ministara inostranih poslova Srbije i Austrije o tome da su ove dve zemlje „saveznici u borbi protiv terorizma, organizovanog kriminala i iregularnih migracija“ (*Danas*, 30.4.2021. – tekst: “Ministri policije Srbije i Austrije o migrantima”), čime se svaki “iregularni” migrant posmatra kao počinitelac najtežeg krivičnog dela, a između iregularne migracije, terorizma i organizovanog kriminala stavlja znak jednakosti i iregularnoj⁶ migraciji pripisuju svojstva najtežeg krivičnog dela.

Još je eksplicitniji *Kurir* koji piše o tome da su dvojica ministara dogovorila „...jačanje saradnje i da je time počelo loše doba za teroriste, kriminalce i migrante...“ (*Kurir*, 30.4.2021. – tekst: “Počelo loše doba za kriminalce!”), odnosno, “Ministar Nehamer je istakao da su Austrija i Srbija saveznici u borbi protiv terorizma, organizovanog kriminala i pre svega u borbi protiv ilegalne migracije”.

Politika citira izjavu mađarskog ministra spoljnih poslova Petera Sijarta: „Ovi migranti donose novu dimenziju nasilja i agresije, s obzirom na to da su sada naoružani. Pucaju jedni na druge i prete mađarskim policajcima i vojnicima koji štite mađarsku granicu“ (*Politika*, 16.11.2022. – tekst: “Mađarska ponovo u strahu od migrantskog talasa”), a nekoliko dana kasnije objavljuje i da je policija “kod migranata pronašla automatsko oružje, pištolje, municiju, a kod nekih su nađena i obeležja terorističke OVK” (*Politika*, 27.11.2022. – tekst: “Kod migranata pronađeno oružje i obeležja OVK”), opisujući pripadnike naoružane grupe za krijumčarenje migranata kao same migrante.

Poistovećivanje migranata i organizovanog kriminala, odnosno grupa za krijumčarenje i trgovinu ljudima koje je prisutno u dužem vremenskom periodu, potencijalno može imati snažan uticaj na javnost kada dolazi u formi izjava zvaničnih lica. U avgustu 2023. godine list *Danas* preneo je reči načelnika Uprave direkcije policije: “Pripadnici MUP-a Srbije locirali su juče više od 200 iregularnih migranata na teritoriji Subotice i zaplenili veliku količinu municije

---

6 Upotreba prideva “iregularni” umesto “ilegalni”, kada se govori o migracijama i migrantima, u skladu je sa tendencijom u svetskoj i evropskoj politici upravljanja migracijama da se unapredi zaštita osnovnih prava migranata i izbegne stigmatizacija i kriminalizacija migranata koji se kreću van ustanovljenih pravila i procedura. Inače upotreba pojma “iregularni migrant” preporučena je još 2006. godine od strane Parlamentarne skupštine Saveta Evrope (Council of Europe, Parliamentary Assembly, Resolution 1509, “Human Rights of Irregular Migrants”) i 2009. godine od strane Evropskog parlamenta (Paragraph 159, European Parliament resolution on the situation of fundamental rights in the European Union 2004-2008, 14 January 2009).

i oružja.” (*Danas*, 2.8.2023. – tekst: “Meštani tvrde da krijumčari prete i donose terorizam”).

Uspostavljanje direktne veze između iregularnih migracija⁷ s jedne strane i terorizma i organizovanog kriminala, sa druge strane, kao i posledično pripisivanje statusa najtežeg krivičnog dela iregularnim migrantima, je poruka suprotna ideji brojnih međunarodnih konvencija⁸ kojima se definiše zabrana diskriminacije i zloupotrebe iregularnih migranata, odnosno zaštita od pojava povezanih sa iregularnim migracijama, poput krijumčarenja migranata ili trgovine ljudima. Ove konvencije su nastale kao odgovor na višestruko ranjiv društveni položaj iregularnih migranata i njihovu izloženost različitim oblicima nasilja. Nažalost, opisani medijski sadržaji iregularnim migrantima direktno pripisuju svojstvo identično najtežem krivičnom delu – terorizmu, iako čak i nacionalna *Strategija suprotstavljanja iregularnim migracijama u Republici Srbiji za period 2018. do 2020. godine* (“Sl. glasnik RS”, br. 105/2018) prepoznaje povećano učešće ranjivih kategorija migranata kao što su maloletna lica, stara lica, osobe sa invaliditetom, žrtve trgovine ljudima... među iregularnim migrantima i posebno naglašava potrebu za njihovom zaštitom.

Zanimljivo je da iako u posmatranom periodu analize ova dva okvira kontinuirano opstaju, uočljivo je da nakon izlaska iz kovid krize i posebno paralelno i nakon trilateralnih sastanaka između predstavnika Austrije, Mađarske i Srbije koji su se odigrali u nekoliko navrata⁹, humanitarni okvir polako potiskuju tekstovi koji interpretiraju aktuelne migratorne procese gotovo isključivo unutar bezbednosnog okvira.

Drugi po zastupljenosti među selektovanim tekstovima su oni koji obrađuju sadržaje iz domena **crne hronike**. Ovi tekstovi izveštavaju o kriminalnim, nasilnim i drugim incidentima koji mogu uključivati i značajne bezbednosne ili društvene implikacije. Iako ova vrsta medijskih sadržaja često zauzima istaknuto mesto u štampanim medijima, privlačeći pažnju čitalaca svojim dramatičnim karakterom i detaljnim opisima događaja oni mogu imati dvostruku ulogu. Ključna funkcija crne hronike jeste informisanje javnosti o značajnim događajima u zajednici, pri čemu se posebno ističu teme koje uključuju kršenje zako-

7 Zanimljivo je da u pojedinim tekstovima nakon uvođenja pojma iregularnih migracija autori nesvesno nastavljaju da koriste pojam migracija, što često dodatno dezorijentiše čitaoca.

8 Poput *Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima*, *Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima*, *Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima*, *Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena* (CEDAW), *Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta*, *Konvencije Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala*, kao i *Protokola za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom*, *Protokola protiv krijumčarenja migranata kopnom, morem i vazduhom*, *Konvencije o zaštiti ljudskih života na moru* (SOLAS), *Konvencije o traganju i spašavanju na moru*, *Konvencije o statusu izbeglica*, i *Protokola o statusu izbeglica*, koje su obavezujuće iz našu zemlju.

9 Prema izveštavanju medija ovi sastanci su održani u tri navrata: 4. oktobra 2022. godine, 16. novembra 2022. i 8 jula 2023. godine.

na, narušavanje javnog reda i ugrožavanje ljudskih života. Međutim, pristup obradi ovakvih tema često može uključivati i elemente senzacionalizma, koji mogu oblikovati percepciju javnosti o sigurnosti i društvenim problemima, ali i doprineti moralnoj panici. Dakle, uloga crne hronike u medijskom izveštavanju se može posmatrati kroz dve ključne dimenzije: (a) društveno-informativnu i (b) etičku. S jedne strane, kroz izveštavanje o kriminalnim delima i društveno nepoželjnom ponašanju, mediji doprinose podizanju svesti o postojanju određenih problema i potencijalno podstiču odgovornost građana i nadležnih institucija. S druge strane, naglašeno povezivanje ove vrste medijskih sadržaja sa određenim društvenim akterima, posebno onim koji pripadaju vulnerabilnim društvenim grupama doprinosi produblivanju socijalne distance, intenziviranju stigmatizacije i praksama socijalnog isključivanja.

Iako su medijski sadržaji iz crne hronike unutar selektovanog uzorka brojni oni su žanrovski krajnje limitirani. Najveći deo poduzorka tekstova iz crne hronike (96,82% tekstova) čine kratke, najčešće redakcijske, vesti i izveštaji (videti tabelu 19), koji su toliko svedeni da se u analizi ne može utvrditi da li tekst/ vest kao jedinica analize ima balans. Ovi tekstovi čine čak 84,84% poduzorka tekstova iz crne hronike (videti tabelu 20). To se odražava i na distribucija tekstova prema sentimentu (videti tabelu 21) koja pokazuje da u više od 65% tekstova nije prisutan ni negativan ni pozitivan sentiment.

Tabela 19. – Distribucija tekstova iz kategorije crna hronika prema mediju i žanru

Crna hronika	Analiza	Intervju	Mišljenje	Reportaža	Vesti/Izveštaj	Total
Blic	1	0	1	2	87	91
Danas	1	0	2	1	34	38
Informer	0	2	0	1	100	103
Kurir	0	0	0	2	80	82
Politika	0	0	0	0	95	95
Total	2	2	3	6	396	409

Izvor: Ebart medijski arhiv

Tabela 20. – Distribucija tekstova iz kategorije crna hronika prema mediju i balansu

Crna hronika	Da	Ne	Ne može se utvrditi	Total
Blic	2	7	82	91
Danas	6	2	30	38
Informer	1	10	92	103
Kurir	2	10	70	82
Politika	11	11	73	95
Total	22	40	347	409

Izvor: Ebart medijski arhiv

Tabela 21. – Distribucija tekstova iz kategorije crna hronika prema mediju i sentiment

Crna hronika	Negativan	Neutralan	Pozitivan	Total
Blic	25	66	0	91
Danas	10	28	0	38
Informer	38	64	1	103
Kurir	30	52	0	82
Politika	38	57	0	95
Total	141	267	1	409

Izvor: Ebart medijski arhiv

Tabela 22. – Distribucija tekstova iz kategorije crna hronika prema mediju i prisustvu (anti)diskriminacije

Crna hronika	Diskriminacija	Antidiskriminacija
Blic	11	0
Danas	2	1
Informer	10	0
Kurir	7	1
Politika	7	0
Total	37	2

Izvor: Ebart medijski arhiv

Naglašeno prisustvo medijskih sadržaja koji posredno (kao npr. žrtve i/ili korisnike usluga osoba iz kriminalnog miljea poput krijumčara) i/ili neposredno (kao počiniocce kriminalnih dela) povezuju migrante sa crnom hronikom, iako eksplicitno dominantno ne promovišu diskriminaciju migranata¹⁰, kumulativno proizvode sličan efekat. Naglašeno insistiranje medija na povezivanju migranata sa ovom vrstom sadržaja i redukovanje problema migracija na izveštaje vezane za kriminalne aktivnosti bandi i pojedinaca, primetno je u svim posmatranim medijima sa izuzetkom *Danasa* (videti tabelu 19) u kome je ova vrsta medijskih sadržaja značajno manje prisutna. Kumulativni efekat (Fisk, 2001:219) ovih medijskih praksi asociiranja migranata sa sadržajima iz crne hronike nesporno produbljuje socijalnu distancu publike prema migrantima, podstiče stigmatizaciju i odobravanje, ili pak indiferentnost, prema praksama socijalnog isključivanja migranata u realnosti svakodnevice.

Politička i socijalna analiza predstavlja vrstu medijskog sadržaja koji se fokusira na tumačenje, kontekstualizaciju i kritičko razmatranje političkih i društvenih tema. Ovaj tip medijskog sadržaja ima za cilj ne samo informisanje, već i pružanje dubljeg razumevanja strukturalnih, institucionalnih i kulturnih procesa koji oblikuju društvo. Analize se oslanjaju na kombinaciju deskriptivnih i normativnih pristupa, pri čemu autori, novinari ili eksperti, često koriste dostupna istraživanja, relevantne statističke podatke i komparativnu perspektivu kako bi ponudili argumentovane i kontekstualizovane uvide u migratorne

10 Manje od 10% tekstova iz poduzorka sadrži elemente diskriminacije prema migrantskoj populaciji (videti tabelu 22).

procesu i fenomen migrantske krize. Svrha ovih tekstova nije samo informisanje, već i podsticanje javne rasprave, osnaživanje demokratske participacije građana u donošenju budućih odluka i omogućavanje boljeg razumevanja složenih odnosa između institucija, aktera i građana.

U našem uzorku ova vrsta medijskih sadržaja nije brojna (svega 81 tekst, odnosno 8,09% tekstova iz uzorka, N=1001). Očekivano gotovo polovina (44,44%) selektovanih tekstova unutar ove kategorije žanrovski spada u analizu. Nešto manje od trećine uzorka (29,62%) čine izveštaji uglavnom sa promocija istraživanja i projekata različitih vladinih tela, međunarodnih organizacija, organizacija civilnog društva i/ili individualnih eksperata, dok 18,51% poduzorka čine intervjui sa autorima istraživanja ili analitičarima koji nude analitički pogled na savremene migratorne procese (videti tabelu 23). Kao i u slučaju prethodno analiziranih tema, najveći broj tekstova ne dozvoljava određivanje balansa¹¹. Među tekstovima kod kojih je moguće utvrditi da li imaju balans dominiraju oni koji poštuju etički kodeks profesije (videti tabelu 24). Očekivano najveći broj tekstova iz ove kategorije je neutralan (61,72%). Tekstovi koji imaju pozitivan sentiment prema migrantima čine nešto manje od četvrtine poduzorka (23,45%), dok su oni sa negativnim sentimentom prisutni sa 14,81% (videti tabelu 25). Više tekstova iz ove kategorije promovise antidiskriminatorne poruke (17 tekstova) nego one diskriminatorne (4 teksta) u odnosu na migrante (videti tabelu 26).

Tabela 23. – Distribucija tekstova iz kategorije politička/socijalna analiza prema mediju i žanru

Politička i socijalna analiza	Analiza	Intervju	Mišljenje	Reportaža	Vest/Izveštaj	Total
Blic	10	2	1	1	5	19
Danas	16	8	2	0	11	37
Informer	0	0	0	0	1	1
Kurir	0	0	0	0	0	0
Politika	10	5	1	1	7	24
Total	36	15	4	2	24	81

Izvor: Ebart medijski arhiv

Tabela 24. – Distribucija tekstova iz kategorije politička/socijalna analiza prema mediju i balansu

Politička/socijalna analiza	Da	Ne	Ne može se utvrditi	Total
Blic	4	0	15	19
Danas	13	0	24	37
Informer	1	0	0	1
Kurir	0	0	0	0
Politika	5	1	18	24
Total	23	1	57	81

Izvor: Ebart medijski arhiv

11 Na primer intervjui je žanrovska forma koja ne podrazumeva balans, izveštaj sa nekog događaja takode i sl.

Tabela 25. – Distribucija tekstova iz kategorije politička/socijalna analiza prema mediju i sentimentu

Politička/socijalna analiza	Negativan	Neutralan	Pozitivan	Total
Blic	4	14	1	19
Danas	2	22	13	37
Informer	1	0	0	1
Kurir	0	0	0	0
Politika	5	14	5	24
Total	12	50	19	81

Izvor: Ebart medijski arhiv

Tabela 26. – Distribucija tekstova iz kategorije politička/socijalna analiza prema mediju i prisustvu (anti)diskriminacije

Politička/socijalna analiza	Diskriminacija	Antidiskriminacija
Blic	2	1
Danas	0	10
Informer	0	0
Kurir	0	0
Politika	2	6
Total	4	17

Izvor: Ebart medijski arhiv

Kulturni sadržaji u dnevnoj štampi igraju važnu ulogu u informisanju javnosti o aktuelnim događajima, trendovima i pojavama iz oblasti umetnosti, književnosti, muzike, filma, pozorišta i drugih aspekata kulture. Pored informativne funkcije, kulturni sadržaji mogu imati i edukativnu i inspirativnu funkciju, u smislu podsticanja interesa za određene teme i razumevanja istih.

Najveći broj tekstova iz poduzorka tekstova o kulturnim sadržajima su vesti i izveštaji – najave događaja, kratke beleške o objavljenim knjigama i aktuelnim filmskim ostvarenjima (74,50%). Preostale tekstove iz poduzorka čine intervjui sa umetnicima/autorima (videti tabelu 27). Većina tekstova iz ove kategorije objavljena je tokom 2021. i 2022. godine (videti tabelu 28). Tekstovi iz ove kategorije o migrantima uglavnom govore na pozitivan način (videti tabelu 29) i promovišu poruke antidiskriminacije (videti tabelu 30).

Tabela 27. – Distribucija tekstova iz kategorije kultura prema mediju i žanru

Kultura	Analiza	Intervju	Mišljenje	Reportaža	Vesti/ Izveštaj	Total
Blic	0	5	0	0	8	13
Danas	0	5	0	0	5	10
Informer	0	0	0	0	1	1
Kurir	0	0	0	0	5	5
Politika	0	3	0	0	19	22
Total	0	13	0	0	38	51

Izvor: Ebart medijski arhiv

Tabela 28. – Distribucija tekstova iz kategorije kultura prema mediju i godini objavljivanja

Kultura	2021	2022	2023	2024	Total
Blic	7	6	0	0	13
Danas	4	5	1	0	10
Informer	0	1	0	0	1
Kurir	2	3	0	0	5
Politika	7	13	2	0	22
Total	20	28	3	0	51

Izvor: Ebart medijski arhiv

Tabela 29. – Distribucija tekstova iz kategorije kultura prema mediju i sentimentu

Kultura	Negativan	Neutralan	Pozitivan	Total
Blic	0	5	8	13
Danas	0	1	9	10
Informer	0	0	1	1
Kurir	0	3	2	5
Politika	0	8	14	22
Total	0	17	34	51

Izvor: Ebart medijski arhiv

Tabela 30. – Distribucija tekstova iz kategorije kultura prema mediju i prisustvu (anti)diskriminacije

Kultura	Diskriminacija	Antidiskriminacija
Blic	0	2
Danas	0	5
Informer	0	1
Kurir	0	1
Politika	0	9
Total	0	18

Izvor: Ebart medijski arhiv

Medijski sadržaji o **donacijama** u dnevnoj štampi predstavljaju specifičan oblik novinarskog izveštavanja koji informiše javnost o humanitarnim i filantropskim aktivnostima, donatorskim inicijativama i društveno odgovornim projektima. Ovi tekstovi često uključuju informacije o pojedincima, organizacijama ili kompanijama koje pružaju finansijsku, materijalnu ili logističku pomoć socijalno ranjivim grupama. Cilj ovih sadržaja nije samo informisanje javnosti, već i podsticanje solidarnosti i filantropije u društvu.

Uprkos očekivanjima, na temelju sličnih istraživanja o socijalno ranjivim grupama (Jarić, 2017) koja pokazuju značaj analize izveštavanja o donacijama, među selektovanim tekstovima identifikovali smo samo 3 takva teksta, 2 u 2021 i 1 u 2023. Sva tri teksta su vesti.

Posebno zanimljivi za analizu su tekstovi klasifikovani kao **tople ljudske priče**. Topla ljudska priča (*eng. human interest story*) je specifičan novinarski

žanr koji se fokusira na emocionalne aspekte i ljudsku dimenziju događaja, često marginalizovanu u okviru klasičnih informativnih formata. Ovaj tip novinarskog izraza usmeren je ka prikazu proživljenih ličnih iskustava, svakodnevnih izazova, dostignuća ili značajnih trenutaka iz perspektive pojedinaca ili zajednica. Osnovna funkcija ovih priča nije isključivo informativna, već i afektivna, s ciljem da izazovu empatiju i saosećanje publike za vulnerabilne pojedince i/ili zajednice. Narativna struktura i stilski izrazi u toplim ljudskim pričama često su prilagođeni da podstaknu identifikaciju čitalaca sa protagonistima, pri čemu se u fokus najčešće stavljaju univerzalne teme poput porodice, solidarnosti, prevazilaženja prepreka i drugih intimnih aspekata ljudskog iskustva.

Za razliku od tradicionalnih informativnih žanrova, koji se oslanjaju na objektivnost i racionalnu obradu informacija, topla ljudska priča uvodi subjektivne elemente kroz živopisne opise konteksta, emocionalne ispovesti aktera i pripovedačku intonaciju. Ovaj pristup kombinuje deskriptivne i narativne tehnike, često koristeći anegdotske uvode i detaljne portrete protagonista kako bi se povećala emotivna involviranost čitaoca. Sa sociološkog aspekta, tople ljudske priče imaju potencijal da osvetle društvene fenomene kroz prizmu individualnih iskustava, čime doprinose dubljem razumevanju i problematizaciji tema koje su od šireg javnog interesa. Ove priče doprinose humanizaciji medijskog izveštavanja o različitim marginalizovanim društvenim grupama i stvaranju emocionalne veze između medija i publike. U savremenom medijskom pejzažu, najznačajnija uloga ovih priča je senzibilizacija publike za probleme i iskustva pojedinaca i zajednica, posebno onih koji pripadaju različitim vulnerabilnim grupama. U tom smislu, tekstovi iz ove tematske grupe su posebno važni i za našu analizu.

Unutar poduzorka ovih tekstova najbrojnije su reportaže (72,41%) i mišljenja (17,24%) (videti tabelu 31), koji su relativno ravnomerno raspoređeni u posmatranom vremenskom intervalu (tabela 32). Očekivano, jer se radi o ličnim pričama u gotovo polovini tekstova ne može se utvrditi balans (tabela 33). U preko 60% tekstova prisutan je pozitivan sentiment prema migrantima. Posebno je zanimljiva činjenica da je u gotovo trećini tekstova (27,58%) prisutan negativan sentiment prema migrantima, s obzirom na to da se ova žanrovska forma tradicionalno koristi za senzibilizaciju publike za iskustva marginalizovanih grupa. Objašnjenje ovog neobičnog zapleta otkriva inovativne prakse lokalnih tabloida (kao i onih koji to nisu) koji su ovu žanrovsku formu iskoristili za senzibilizaciju javnog mnjenja za antimigrantski sentiment. U tu svrhu iskorišćena su dva događaja koja su ovi mediji interpretirali kroz doživljaj i antimigrantska osećanja lokalnih aktera – pevačice Viki Miljković¹² i građana pograničnog područja uz granicu sa Mađarskom¹³.

12 Na primer tekstovi: *Kurir*, 10.11.2022. – tekst: A. P. “Viki unajmila obezbeđenje posle napada migranata na njenog sina” i *Blic*, 26.10.2022. – tekst: Tozev LJ. – Stojanović L. “Sina Andreja napala su tri migrant”, opisuju reakciju i razmišljanja pevačice Viki Miljković nakon incidenta koji se dogodio njenom sinu u kome su ga napala tri migrant dok se šetao Beogradom na vodi, delom grada u kome inače živi sa roditeljima.

13 Ovo je tema koju je na ovaj način pratila isključivo *Politika* i to perom jedne novinarkе (Aleksandre Isakov) kojoj se na dva teksta pridružila još jedne koleginica (Miroslava Derikonjić). Evo nekoliko primera takvih tekstova: *Politika*, 11.03.2021. – tekst Isakov A. ISAKOV “Tavankučani traže da migrante prebace u prihvatne centre”, *Politika*, 10.7.2023.

Tabela 31. – Distribucija tekstova iz kategorije topla ljudska priča prema mediju i žanru

Topla ljudska priča	Analiza	Intervju	Mišljenje	Reportaža	Vesti/Izveštaj	Total
Blic	0	0	1	7	0	8
Danas	0	1	2	4	0	7
Informer	0	0	0	1	0	1
Kurir	0	1	2	4	0	7
Politika	0	0	0	5	1	6
Total	0	2	5	21	1	29

Izvor: Ebart medijski arhiv

Tabela 32. – Distribucija tekstova iz kategorije topla ljudska priča prema mediju i godini objavljivanja

Topla ljudska priča	2021	2022	2023	2024	Total
Blic	3	4	1	0	8
Danas	3	2	2	0	7
Informer	1	0	0	0	1
Kurir	1	3	1	2	7
Politika	2	0	4	0	6
Total	10	9	8	2	29

Izvor: Ebart medijski arhiv

Tabela 33. – Distribucija tekstova iz kategorije topla ljudska priča prema mediju i balansu

Topla ljudska priča	Da	Ne	Ne može se utvrditi	Total
Blic	4	1	3	8
Danas	3	0	4	7
Informer	1	0	0	1
Kurir	0	2	5	7
Politika	1	4	1	6
Total	9	7	13	29

Izvor: Ebart medijski arhiv

Tabela 34. – Distribucija tekstova iz kategorije topla ljudska priča prema mediju i sentimentu

Topla ljudska priča	Negativan	Neutralan	Pozitivan	Total
Blic	1	1	6	8
Danas	0	0	7	7
Informer	0	0	1	1
Kurir	3	1	3	7
Politika	4	1	1	6
Total	8	3	18	29

Izvor: Ebart medijski arhiv

– tekst: Isakov A. – Derikonjić M. “Migranti po šumama, meštani strahuju u kućama”, *Politika*, 11.07.2023. – tekst: Isakov A. – Derikonjić M. “Politika u pograničnom pojasu sa Mađarskom: Rafalna paljba umesto budilnika”, *Politika*, 16.08.2023. – tekst: Isakov A. “Bez sna u sopstvenom domu zbog krijumčara migranata”.

Tabela 35. – Distribucija tekstova iz kategorije topla ljudska priča prema mediju i prisustvu (anti)diskriminacije

Topla ljudska priča	Diskriminacija	Antidiskriminacija
Blic	0	6
Danas	0	6
Informer	0	0
Kurir	3	3
Politika	3	1
Total	6	16

Izvor: Ebart medijski arhiv

Tople ljudske priče iz našeg uzorka najčešće su čitaocima u Srbiji oslikavale bol, strah, beznađe, patnju i očaj koji preživljavaju migranti na putu ka Zapadnoj Evropi. Nijedna od ovih priča nije srećna. Razlikuju se samo u nijansama spretnosti aktera u umeću preživljavanja i njihovoj rezilijentnosti. Koliko hiljada kilometara je osoba prepešačila pre nego što je polomila nogu ili ruku, upala u smrznutu reku, ostala opljačkana, provodila gladna i promrzla dane na parkingu, puna vašaka u kosi... U toj igri (*eng. game*, kako migranti nazivaju pokušaje prelaska granice prema Evropskoj uniji) “ljude udaraju vozovi, strujni udari kroz železničke kablove, ljudi se dave, padaju iscrpljeni i bolesni, deca se razdvajaju od roditelja... plač, tuga, neizvesnost...” (*Danas* – specijalni dodatak, Ljudska prava, 12.10.2022. – tekst: Nikola Kovačević “Dan ljudskih prava traje koliko i slava ili Božić”).

Priče o migrantima koje kriminalci tuku, eksploatišu, i na koje pucaju, koje policajci tuku pendrecima i “skidaju gole na temperaturama ispod nule i šalju nazad iz jedne zemlje u drugu, da gacaju po poljima i barama...” (Ibid) imaju posebno snažan efekat ako ih direktno izgovaraju oni koji su ih lično preživeli – migranti, osobe s imenom i prezimenom, koje šetaju istim ulicama kao i sami čitaoci.

Empatija i saosećanje prema problemima migranata, čiji razvoj podstiču ovi tekstovi, nisu samo značajni za bolje razumevanje problema migracija i smanjenje socijalne distance prema migrantima, koji i zimi “spavaju u skladištima zagrejanim samo ćebadima” (*Danas*, 25.08.2021. – tekst: Danilo Hinić “Mučan život miogranata u Beogradu”), već su i snažan i motivacioni faktor za humanitarni angažman čitalaca. Upravo takve inicijative su omogućile migrantu iz Avganistana da se u Srbiji izleči, migrantu iz Irana da se u Beogradu zaposli kao prevodilac, još jednom migrant da dobije posao pomoćnog radnika u restoranu, migrantu iz Sirije da nauči srpski jezik...

Upoznavanje sa sudbinama migranata koje srećemo na ulici i/ili ispred svojih kuća, doprinosi boljem razumevanju njihovih proživljenih iskustava koja su različita od naših i omogućava nam da se sa njima povežemo uprkos različitom jeziku i kulturi, kao ljudi koji žele da pomognu drugom ljudskom biću u nevolji.

Zaključak

Medijsko izveštavanje o migrantima u periodu 2021–2024 obeležava postupni prelazak sa izveštavanja unutar dominantno humanitarnog okvira na bezbednosni okvir. Nažalost, oba ova interpretativna okvira, svaki na svoj način, objektivizuju migrante posmatrajući ih kroz optiku “drugosti” – humanitarni posmatrajući ih kao pasivne druge/primaoc pomoći, a bezbednosni kao preteće druge. U oba slučaja ishod je isti migranti su percipirani kao drugi, strani, različiti i/ili nekompatibilni sa društvom domaćina. Ovakav narativ, doprinosi percepciji migranata kao homogenizovane grupe koja ugrožava kulturni, ekonomski ili bezbednosni poredak. Diskurs “drugosti” pojačava socijalnu distancu između migranata i lokalnih zajednica, a mediji, svesno ili nesvesno, doprinose u kreiranju imaginarnih granica utemenjenih na konstruisanim razlikama. Prezasićenost medijskog izveštavanja o migrantima sadržajima iz crne hronike dodatno produbljuje socijalnu distancu publike prema migrantima, podstiče stigmatizaciju i odobravanje, ili pak indiferentnost, prema praksama socijalnog isključivanja migranata u realnosti svakodnevice društva Srbije.

U skromnom broju prisutne političke i socijalne analize trenutnog stanja, migratornih procesa i sa njima povezanih fenomena, kao i retke tople ljudske price koje uspevaju da nađu put do čitalaca, očigledno nisu dovoljne da kritičan deo javnosti informišu i potaknu na javni dijalog o potencijalnoj inkluziji migranata u društvo Srbije, u kome oni borave sve duže.

Literatura

- Cantat C., Pécout A. & Thiollet H. (2025): Migration as crisis. *American Behavioral Scientist*, 69 (6), str. 627–649.
- Crawley, H., Düvell, F., Jones, K., McMahon, S., i Sigona, N. (2018): *Unravelling Europe’s ‘migration crisis’: Journeys over land and sea*, Bristol: Policy Press.
- Dan V. i Raupp J. (2018): “A systematic review of frames in news reporting of health risks: Characteristics, construct consistency vs. name diversity, and the relationship of frames to framing functions”, *Health, Risk & Society*, <https://doi.org/10.1080/13698575.2018.1522422>
- Entman M. R. (1993): „Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm”, *Journal of Communication*, Volume 43, Issue 4, str. 51–58
- Fisk Dž. (2001): *Popularna kultura*, Beograd: Clio.
- Goffman E. (1986): *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*, Boston: Northeastern University Press.
- Jarić I. (2017): *Roditeljstvo pod rizikom: Sociokulturna analiza stigmatizacije obolelih od retkih bolesti*, Filozofski fakultet, Beograd.
- Kodeks novinara i novinarki Srbije*, dostupno na: <https://savetzastampu.rs/dokumenta/kodeks-novinara-srbije/>

- Meriläinen N. i Vos M. (2013): "Framing issues in the public debate: the case of human rights", *Corporate Communications: An Internal Journal*, 18 (1), str. 119–134.
- Oruc N, Raza S. and Santic D. (2020): *Analytical Report: The Western Balkan Migration Route (2015–2019)*, Prague Process Secretariat and International Centre for Migration Policy Development.
- Reese S. D. (2001): "Prologue – framing public life: A bridging model for media research", u S. D. Reese, O. H. Gandy, & A. E. Grant (Eds.), *Framing Public Life: Perspectives on Media and Our Understanding of the Social World*, Mahwah, NJ: Erlbaum, str. 7–30.
- Sivalingam H. (2020): Reviewed Work: Unravelling Europe's "Migration Crisis": Journeys over Land and Sea by Heaven Crawley, Franck Duvell, Katherine Jones, Domon McMahon, Nando Sigona, *Refuge: Canada's Journal on Refugees*, str. 113–114.
- Street J. (2003): *Masovni mediji, politika i demokracija*. Zagreb: Politička misao.

Haris Dajč i Isidora Jarić

Media Reporting on Migrants in Serbia: Between Humanitarian and Security Frameworks (2021–2024)

Abstract:

Following the onset of the migration crisis as one of the most significant global challenges of the past decade, Serbia became a key transit country and one of the final stops for migrants en route to the European Union. The crisis raised critical questions about migration governance processes, in which the media play a pivotal role. This study analyzes daily newspaper coverage of migrants in Serbia from 2021 to 2024, examining a sample of 1,001 articles published in five selected outlets: *Blic*, *Danas*, *Informer*, *Kurir*, and *Politika*. The texts were sourced from the EBART media archive. Findings reveal a gradual shift in media framing—from a predominantly humanitarian perspective toward a security-dominated narrative. Problematically, both frameworks objectify migrants by portraying them through the lens of "otherness," exacerbating social distance and hindering inclusive integration into Serbian society.

Keywords: migration crisis, migrants, refugees, otherness, Serbia, media reporting

Primljeno: 24. 03. 2025.

Odobreno: 29. 05. 2025.

Mladen Stajić¹

*Institut za etnologiju i antropologiju,
Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu*

DEKONSTRUKCIJA PROFETIČKOG NARATIVA: KREMANSKO PROROČANSTVO IZMEĐU DVA SVETSKA RATA²

Apstrakt: Vidoviti članovi porodice Tarabić, prema u javnosti široko rasprostranjenoj predstavi, navodno su uspešno predvideli veliki broj budućih istorijskih događaja i životnu sudbinu pojedinih znamenitih vladara Srbije. Ova predviđanja, kolektivno poznata kao Kremansko proročanstvo, međutim, od svog nastanka do danas, predstavljaju apokrifni tekst koji je u različitim iteracijama iznova dopisivan i prilagođavan istorijskim i aktuelnim političkim okolnostima, te je njegova autentičnost višestruko upitna. U ovom radu biće napravljen osvrt na oblikovanje i političku upotrebu ovih predviđanja u periodu od početka Prvog do početka Drugog svetskog rata, kroz osvetljavanje uloge njegovih promotera i kritičara, poput Radovana Kazimirovića, Ilije Đukanovića, Dragana Aleksića i dr. Ovaj članak ima za cilj da pokaže kako politička proročanstva postaju narativi kroz koje se tumači i stvara realnost i etablira politički establišment koji ove interpretacije plasira u medije, pri čemu istinitost predviđanja ima sekundarni značaj, a verodostojnost proroka se utvrđuje retrodatiranjem, odnosno ponavljanjem navodno obistinjenih predviđanja koja se odnose na događaje koji su se dogodili pre obelodanjivanja samog proročanstva. Ovaj „začarani krug“ pruža dobar uvid u način na koji politika može da prepozna i izdigne jedan segment narodne religije i verovanja na pijedestal svetosti i predstavi ga kao simbol nacionalnog identiteta, a sve u svrhu razrešenja određene društvene krize, kroz identifikovanje aktuelnih političkih događaja kao posledice neminovnosti sudbine ili volje „više sile“.

Ključne reči: politička proročanstva, proricanje, predviđanje budućnosti, Kremansko proročanstvo, Tarabići, Prvi svetski rat.

---

1 mladen899@yahoo.com

2 Realizaciju ovog istraživanja finansijski je podržalo Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije u sklopu finansiranja naučnoistraživačkog rada na Univerzitetu u Beogradu – Filozofskom fakultetu (broj ugovora 451-03-66/2024-03/ 200163)

Politička proročanstva

Gotovo da ne prođe dan a da se u štampi ili na televiziji ne pojavi makar jedan članak ili prilog koji govori o izvesnom upravo ostvarenom predviđanju aktuelnih političkih dešavanja, koje je izvesni prorok nepogrešivo najavio sa neverovatnom dozom preciznosti još pre više decenija ili vekova, kao da im je lično prisustvovao. Ovaj fenomen nije svojstven isključivo lokalnoj kulturnoj sredini ili sadašnjem vremenu. Naprotiv, proroci su kroz istoriju predstavljali integralni deo velikog broja etničkih i verskih zajednica širom sveta (Videti: Ashe 2001). Evidentni imunitet proročanstava na modernizaciju, sekularizaciju i društvene promene, kao i široka geografska rasprostranjenost ovih narativa, svedoče da ona imaju značajnu socijalnu funkciju koju ćemo u nastavku nastojati detaljnije da ispitamo i interpretiramo u lokalnom kulturnom kontekstu.

U etimološkom smislu, reč prorok potiče od grčke reči *prophētēs*, koja znači tumač, govornik ili glasnik (Lockyer 1988, 11). Premda su u kolokvijalnom govoru prve asocijacije na ovaj termin najčešće povezane sa previđanjem budućnosti, ovo ne mora uvek da bude slučaj (Hamilton 2001, 12209). Proroci prvenstveno predstavljaju osobe koje obznanjuju i/ili razjašnjavaju božiju volju, poput protagonista velikih svetskih religija, Isaije, Isusa i Muhameda (Overholt 2003, 1), nezvano za činjenicu da li se time predviđaju događaji koji tek treba da se dogode ili ne (Hasker 1989, 194). U skladu sa tim, prema religijskom shvatanju termina, prorok se može definisati kao vođa ili ključni učesnik u pokretu ili grupi koji započinje religioznu misiju na osnovu ličnog otkrovenja (Hamilton 2001, 12209). Prorok, dakle, predstavlja kanal kroz koji Bog saopštava važne informacije koje nisu mogle biti poznate proroku na svakidašnji način (Davison 2022), odnosno njegova uloga može se opisati kao primanje i prenošenje poruka koje nisu dostupne običnoj svesnoj percepciji, a za koje se veruje da potiču iz božanskog izvora ili se ostvaruju putem oblika opažanja koji prevazilazi uobičajena prostorno-vremenska ograničenja (Buss 1980, 6).

Kao rezultat tog neposrednog odnosa sa svetim, prorok postaje spona između dva sveta i oseća poziv i obavezu da sledbenike ili širu javnost obavesti o informacijama koje je primio tokom svog metafizičkog iskustva (videti: Dean-Otting 2010, 709). Poruka koju prorok javno saopštava naziva se proročanstvo. Proročanstvo, dakle, prvenstveno predstavlja produkt procesa saopštavanja informacija koje je prorok zadobio i spoznao kroz svojevrstnu komunikaciju sa nadrealnim i onostranim (De Spinoza 1883, 28). Ovaj proces često uključuje božansku inspiraciju, kao i interpretaciju ili otkrovenje božije volje i svetog znanja. Predviđanje budućnosti, međutim, iako ne mora da bude, veoma često jeste neotuđivi atribut proroka, jer se i prekognicija smatra načinom spoznaje božije volje, a proroci se najčešće javljaju u situacijama nagle društvene promene, kada budućnost deluje maglovito. (Matthews 2006, 349).

Postoje i osobe koje su proglašene za proroke, a koje ne potiču iz religijskog miljea i njihova proročanstva ne pretenduju na uvid u božansko otkro-

venje verskih implikacija, već se zadržavaju u domenu predviđanja budućih događaja svetovne prirode. Takva proročanstva naročito imaju potencijal da zadobiju političku konotaciju i budu iskorišćena za legitimizaciju aktualnih političkih zbivanja. Predviđanja Vangelije Gušterove, široko poznate kao Baba Vanga, u Bugarskoj npr. predstavljaju političko proročanstvo *par excellence*, jer su i sadržaj i struktura narativa, kao i lik proročice, u potpunosti oblikovani prema potrebama dominantnih političkih struktura u tadašnjem lokalnom kulturnom kontekstu (Videti: Valtchinova 2009; Vitanova-Kerber 2022). Ne može se, međutim, svako proročanstvo, koje u svojoj osnovi nije religijsko, okarakterisati kao intrinzično političko, poput ezoterijskom i astrološkom simbolikom ispunjenog Nostradamusovog proročanstva u Francuskoj, iako je neosporno da je veliki broj predviđanja iz ovog korpusa često naknadno politizovan (videti: Randi 1993). Savremena istraživanja iznose hipotezu da je Nostradamusova namera prvenstveno bila da, verujući u cikličnu prirodu istorije, iskoristi prošle događaje kao osnovu za utvrđivanje istorijskih obrazaca, što je rezultiralo proročanstvima koja su u većoj meri refleksija arhetipova koji predstavljaju *eventeme*, tj. simboličkim jezikom izrečene apstraktne strukture događaja koji se iznova ponavljaju, nego stvarna predviđanja utemeljena na božanskom otkrovenju (Yeremenko 2020, 171–172). Suprotno tome, činjenica da je jedno proročanstvo po svojoj formi religijsko, ne isključuje mogućnost da bude predmet političke utilizacije. Proročanstvo Gospe fatimske u Portugaliji, premda predstavlja jedno od najpoznatijih i najuticajnijih marijanskih ukazanja u dvadesetom veku, koje je kao čudesno prepoznato i poštovano od strane Katoličke crkve, imalo je i lokalne i internacionalne svetovne implikacije na poimanje antikomunizma, sekularizma, Salazarovog režima, kolonijalizma, Hladnog rata i migracija (videti: Fehleison 2021, 55–74).

Rupert Tajlor definiše političko proročanstvo kao bilo koji izraz mišljenja, pisan ili izgovoren, u kojem se pokušava predvideti budući događaj političke prirode (Taylor 1911, 2). On smatra da je političko proročanstvo zapravo književni žanr u okviru koga se tekst kodira i oblikuje upotrebom posebne vrste jezika, koji umeju da protumače inicirani kojima je i namenjen (Coote 2000, 13). Proročanstvo, dakle, možemo posmatrati ne samo kao temu nekog žanra, već kao žanr za sebe, ili makar kao formu tzv. *belief narrative* kategorije, koja uključuje i mit, predanje, urbane legende, stereotipne viceve, teorije zavere itd. (Videti: Radulović 2024, 152–153). Suprotno tome,

Lesli Kut kritikuje ranije pristupe koji su političko proročanstvo tretirali kao žanr sa specifičnim jezičkim kodom razumljivim samo iniciranima. Umesto toga, ona tvrdi da su srednjovekovna politička proročanstva bila široko razumljiva obrazovanim savremenima i da su igrala značajnu ulogu u javnim raspravama. Ova autorka smatra da političko proročanstvo funkcioniše kao **diskurs**, tj. specifičan način govora i razmišljanja o političkim pitanjima i kao sredstvo za izražavanje političkih ideja, identiteta i aspiracija, a ne samo literarni žanr sa fiksnim formama. Diferencija specifika svakog političkog proročan-

stva u užem smislu, iz perspektive ovog rada, je da je ono u celosti konstruisano i interpretirano sa ciljem ostvarenja političkih interesa određene grupe, ili je pak tokom istorije detaljno preoblikovano kako bi bilo pogodno za instrumentalizaciju i političku agitaciju.³

Autoritet proroka i verodostojnost njegovog proročanstva najčešće se zasnivaju na navodno uspešnim i ispunjenim predviđanjima. Iako po svojoj definiciji predikcija upućuje na najavu događaja koji tek treba da se ostvare, u brojnim slučajevima proročanstva zapravo funkcionišu kao zbir tzv. postdikcija, odnosno interpretacija već ostvarenih istorijskih događaja. Na taj način se uspostavlja kredibilitet proroka i narativa koji oko njega nastaje. Ovaj postupak poznat je pod nazivom *vaticinium ex eventu* – „predviđanje nakon događaja“ – i označava situaciju u kojoj se proročki tekst formuliše tek nakon što se određeni događaj već dogodio, ili se izvorni sadržaj proročanstva naknadno menja kako bi se retroaktivno uskladio sa istorijskom realnošću (Soulen and Soulen 2001, 204). U ovom radu razmatraćemo jedan takav slučaj političke upotrebe proročanstva u specifičnom lokalnom kulturno-istorijskom okviru, kroz proces konstruisanja Kremanskog mita u periodu između dva svetska rata.

Kremansko proročanstvo pre Prvog svetskog rata⁴

Kremansko proročanstvo predstavlja skup predviđanja koja se pripisuju nepisanim prorocima Miloš Tarabiću (1809–1854) i njegovom sinovcu Mitru Tarabiću (1829–1899). Miloš se smatra najznačajnijim kremanskim prorokom i kod većine popularizatora ovog proročanstva vlada mišljenje da je bio znatno vidovitiji od sinovca Mitra (Kazimirović 1999, 504). Imao je dva brata, Lazu i Milana, koji nisu ispoljavali proročke sposobnosti. Miloš se bavio stočarstvom i nikada se nije ženio. Prema zabeleženim opisima, bio je osobenjak, pobožan, povučen i nedruželjubiv, ali je smatran za poštenog i promućurnog čoveka. Zbog svojih predviđanja, međutim, neretko je u narodu proglašavan za „ludaka“. Boleovao je od epilepsije i umro je na svoj 45. rođendan. Njegov sinovac, Mitar Tarabić, bio je znatno komunikativniji od svog strica i ostavio je iza sebe veći broj predviđanja (Kazimirović 1999, 511). Bavio se stočarstvom i ratarstvom. Oženio se i dobio sina Sretena. Veliki broj njegovih potomaka i danas živi u Kremnima i Užicu. Mitar nije tvrdio da sam ima sposobnost prorokovanja, već da je mnogo predviđanja čuo za vreme Miloševog života, a o nekima je navodno saznao i nakon stričeve smrti, jer je tvrdio da ga je on posećivao u snovima i da mu je govorio o budućim događajima (Kulić 2000, 18–19). U skladu sa tim, verovao je da on sam nije vidovit i da ne može da predvidi šta će biti, već da samo prenosi

3 Detaljnije o političkim proročanstvima pored Taylor 1911 i Coote 2000, videti i: Thornton 2006.

4 Dubinski osvrt na nastanak i inicijalnu političku utlizaciju predviđanja vidovitih članova porodice Tarabić, u periodu neposredno pre, tokom i nakon Majsskog prevrata predmet su zasebnog rada koji je trenutno u štampi. Videti: Stajić 2025.

ono što mu je „kazato“.⁵ O ovim kremanskim prorocima, šira javnost saznala je posredno, preko brojnih popularizatora koji su u različitim periodima proročanstvo oblikovali i prilagođavali aktuelnim političkim dešavanjima.

Predviđanja ovih proroka se od početka dvadesetog veka pa do danas periodično pojavljuju u dnevnoj štampi i literaturi kao prizma kroz koju se interpretiraju politički događaji koji su se već odigrali ili koji tek treba da se dogode, a njihovo odvijanje predstavljeno je kao neminovna i neupitna činjenica sudbine. U skladu sa tim, nameće se pitanje zašto bi proročke sposobnosti Tarabića uopšte bile dovođene u pitanje, kada se kroz medije i u javnosti uporno provlači teza o nepogrešivosti ovih predviđanja i njihovom doslovnom ostvarenju? Odgovor leži u činjenici da malo dubljom inspekcijom i analizom arhivske građe možemo da primetimo da je ogromna većina predviđanja retrodatirana i zapisana tek nakon odigravanja, tj. predstavlja posledicu tzv. postdiktije. Kao što smo rekli, ovaj proces, koji u osnovi označava opozit predikcije, predstavlja reinterpretaciju predviđanja kako bi se ona što bolje uklopila u stvarne događaje, ili pak može predstavljati u potpunosti konstrukt naknadne intervencije.

Najstariji poznati pisani trag o Kremanskom proročanstvu datira iz 1894. godine, kada je državni činovnik Milan Milićević u knjizi *Život Srba seljaka* posvetio jedan kratak pasus kremanskim prorocima u kojem je zapisao da je u selu Krema, pod Šarganom, izvesni Lazo Tarabić ponekad predviđao političke događaje (Milićević 1894, 77). Ime proroka ne slaže se sa nama danas poznatim protagonistima, što se pripisuje grešci autora ili činjenici da je u začetku mita glavni akter bio Milošev rođeni brat Lazar (Kazimirović 1999, 494). Ipak, ovaj izolovani slučaj pominjanja kremanskih proroka nije imao dalekosežne posledice, pa se značajan zamah u konstrukciji ovog narativa pojavljuje tek na početku 20. veka, kao rezultat udruženih napora diplomate Čedomilja Mijatovića, ministra i ambasadora Kraljevine Srbije u Londonu (Videti: Marković 2006, 382–390), i Pere Todorovića, srpskog novinara, publiciste i urednika nekoliko značajnih dnevnih listova toga vremena (Videti: Perović 1983, 171). Mijatović, kao pasionirani spiritista, i Todorović, kao preteča tabloidnog novinarstva i medijskog senzacionalizma, međutim, svakako nisu imali istovetne pobude, pa je, kako zaključuje Nemanja Radulović, za Mijatovića Kremansko proročanstvo postalo dokaz postojanja sveta duhova, a Todoroviću je poslužilo u njegovim novinarskim i komercijalnim poduhvatima (Radulović 2024, 387). Uprkos tome, zajedničkim snagama postavili su temelje kremanskog mita i rasplamsali interesovanje javnosti za ovu temu.

Obojica su, međutim, bili naklonjeni Obrenovićima i prvi objavljeni članak iz njihovog pera, koji se pojavio 30. Aprila 1902. godine u *Malim novinama*, govori o određenim proricanjima vezanim za vladajuću dinastiju, u službi tadašnjih namera i odluka kralja Milana. U ovom svojevrsnom izveštaju o poli-

---

5 Ovaj termin nije neuobičajen u profetičkim narativima i naglašava kako posredničku ulogu proroka kao medijuma i prenosioca informacija, čime se umanjuje odgovornost za iznete reči, tako i fatalistički karakter samih predviđanja koja dolaze iz domena svetog u obliku koji je „zapisan“, tj. petrifikovan i ostavlja utisak suštinske nepromenljivosti.

tičkim zbivanjima na dvoru, Todorović prenosi reči Mijatovića o aktuelnoj temi razvoda braka Kralja Milana Obrenovića i kraljice Natalije, po kojima je kralj navodno svojim savetnicima objasnio da uprkos njihovim ubeđivanjima, on ne može odustati od razvoda, jer je taj čin sudbinski predodređen i prorokovan još pre dvadeset godina (Todorović, 1902a). Važno je napomenuti da se u ovom članku još uvek ne pominju ni Kremna, ni Tarabići, koji će tek kasnije biti pridodati u narativ. Izveštaji o predviđanjima, međutim, navodno su uključivali i najavu topčiderskog atentata kneza Mihajla i brojne druge političke događaje i po tvrdnjama autora, ti izveštaji pohranjeni su u arhivi Misnistarstva unutrašnjih dela iz 1868. godine. Ovo će poslužiti gotovo svim budućim pregaocima u procesu stvaranja Kremanskog mita kao krunski dokaz njegove istinitosti, premda stvarno postojanje ove tajne fascikle nikada nije dokazano, a autentičnost samih tvrdnji zvanično je demantovana od strane državnih organa 1928. godine (o demantiju državnih organa videti: Kazimirović, 1928).

Todorović je priču o proročanstvu ipak vešto iskoristio za značajno povećanje novinskih tiraža, pa je na osnovu tvrdnje da će konačno objaviti sadržinu tajnog proročanstva u feljtonu pod nazivom „Jedno proročanstvo” objavio preko 300 nastavaka priče koji su sadržali brojne političke anegdote i intrige, ali ne i obećana predviđanja. Kada je strpljenje čitalaca konačno bilo na izmaku dogodio se Majski prevrat, događaj koji je udahnuo preko potreban novi život ovoj rubrici i samom proročanstvu (Marković 2006, 377). Ubistvo kralja Aleksandra i kraljice Drage označila je kraj dinastije Obrenović i dolazak Karađorđevića na vlast, a sama ideja da smena dinastija može uskoro nastupiti bila je prisutna u kuloarskim pričama tog vremena već nekoliko godina. Tek dan nakon ubistva, u svom drugom listu *Ogledalo*, Todorović počinje sa objavljivanjem feljtona pod naslovom „Crno proročanstvo” u koji vešto inkorporira sve događaje koje su se odnosili na politička previranja od Topčiderskog atentata do Majskog prevrata. Neporeciva je činjenica da je u ovom obliku proročanstvo nepogrešivo precizno, ali je isto tako neporecivo da ono isključivo beleži događaje koje su se već postali deo prošlosti, bez najava budućih dešavanja.

Kremansko proročanstvo tokom Prvog svetskog rata⁶

U Srbiji od 1904. pa sve do 1915. godine gotovo da nije bilo pomena političkih predviđanja.⁷ Ovo je izuzetno značajno jer, kako primećuje Voja An-tonić, pre početka Prvog svetskog rata, u okviru objavljenih verzija Kreman-

6 O tekstovima i studijama objavljenim tokom ovog perioda u inostranstvu, poput Mijatovićevo­vog članka „Šta me je dovelo do okultizma“ u časopisu *The Occult Review* (1915) i monografije *Uspomene balkanskog diplomate* (1917), videti u zasebnom radu koji je trenutno u štampi: Stajić 2025.

7 O tekstovima i studijama objavljenim tokom ovog perioda u inostranstvu, poput Mijatovićeve monografije *Kraljevska tragedija: Priča o ubistvu kralja Srbije Aleksandra i kraljice Drage* (1906), Mijatovićevo­vog intervjua za engleske novine koji je preneo grčki list *Akropolis*,

skog proročanstva nema najave sukoba svetskih razmera, koja će se kasnije pripisivati Tarabićima (Antonić 2002, 51). Jedini izuzetak je jedno profetičko spiritističko iskustvo, o kome nas izveštava Mijatović u časopisu *Duhovni svet* 1910. godine. U tekstu pod naslovom „Razne vesti – evropski rat kroz četiri godine“, duh pokojnog kralja Aleksandra navodno je najavio „opšti evropski rat“, predviđanje koje će se ispostaviti kao tačno u naznačeno vreme (Radulović 2024, 399–400).

Po izbijanju Velikog rata 1915. godine, Radovan Kazimirović boravio je u užičkom kraju kao pripadnik srpske vojske.⁸ U ovom periodu on se, po sopstvenom svedočenju, sastao i razgovarao sa kremanskim parohom, protom Zaharijem Zaharićem (1834–1918), venčanim kumom i bliskim prijateljem Miloša i Mitra Tarabića. Saznanja o političkim predviđanjima ovih proroka, prikupljena tokom razgovora sa Zaharićem, Kazimirović je objavio u serijalu tekstova štampanim u novinama *Niški glasnik*, u periodu od 11. septembra, do 9. oktobra 1915. godine. Ovi tekstovi, nažalost, nisu sačuvani ni u jednom istorijskom arhivu i verovatno su poslednji primerici ovih brojeva časopisa uništeni prilikom bombardovanja Beograda 6. aprila 1941. godine, tokom koga je stradala Narodna biblioteka i preko 350.000 knjiga (Antonić 2002, 51). Kazimirović je kasnije tvrdio da su tekstovi ostavili veliki utisak na publiku i da su te novine brzo bile razgrabljene i rasprodate, pa možemo zaključiti da bi uvid u njihov sadržaj mogao da osvetli pravi domet profetičkog potencijala Kremanskog proročanstva, ali i da je istovremeno nestanak ovih dokumenata omogućio brojne izmene i dopisivanja, naročito u periodu nakon Drugog svetskog rata, kroz pozivanje na navodno originalni sadržaj tekstova kojih više nema.

Novinar Voja Antonić, međutim, uspeo je da na osnovu drugih novinskih tekstova iz ovog perioda, koji su se direktno pozivali na Kazimirovićeve članke ili ih pak otvoreno kritikovali, rekonstruiše sadržaj najvažnijih predviđanja koja su u njima iznesena (videti: Antonić 2002, 51–55). Na osnovu ove rekonstrukcije možemo da procenimo njihovu uspešnost u predviđanju budućnosti i istovremeno interpretiramo ulogu koju su ovi tekstovi imali u tadašnjoj društveno-političkoj situaciji.

---

te reakcij Vladana Đorđevića u delu *Ministar u apsu* (1909), videti u zasebnom radu koji je trenutno u štampi: Stajić 2025.

8 Radovan Kazimirović (1882–1950) bio je srpski pravnik, teolog, etnograf, profesor i publicista, najpoznatiji po svom radu na dokumentovanju i popularizaciji Kremanskog proročanstva. Kazimirović je poticao iz svešteničke porodice. Njegov otac, prota Nikola, bio je dugogodišnji narodni poslanik, a brat Vladimir istaknuti političar. Kazimirović je gimnaziju završio u Negotinu, bogosloviju u Beogradu, teologiju na Duhovnoj akademiji u Kijevu, a doktorirao je pravo na Univerzitetu u Tbingenu 1911. godine. Nakon toga radio je kao učitelj i profesor u više gradova Srbije. Kazimirovićevo najčuvenije delo *Tajanstvene pojave u našem narodu i Kremansko proročanstvo*, za koje je predgovor napisao njegov školski drug episkop Nikolaj Velimirović, objavljeno 1939. godine, i u njemu je sabrano i sistematizovao proročanstva Tarabića. Tokom Drugog svetskog rata, Kazimirović je bio visoki činovnik u Ministarstvu prosvete u vladi Milana Nedića. Nakon rata, njegova politička angažovanost dovela je do marginalizacije njegovog rada i ličnosti.

Već tri dana nakon prvog objavljenog teksta u *Niškom glasniku*, 14. septembra 1915. godine, objavljen je kritički nastrojen članak na ovu temu u niškim novinama *Budućnost*. Nepoznati autor, potpisan kao „Čovek koji se smeje“, u tekstu pod nazivom „Na brzu ruku“, nije direktno doveo u pitanje istinitost navedenih proročkih vizija, premda je određena doza ironije evidentno prisutna, već je naglasio diskrepanciju između hrišćanskog pogleda na sposobnost proricanja i činjenice da je Radovan Kazimirović, uprkos svom doktoratu iz oblasti teologije, priznao Kremancima Milošu i Mitru Tarabiću „koncesiju za proricanje“. Kazimirović je u svojoj studiji iz 1939. godine otkrio da iza ovog teksta stoji Dušan Popović,⁹ tadašnji urednik lista *Budućnost* i sekretar Srpske socijaldemokratske stranke Dimitrija Tucovića, pa njegova levičarska ubeđenja umnogome objašnjavaju satiru usmerenu protiv predstavnika crkve u pomenutom tekstu. Ipak, značajnija za naše istraživanje je činjenica da je Popović pobrojao sva predviđanja koja je Kazimirović do ovog trenutka pomenuo u izgubljenom serijalu, naglasivši da se do tada nisu samo ispunila pet koja se odnose na propast Turske, propast Austrije, sudbinu Carigrada, proglas srpske carevine i imenovanje Kruševca za novu carsku prestonicu (Čovek koji se smeje 1915).

Kao što primećuje Antonić, činjenica da autor tvrdi da su se ostala predviđanja već ostvarila, upućuje nas na zaključak da je na početku Prvog svetskog rata jedino pet pobrojanih predviđanja, od celokupnog korpusa Kremanskog proročanstva, posedovalo potencijalni profetički karakter (Antonić 2002, 52). S obzirom da je pomenuta predviđanja Kazimirović ponovo objavio u serijalu tekstova posvećenim vidovitim Tarabićima u listu *Vreme* 1928. godine, kao i u pomenutoj monografiji *Tajanstvene pojave u našem narodu* iz 1939. godine, može se argumentovano pretpostaviti da je i tekst koji ih je pratio bio identičan onom objavljenom u časopisu *Budućnost* 1915. godine.

Prva dva predviđanja mogu se posmatrati kao delimično ostvarena, jer su obe imperije nakon rata izgubile značajan deo teritorije i moći koju su prethodno posedovale. Ova predviđanja, međutim, istovremeno predstavljaju i materijalizaciju srpskih nacionalnih i ratnih ciljeva u ovom periodu i mogu se posmatrati kao motivacioni impulsi upućeni srpskim vojnicima u vreme krize. Stoga nije iznenađujuće da se proriče upravo propast Turske carevine sa kojom je pre samo nekoliko godina Srbija vodila Prvi balkanski rat, kao i propast Austro-Ugarske monarhije, čiji je napad na Srbiju u vreme objavljivanja ovih tekstova bio na snazi. Ipak, moramo biti oprezni kako ne bismo i sami napravili istu grešku koju pripisujemo pristalicama istinitosti predviđanja kremanskih proroka. Naime, popularizatori ovog, kao i brojnih drugih političkih

9 Dušan Popović (1884–1918) bio je novinar, publicista i političar, jedan od vodećih članova Srpske socijaldemokratske partije (SSDP) i blizak saradnik Dimitrija Tucovića. Bio je glavni urednik *Radničkih novina* i suosnivač lista *Borba*. Poznat je po svojim marksističkim analizama i kritikama društvenih nepravdi, uključujući i borbu za uvođenje opšteg glasačkog prava u Kraljevini Srbiji. Tokom Prvog svetskog rata emigrirao je u London, gde je umro 1918. godine. Bio je sahranjen na londonskom groblju Hajget, pored groba Karla Marksa. Njegovi posmrtni ostaci preneseni su u Beograd 1959. godine i sahranjeni u Aleji velikana.

proročanstava širom sveta, skloni su da činjenicu da se pojedina predviđanja nisu obistinila, predstave kao posledicu pogrešne interpretacije prorokovih reči ili pak kao rezultat toga da vreme u kojima će se ona ostvariti još uvek nije nastupilo. Po ovoj perspektivi, samo predviđanje ne može da bude pogrešno i kredibilitet proroka je u potpunosti zagaranтовan, jer nema preciznog istorijskog događaja ili vremenske odrednice koja bi nam omogućila objektivnu proveru istinitosti tog predviđanja. Na isti način, uvek je moguće predviđanja koja su se u izvesnom smislu ostvarila, proglasiti za tzv. samoispunjujuća proročanstva, pri čemu je u ovoj interpretaciji sama objava predviđanja direktno uzrokovala da do njenog ostvarenja i dođe. Premda je postojanje i uspešnost mehanizma samoispunjujućeg proročanstva dokazana u različitim sferama društva (videti: Merton 1948), socijalno tumačenje predviđanja koja su se u izvesnoj meri obistinila ne treba da bude usmereno ka verističkom osporavanju, već pre svega ka razjašnjenju latentne funkcije koju su ta predviđanja imala u datom istorijsko-kulturnom kontekstu. Dakle, predviđanja propasti Turske i Austrije, koja su zabeležena 1915. godine, možemo smatrati ostvarenim, ali ne treba zanemariti ulogu koju su ona imala u podizanju morala srpskim vojnicima i stanovništvu, jer su na kraju perioda patnje obećavala nastupajuće zlatno doba blagostanja.

U istom svetlu treba posmatrati i predviđanje koje se odnosi na proglašenje srpskog carstva, odnosno ostvarenje nacionalističkog ideala po kome će svi Srbi živeti u jednoj državi. Nakon Prvog srpsko-turskog rata i Berlinskog mirovnog kongresa 1878. godine, Srbija je dobila nezavisnost, ali je istovremeno Austro-Ugarska na trideset godina okupirala Bosnu i Hercegovinu, čime je obezvređena tzv. Nevesinjska puška, odnosno ugušeni srpski ustanak protiv osmanlijske vlasti, koji se proširio na celokupnu teritoriju koju su naseljavali Srbi preko Drine. U ovom periodu, Bosna i Hercegovina je *de jure* ostala u sastavu Otomanske imperije, ali se može reći da je još tada praktično ispunjen prvi deo predviđanja po kome Višegrad (kao i cela BiH) dugo neće biti ni pod kontrolom Srbije, ni pod kontrolom njenih neprijatelja, jer je Otomanska imperija u praksi izgubila suverenitet nad teritorijom, koja je data na administrativno upravljanje Austro-Ugarskoj bez formalnog pripajanja. Austro-Ugarska je, međutim, 1908. godine izvršila aneksiju ove teritorije, što je izazvalo otpor srpskih nacionalista i vremenom je taj sukob, zajedno sa drugim rastućim tenzijama u Evropi, kulminirao izbijanjem Prvog svetskog rata. Posle ubistva Franca Ferdinanda 1914. godine i otpočinjanja ratnih sukoba, ideja proširenja kontrole Srbije na teritoriju Bosne i Hercegovine postala je jedan od željenih ciljeva nakon eventualne pobeде Saveznika i Antante, pa se predviđanje koje taj cilj javno saopštava i kanališe takođe može smatrati otelotvorenjem priželjkivanog idealtipskog scenarija nakon rata, slično kao i prethodna dva navedena predviđanja.

Sa druge strane, delovi proročanstva koji se odnose na sudbinu Carigrada i buduće prestonice Srbije, mogu se smatrati potpunim promašajima. Rusija nikada nije zauzela Istanbul, a Kruševac nije bio ni blizu proglašenja za glavni grad Srbije. Popularizatori Kremanskog proročanstva, međutim, skloni su da

tvrde da vreme u kome će se ova predviđanja obistiniti jednostavno još uvek nije nastupilo. Radovan Kazimirović je npr. čak išao toliko daleko da je smatrao da se proročanstvo o obnavljanju srednjevekovne srpske prestonice na Rasini može obistiniti u potencijalnoj budućoj uniji Jugoslavije i Bugarske, pri čemu bi Kruševac bio geografsko središte i mogući kandidat za glavni grad te integralne države (Kazimirović 1999, 510).

U kasnijim Kazimirovićevim verzijama, pored navedenih predviđanja i onih koji su još prilikom prvog objavljivanja 1915. godine bili deo prošlosti, javljaju se još tri predviđanja koja se direktno odnose na Prvi svetski rat, pomor i bolesti i propast Srbije. Iako nema nikakve indicije da su ova predviđanja bila objavljena u serijalu štampanom u *Niškom glasniku*, već su po svoj prilici bila dopisana nakon rata, čak i ako prihvatimo da su ona možda ipak pomenuta u brojevima čiji sadržaj nije sačuvan ni posredno preko drugih tekstova i časopisa, ostaje na snazi činjenica da je Prvi svetski rat otpočeo godinu dana pre objavljivanja prvog članka Radovana Kazimirovića na ovu temu. Prema tome, saopštavanje predviđanja koje se odnosi na rat u trenutku kada on uveliko buktu u Evropi, ne može se okarakterisati kao potvrda istinitosti Kremanskog proročanstva i autentičnosti proročkog dara Tarabića.

Nakon povlačenja srpske vojske i albanske golgote, 1916. godine u Solunu u časopisu *Velika Srbija* objavljeno je da je redakcija lista došla u posed originalne verzije famoznog Kremanskog proročanstva i da će njegov sadržaj publikovati u celini. Obećanje je ispunjeno 23. aprila 1916. godine i premda je „originalnost“ i inovativnost u tekstu upitna, ovaj članak predstavlja verovatno najvažniji prilog procesu konstrukcije kremanskog mita tokom Prvog svetskog rata, naročito uzimajući u obzir činjenicu da je Kazimirovićev serijal iz prethodne godine trajno izgubljen. Autor ovog članka bio je anonimn i potpisan kao „Jedan koji veruje“, ali je slično slučaju pomenutog Dušana Popovića („Čovek koji se smeje“), Kazimirović otkrio identitet i ovog misterioznog pisca u svojoj studiji 1939. godine. Reč je o pratiocu i sekretaru kralja Petra Karađorđevića, državnom savetniku Iliji Đukanoviću.¹⁰ U tom tekstu pod nazivom „Kremansko proročanstvo“, Đukanović se poslužio već ustanovljenim obrascem kako bi utvrdio autoritet proroka i stvorio auru legitimiteta oko predviđanja koja se odnose na buduće događaje. Tako je u tekstu potanko objašnjeno da su Tarabići sa neverovatnom preciznošću predvideli abdikaciju kneza Aleksandra Karađorđevića i njegovo napuštanje zemlje, drugu vladavinu kneza Miloša

10 Ilija Đukanović (1871–1945) bio je srpski profesor, istoričar, državni savetnik i lični sekretar kralja Petra I Karađorđevića. Završio je Filozofski fakultet Velike škole u Beogradu, a kao profesor radio je u Prvoj i Drugoj muškoj gimnaziji u Beogradu i Valjevskoj gimnaziji. Bio je i školski nadzornik i učestvovao je u izradi školskih propisa i nastavnih programa. Od novembra 1915. do jula 1919. godine bio je lični sekretar kralja Petra I i učestvovao je u oba balkanska i Prvom svetskom ratu u neposrednoj pratnji kralja. Izvesno vreme bio je i upravnik Kraljevog Dvora, član odbora za podizanje kraljeve zadužbine na Oplencu, a tokom rata kralj mu je poverio svoj testament na čuvanje. Pisao je za nekoliko listova i časopisa. Autor je više dela iz matematike, istorije i etnologije.

Obrenovića i njeno dvogodišnje trajanje, ubistvo Kneza Mihaila Obrenovića u Topčideru, uvećanje teritorije Srbije za vreme kralja Milana Obrenovića, dva rata sa Turcima i rat sa „bratskom“ silom u kome ćemo biti posramljeni (rat sa Bugarskom 1885. godine), razvod i abdikaciju kralja Milana Obrenovića, Majski prevrat, kao i ponovni dolazak Karađorđevića na vlast („Jedan koji veruje“ 1916). Legitimitet proroka građen je i kroz navođenje predviđanja koja se odnose na društvene i tehnološke inovacije, poput uvođenja papirnog novca, poreza na zemlju, telefona, železnice i automobila. Pored svega toga, u ovom članku se tvrdi da su u Kremanskom proročanstvu navodno predviđeni i Balkanski ratovi nakon kojih će granice Srbije biti uvećane i „ispravljene“, a da se nakon njih neće ni „ogodiniti“, a već će nastati pravi svetski rat, u kome će ogroman broj ljudi stradati, pa će poteći krv koja može da valja „kamen od tri oke“ („Jedan koji veruje“ 1916).

Dakle, u ovom tekstu se po prvi put pominje predviđanje Balkanskih ratova i njihovog ishoda, kao i brojni detalji o „Velikom ratu“, koji jeste u neku ruku najavljen još u pomenutom Todorovićevom „Crnom proročanstvu“ 1903. godine, ali ne kao svetski sukob, već prevashodno kao predviđanje propasti i okupacije Srbije za vreme vladavine Karađorđevića. Sada je ovo predviđanje, međutim, obogaćeno pričom o svetskom ratu, sa tačnim vremenom početka ovog sukoba (godinu dana nakon okončanja Drugog balkanskog rata), podatkom da će Srbiju napasti Austro-Ugarska (sila sa severa), kao i slikovitom lirskom hiperbolom o razini stradanja (krv koja valja kamen od tri oke). Svi izneseni detalji u potpunosti odgovaraju istorijskim činjenicama i predstavljali bi ultimativni dokaz istinitosti Kremanskog proročanstva da nisu objavljeni četiri godine nakon početka Prvog balkanskog rata i dve godine nakon početka Prvog svetskog rata, kada su se svi pomenuti događaji već dogodili. U tekstu se, međutim, javlja i optimistično predviđanje koje se odnosi na ishod Prvog svetskog rata, pri čemu se tvrdi da će pobeda biti brzo i lako izvojevana, a uloga heroja-spasioca pripisana je direktno kralju Petru Karađorđeviću („Jedan koji veruje“ 1916).

Neupitna uloga ovako sročnog proročanstva bila je da direktno motiviše srpske vojnike na ratištu i ulije nadu u božansku predodređenost pobede Srbije. Todorovićeva verzija proročanstva iz 1903. godine, koja je najavila dolazak čoveka iz naroda koji će proterati okupatore i doneti blagostanje i mir, drastično je promenjena, jer je u originalu najavljena propast dinastije Karađorđević i heroj-spasilac opisan je kao čovek iz sirotog doma za koga će se kasnije ispostaviti da je u dalekom srodstvu sa porodicom Obrenović. U verziji Ilije Đukanovića, ova uloga nedvosmisleno je pripisana popularnom „čika Peri“, kako bi se u demoralisanoj vojsci odagnao defetizam i izgradio autoritet Bogom izabranog vladara kome je suđeno da donese pobedu, što je i sam Đukanović priznao dvanaest godina kasnije rečima: „Tada nam je bila ostala nada samo u Boga i bili smo prinuđeni da se od očajanja lečimo i verovanjem u Kremansko Proročanstvo“ („Nepoznati autor“ 1928).

Pisac Branislav Nušić 1920. godine u romanu „Devetsto petnaesta“, piše da se te godine za kafanskim stolovima živo raspravljalo o Kremanskom proročanstvu, navodno predviđenoj dužini trajanja rata, najavljenom obimu okupacije i slobodi tumačenja maglovitih predviđanja (Nušić 2018, 61–62). Nušić je imao veoma pronicljiv i kritički nastrojen stav prema ovom fenomenu i uviđao je kauzalni odnos između perioda bujanja profetičkih narativa i perioda opšte društvene krize:

„O kremanskome proročanstvu nije pala reč samo tu za stolom, govorilo se o njemu tih dana na sve strane i u svakom kutku. Govorilo se uopšte mnogo o proročanstvima, gledalo se u karte, u dlanove, u plečke i razgovaralo se sa astalčetom. Ta verovanja uvek za vreme ratova, a naročito za vreme katastrofa kad nastaje carstvo sudbine i slučaja, dobijaju maha i zaražavaju svetinu. Kad se uvuče još u brigom zamorene duše predosećanje nesreće i slutnje, onda ta verovanja u predskazanja postaju prava zaraza i strast“ (Nušić 2018, 61–62).

Premda je verzija proročanstva Tarabića iz vremena Prvog svetskog rata realistično najavljivala neizbežna velika stradanja koja će uzrokovati nemaštinu, razbojništva, kao i neizbežni manjak muškaraca nakon okončanja sukoba, istovremeno je prorokovano nastupanje blagih i srećnih dana u kojima će doći do stvaranja velike Srbije, pod kojom će biti ujedinjene sve teritorije na kojima Srbi žive. Todorovićeve utopijske vizije budućnosti nakon rata u kojoj živi žale što mrtvi nisu doživeli takvo blagostanje, napisana još 1903. godine, bila je obogaćena predviđanjima po kojima će Srbija postati izuzetno plodna i blagorodna, a širom države najavljeno je otvaranje rudnika koji će zaposliti radnike sa velikim zaradama. Od čitalaca se međutim zahtevalo da ne čekaju ispunjenje proročanstva skrštenih ruku, već da daju svoj aktivni doprinos u njegovom ostvarenju („Jedan koji veruje“ 1916).

I ova verzija Kremanskog proročanstva, kao i sve ranije, sadržala je predviđanja koja se mogu smatrati u potpunosti neispunjenim, kao što su premeštanje prestonice u Kruševac i naročito predviđanje da više neće biti ratova, već da će sve sporove među državama rešavati „izabrani sud“. Ovo naivno i pacifističko predviđanje će kasnije Radovan Kazimirović pokušati da preoblikuje i prilagodi istorijskim dešavanjima, tako što će Tarabićima pored predviđanja Svetskog rata pripisati i predviđanje „Opšteg rata“, koji je opisan kao lanac nacionalnih buna i revolucija u kojima će poginuti više ljudi nego u Prvom svetskom ratu. Ovo se može protumačiti kao predviđanje opšte klasne borbe svetskih razmera i Kazimirović je u okviru ovog predviđanja, opisujući golgotu nastupajućeg vremena, dopisao čuvenu krilaticu „ustanite vi mrtvi da legnemo mi živi“. Malenković i Golubović će nakon Drugog svetskog rata otvoreno pisati da su Tarabići zapravo najavili i „Drugi velikački rat“, nastavljajući tako uspostavljenu tradiciju dopisivanja i slobodne reinterpretacije Kremanskog proročanstva.

Kremansko proročanstvo nakon Prvog svetskog rata

U okviru Đukanovićeve verzije proročanstva iz 1916. godine, vredno pomena je svakako i predviđanje koje se može smatrati jednim od retkih, ako ne i jedinim koje nije objavljeno nakon događaja čiji ishod predviđa. Naime, u jednoj rečenici najavljuje se zla kob jednog skupštinskog saziva rečima: „Ne znamo da li je Miloš govorio ili je to Mitar kasnije dodao, kako će u ove „kremanske godine” rđavo proći jedna narodna skupština, koja se ima o Mitrovu dne sastati“ („Jedan koji veruje“ 1916). Iako se nije održala za vreme „kremanskih godina“, koje su podrazumevale period ratnog stradanja, već deset godina kasnije, jedna konstitutivna sednica Skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održana je na Mitrovdan, 8. novembra 1927. godine. Tragični događaji koji se za nju vezuju dogodili su se 20. juna 1928. godine, na šestom zasedanju, kada je poslanik Radikalne stranke, Puniša Račić, nakon višednevnog međusobnog vređanja, pucao iz revolvera i smrtno ranio Stjepana Radića, vođu Hrvatske seljačke stranke, te usmratio druga dva hrvatska poslanika, Pavla Radića i Đuru Basaričeka. Ubistvu je prethodila živa međustranačka i međunacionalna borba proistekla iz neslaganja oko pitanja uređenja zajedničke države, pri čemu su se predstavnici Srba zalagali za jedinstvenu unilateralnu državu, dok su predstavnici Hrvata propagirali federalizam. Krvoproliće u Skupštini označilo je kraj parlamentarizma i 6. januara 1929. godine kralj Aleksandar Karađorđević suspendovao je Ustav, raspustio Skupštinu, zabranio stranačku aktivnost i uveo diktaturu. Ovaj pokušaj kralja Aleksandra da spasi narodno i državno jedinstvo nije dao rezultate, a jaz između dva naroda nastavio je još više da se produbljuje (Ćorović 1993, 758).

Upravo u ovo krizno vreme dolazi do ponovne revitalizacije Kremanskog proročanstva, a glavni akteri su ostali isti kao i u vreme Prvog svetskog rata. Radovan Kazimirović objavio je serijal tekstova na ovu temu u listu *Vreme*, u periodu od 4. do 26. decembra 1928. godine, pod nazivom „Kremansko proročanstvo – prilog ispitivanju vidovitosti, proricanja i verovanja u našem narodu“, a četiri dana nakon okončanja feljtona, Ilija Đukanović je kao anonimni autor u istom listu napisao članak pod nazivom „Još nešto o kremanskom proročanstvu – pismo jednog nepoznatog čoveka Vremenu“. Kazimirović je prvih šest od dvadeset tri objavljena teksta ovog serijala posvetio utvrđivanju razlike između naučnog predviđanja i proročke vizije, pri čemu je proročanstvo definisao kao tačno predskazanje budućih događaja koji se iz „prirodnih uzroka ne mogu unapred saznati“ (Kazimirović 1928).

Nakon navođenja brojnih navodno ostvarenih predviđanja proroka širom sveta, ali i kod nas, Kazimirović se okreće Kremanskom proročanstvu i tekstovima Todorovića i Mijatovića tek u sedmom članku. Možemo da konstatujemo da, osim brojnih već pominjanih predviđanja koja se odnose na događaje koji su se već dogodili, do kraja serijala nisu pridodata nova koja bi se odnosila na budućnost. Ovo je čak primetio i Ilija Đukanović, premda je i sam verovao u

istinitost Kremanskog proročanstva i svesrdno podržavao napore usmerene ka njegovoj popularizaciji. On je između brojnih pohvala upućenih Kazimirovićevom feljtonu u listu „Vreme“, umetnuo i jednu kritiku: „Jedino što se oseća praznina iz proročanstava iz budućnosti. To je g. Kazimiroviću, verovatno, bilo nepoznato“ („Nepoznati autor“ 1928).

Pet predviđanja ovog tipa identična su onima koje je Kazimirović već naveo u izgubljenim brojevima *Niškog glasnika* iz 1915. godine, odnosno onima koje je Dušan Popović ponovio u listu *Budućnost* iste godine, a koje smo već detaljno razmatrali. Jedinu novinu, zapravo, u odnosu na tekstove iz vremena Prvog svetskog rata, predstavljaju predviđanja koja se odnose na događaje koji su se u međuvremenu dogodili, poput prognoze trajanja okupacije i progona srpske vojske. Dakle, tačno vreme okončanja Prvog svetskog rata predviđa se tek deset godina nakon „ispunjenja“. Kazimirović 1928. godine tvrdi suprotno, odnosno po njegovim rečima: „Tarabići su, na primer, prorekli da će Srbija doduše, tri leta biti u mraku...“, ali je u istom serijalu ipak priznao da od prote Zaharića nikada nije čuo taj podatak (Kazimirović 1928)

Jedno od tipičnih opravdanja koje objašnjava zašto određeno predviđanje nije javno objavljeno pre nego što se događaj o kome se govori obistinio, već tek naknadno, je da o tome nije smelo da se govori (Videti: „Nepoznati autor“ 1928). Ovo je svakako opravdan razlog u brojnim situacijama, ali se istovremeno ne može smatrati objektivnim dokazom koji bi potvrdio postojanje predviđanja pre publikovanja. Radovan Kazimirović je u svojoj monografiji iz 1939. godine, dakle više od dve decenije nakon što su se prorokovanja obistinila, objasnio da je o predviđanju vremena okončanja Prvog svetskog rata saznao od Dimitrija Karića, zeta prote Zaharića, koji mu je navodno preneo Mitrove reči da: „Kad se tri ljeta („troje Trojice“) navrše, narod će bez puške ući u otadžbinu“. Kazimirović je u ovoj monografiji po prvi put predstavio i navodno predviđanje Tarabića po kome će smrt prote Zaharića najaviti kraj Prvog svetskog rata. Dakle, dvadeset jednu godinu nakon smrti prote, izneo je tvrdnju da je vest o njegovom upokojenju 1918. godine izazvala veru u skoro oslobođenje i pobedu, jer su navodno Užičani na frontu govorili: „Rat će se završiti one godine... kad prota Zarija umre!“.

Da je tvrdnja o predviđanju podudaranja godine smrti prote i okončanja rata u najmanju ruku sporna, potvrđuje tekst Ilije Đukanovića iz 1928. godine u kome svedoči da je Mitar navodno tvrdio da će „srećne“ dane dočekati i on i prota Zaharić, a da to neće dočekati prota Đurić („Nepoznati autor“ 1928). Razumljivo je, međutim, da ovo svedočenje nije prenošeno od strane kasnijih popularizatora Kremanskog proročanstva, jer je prota Zaharić umro pre kraja rata, ali je istovremeno iznenađujuće da Đukanović, u vreme pisanja svog članka, evidentno nije bio upoznat sa ovom informacijom. Kako Voja Antonić primećuje, verovatno najbolji dokaz da je ovo predviđanje zapravo naknadno dopisano, predstavlja činjenica da je u opširnom nekrologu Radovana Kazimi-

rovića, posvećenom smrti Prote Zaharića, koji je objavljen u listu „Velika Srbija“ 1918. godine, nije pomenut podatak da smrt prote po navodnim predviđanjima Tarabića označava kraj rata, iako je ovo bila izvrsna prilika za takav čin (Antonić 2002, 63), naročito jer se autor u tom tekstu dotakao kraja rata, ali je izostalo ključno predviđanje (Kazimirović 1999, 501).

Prema tome, možemo da konstatujemo da ni početak, ni okončanje Prvog svetskog rata nisu najavljeni u tekstovima koji su se odnosili na Kremansko proročanstvo pre stvarnog odigravanja ovih događaja. Veliki rat je najavljen tek godinu dana nakon njegovog početka, a o predviđanju vremena njegovog kraja pisano je tek deset godina po sklapanju primirja. Drugi svetski rat ne samo da nije najavljen, već je izričito rečeno da više neće biti ratova i da će se sporovi između država rešavati mirnim putem, preko izabranog suda. Ovo optimistično predviđanje će naravno kasnije biti značajno izmenjeno i prilagođeno istorijskim događajima, kao što je najčešće i rađeno sa predviđanjima koja su se ispostavila kao netačna.

Članak Ilije Đukanovića objavljen 30. decembra 1928. godine nije doneo značajne novine u odnosu na Kazimirovićev serijal koji mu je prethodio. Osim nekih već pomenutih predviđanja, pohvala i kritika, vredna pomena su i dva opažanja. Đukanović je u ovom tekstu povezao predviđanje o zlokojnoj mitrovdanskoj skupštini, sa aktuelnim političkim događajima u to vreme i konstatovao da je konstitutivna sednica parlamenta, koja je raspuštena nakon ubistva tri poslanika Hrvatske seljačke stranke, bila baš na Mitrovdan, 8. novembra, 1927. godine. Pored toga, Đukanović je primetio da su Kazimirovićevi tekstovi u listu *Vreme* „mnogo potpuniji od onoga što je on ranije štampao u 'Niškom glasniku'“ 1915. godine. Ovo je značajan podatak jer potvrđuje pretpostavku da su sva napisana predviđanja iz izgubljenog serijala ipak posredno sačuvana, ali istovremeno ovo je i argument u prilog tezi da je svaka naredna verzija Kremanskog proročanstva detaljnija i bogatija predviđanjima od prethodne.

U vremenu između dva svetska rata, pored priče o izgubljenoj fascikli iz arhive Ministarstva unutrašnjih poslova, aktuelizuje se i svedočanstvo o navodnoj pisanoj verziji Kremanskog proročanstva koja je sačuvana i zakopana u temeljima jedne kuće u Užicu. Ilija Đukanović je još 1916. godine tvrdio da je jedan od dobrih poznavalaca Kremanskog narativa, užički prota Gavriilo Popović, zapisao i tajno sačuvao proricanja Tarabića. O ovome je verovatno govorio i Radovan Kazimirović godinu dana ranije, jer je u svom serijalu tekstova u listu *Vreme* 1928. godine napisao da se rukopis nalazi u staklenoj flaši ispod stare kuće prote Popovića (Kazimirović 1999, 493). Ilija Đukanović je iste 1928. godine ublažio Kazimirovićevu tvrdnju, da mu je prota Zarija rekao da je svojim očima video kako prota Gavriilo stavlja rukopis u temelje kuće, rečima da Zaharić nije bio siguran da je Popović zaista uzidao rukopis. Kada se javila inicijativa da se rukopis potraži, Zaharić nije bio u mogućnosti da pruži precizne detalje o navodnom mestu na kome je flaša zakopana.

Naredne godine, međutim, javlja se verovatno poslednji tekst o Kremanskom proročanstvu sve do Drugog svetskog rata, u kome su ove tvrdnje ozbiljno osporene. Reč je o članku u listu *Vreme*, iz pera Dragana Aleksića,¹¹ avangardnog slikara i rodonačelnika jugoslovenskog dadaizma, u kome je autor sa otvorenim skepticizmom i velikim kritičkim otklonom napravio najznačajniji iskorak u prepoznavanju političke utilizacije kremanskog mita pre Drugog svetskog rata. U tekstu je, između ostalog, otkriveno da se prvobitno verovalo da su tajni spisi zakopani ispod kuće prote Radulovića u Užicu i da je prota Zaharić održavao ovo verovanje u narodu. Kada je nakon rata Radulovićeve kuća spletom okolnosti bila srušena, kako bi na njenom mestu bili izgrađeni hotel, kafana i restoran, temelji su po Aleksićevim rečima pažljivo i kontrolisano prekopani, ali rukopis nije pronađen, na veliko razočaranje ljudi koji su u ovu priču verovali. Sumnja je, međutim, brzo i vešto otklonjena kroz propagiranje nove verzije narativa, po kojoj se rukopis zapravo nalazio u temelju kuće prote Gavriila Popovića, u neposrednoj blizini kuće prote Radulovića, pa je legenda nesmetano nastavila da živi. Kazimirović i Đukanović zalagali su se za rušenje objekta i otkopavanje spisa koji su, po njihovom mišljenju, imali znatno veću vrednost od same kuće i potencijal da dokažu istinitost Kremanskog proročanstva. Želja im je ispunjena 1947. godine, jer je i ova kuća srušena kako bi se na tom mestu izgradio Dom vojske Jugoslavije. Tajni rukopisi ponovo nisu pronađeni, ali je ova činjenica sada pravdana time da oni nisu ni bili traženi i da temelji kuće prote Popovića zapravo nisu ni otkopani, već betonirani kako bi na njihovom mestu bila letnja bašta Doma i plato za igru (Aleksić 1929).

Pored dekonstrukcije mita o zakopanim tajnim spisima, Dragan Aleksić je u svom tekstu iz 1929. godine ozbiljno doveo u sumnju postojanje još jedne tajne beleške. Reč je o pominjanoj famoznoj fascikli Ministarstva unutrašnjih poslova iz 1868. godine, koja je navodno dokazivala istinitost Kremanskog proročanstva, ali čije postojanje, kao što smo već utvrdili, nikada nije dokazano, već je naprotiv negirano od strane relevantnih državnih institucija. Uprkos tome, mit je nastavio da živi, ali je Aleksić potkopao temelj na kome je sama priča bila zasnovana, tako što je obavio razgovor sa Đorđem Genčićem, nekadašnjim ministrom unutrašnjih poslova, koji je po rečima Čede Mijatovića sam bio upoznat sa fasciklom čuvanom u tzv. „Crnom kabinetu“ i navodno je njen sadržaj čak pokazao i svojoj supruzi. Genčić je to izričito demantovao (Aleksić 1929).

Aleksić je bio i prvi autor koji je otvoreno predstavio Kremansko proročanstvo kao instrument političke agitacije. Smatrao je da je „veština iskoristila

---

11 Dragan Aleksić (1901–1958) bio je srpski pesnik, novinar, likovni kritičar i filmski stvaralac, najpoznatiji kao osnivač jugoslovenskog ogranka dadaističkog pokreta, poznatog kao „Jugo-Dada“. Upisao je slavistiku u Pragu gde je došao u kontakt s vodećim evropskim dadaistima tog vremena, što je značajno uticalo na njegovo umetničko usmerenje. U Zagrebu je pokrenuo dva dadaistička časopisa *Dada Tank* i *Dada Jazz*, a u Beogradu je postao urednik kulturne rubrike lista *Vreme*. U tom periodu pisao je likovne kritike, eseje i poeziju, saradujući s brojnim časopisima poput *Zenita*, *Misli* i *Tribine*. Bio je pionir avangardnog filma u Jugoslaviji i 1924. godine, zajedno s Boškom Tokinom, snimio je film *Kačaci u Topčideru*, koji nije sačuvan.

kult“ i da je „fantazija jedna ogromna ljudska potreba u nevoljama i borbama sa surovom prirodom“. Činjenica da je tvrdio da u Kremnima u to vreme gotovo niko nije znao ništa o proročanstvu Tarabića, po mišljenju Voje Antonića, ide u prilog tezi da je mit o vidovitim prorocima zapravo kreiran daleko od ovog mesta, u relevantnim političkim krugovima. U svom tekstu, Aleksić je objavio razgovor sa izvesnim gospodinom Tadićem, koji je predstavljen kao vrsni poznavalac užičke hajdučije i proricanja, a za koga je tvrdio da potanko zna da objasni postanak Kremanskog proročanstva, odnosno „užičke šege prote Đurića, preko prote Zarije, u obliku viđenja Tarabićevih“. U ovom razgovoru proročanstvo je predstavljeno kao lukava urotnička delatnost prote Đurića, usmerena protiv dinastije Obrenović, pri čemu je iskorišćena lakovernost naroda i sklonost ka verovanjima u natprirodno, kako bi se obezbedila podrška za ostvarenje političkog cilja – dovođenja dinastije Karađorđevića na presto. Dragan Aleksić nekoliko puta tokom teksta prezentuje svoje uvide i potpuno jasno formuliše stanovište, koje se može smatrati izvanrednom analizom društvene upotrebe jednog proročanstva, sa zaključcima koji su u velikoj meri univerzalno primenjivi i daleko su ispred vremena u kome su nastali:

„Često su se proročanstva politički iskorišćavala i udešavala. Svet je proročanstvima više verovao nego gotovim činjenicama... proročanstvo je jedan naš agitacioni proizvod. Ono je imalo svoje krajnje ciljeve koji su bili uvek u službi političara... Kremansko proročanstvo bilo je jedan alat u borbi protivu Obrenovića. Samo, da znate, nigde nema tih zapisa, jer ih nikada nije ni bilo, i jer nema proročanstva uopšte, nego je udešavano kao staro viđenje onoga časa kada je stvar trebala da posluži u agitaciji“ (Aleksić 1929).

Ovaj izvanredan članak ujedno je bio i poslednji tekst na temu kremanskih proroka pre Drugog svetskog rata, ako izuzmemo delo fikcije *Draga Mašin: senzacioni istoriski roman iz života poslednjih Obrenovića*, koje je Božidar Kovačević napisao i objavio u nastavcima, pod pseudonimom grof Karlo od Austerlica (Božić 2016, 57).¹² Ipak, najznačajnija studija o proricanju u domaćoj literaturi, koja se danas često navodi i kao jedina izvorna i originalna verzija Kremanskog proročanstva, objavljena je 1939. godine. Reč je o više puta pominjanoj monografiji Radovana Kazimirovića *Tajanstvene pojave u našem narodu: Kremansko proročanstvo*, koja predstavlja značajnu i sveobuhvatnu etnografsku studiju, u kojoj su između ostalog prezentovane teme magije, gatanja i proricanja. Relativno kratak odlomak poslednjeg poglavlja posvećen je Kremanskom proročanstvu, ali je on autoru i knjizi obezbedio najveću popularnost i priznanje. Glavnina teksta bila je doslovno preuzeta iz Kazimirovićevog serijala štampanog u listu *Vreme* 1928. godine, koji su se pak oslanjali na razgovore obavljene sa protom Zaharićem 1915. godine i štampane iste godine u *Niškom glasniku*.

12 U romanu kralj Milan i mladi Aleksandar dolaze kod Tarabića koji im gleda u šoljicu i proriče smrt. Prorok ih upozorava da će sedme noći nakon što nestane rđa sa jatagana koji se nalazi u Konaku, kralj poginuti. Kasnije kraljica Draga nabavlja jatagan i čuva ga kod sebe (Radulović 2024, 390).

Poput svih prethodnih verzija, ono po čemu se i ovo izdanje razlikuje od drugih je uvećan broj retrodatiranih „predviđanja“ koja su se po pravilu odnosila na događaje koji su se u međuvremenu dogodili. Kazimirović je tekstu pristupio planski, upoznavajući čitaoce prvo sa istorijom razvoja Kremanskog proročanstva, od Pere Todorovića i Čedomilja Mijatovića, preko brojnih drugih istorijskih ličnosti i događaja koji su na neki način dovođeni u vezu sa ovim narativom, sve do izveštaja o ovoj temi u domaćim i stranim medijima i legendama o izgubljenim tajnim spisima. U nastavku imamo prilike da bliže upoznamo ličnosti samih proroka, kao i Kazimirovićeve utiske prilikom posete Kremnima i detalje njegovog razgovora sa protom Zaharićem. Autor nas na kraju upoznaje sa predviđanjima Miloša i Mitra Tarabića, koja se načelno mogu podeliti na ona koja se odnose na tehničke inovacije, sudbinu lokalne sredine i stanovništva i političke događaje. Poslednja grupa, koja je nama svakako najinteresantnija, gotovo da nema značajnih izmena u odnosu na predviđanja koja smo već imali prilike da upoznamo i koja su bila objavljena u ranijim novinskim tekstovima na ovu temu. Ključna razlika je što se do ove monografije Prvi svetski rat označavao kao „Opšti rat“ i eksplicitno je bilo naglašeno da po predviđanjima Tarabića u budućnosti više neće biti ratova. U ovom izdanju je, međutim, Prvi svetski rat preimenovan u „Evropski“, a termin „Opšteg rata“ je iskorišćen da označi vojni konflikt koji tek treba da nastupi (Kazimirović 1999, 519).

Ovo je očigledan pokušaj Radovana Kazimirovića da u Kremansko proročanstvo uklopi aktuelne političke događaje, jer je Evropa bila na pragu Drugog svetskog rata. Stiče se utisak da je autor bio sklon da neminovne buduće konflikte zamisli u svetlu Španskog građanskog rata (1936–1939) ili pak kao oblik svojevrstne svetske socijalističke revolucije. Bilo kako bilo, ovo predviđanje se ispostavilo kao promašaj, ali su se drugi autori i popularizatori proročanstva nakon rata postarali da predviđanje preoblikuju tako da ono do najsitnijih detalja odgovara novonastalim istorijskim događajima.

Završna razmatranja

Zajednički element u svim slučajevima u kojima je došlo do revitalizacije i reinterpretacije Kremanskog proročanstva je da se oni javljaju u politički turbulentnim situacijama, koje su najčešće praćene značajnim društvenim promenama. Saša Nedeljković ističe da se na institucionalnom nivou sklonost ka kreiranju mitova manifestuje preko kulturnih projekata i ideja, političkih govora i akcija, medijskih naslova i sl., naročito u periodima društvene krize (Nedeljković 2007, 45). Gotovo svaki period u kome se dešavaju društveni nemiri ili u kome dolazi do pokušaja velikih političkih promena, u javnosti se doživljava kao „doba ludila“, moralne degradacije i propadanja, a budućnost predstavlja vreme u kome se očekuje ponovni dolazak i nastupanje „zlatnog doba“ (Stajić 2020, 303). Upravo ti trenuci u kojima je budućnost neizvesna i u kojima se

ljudi suočavaju sa teško rešivim nedaćama su po pravilu izuzetno potentni za proces mitologizacije (Armstrong 2005, 14).

Možemo da konstatujemo da se u svim periodima procesa konstrukcije Kremanskog proročanstva priča o ovom narativu intenzivirala upravo u prelomnim istorijskim trenucima za državu i aktuelnu vlast, te da su političke aktivnosti uticajnih pojedinaca i novinski tekstovi na ovu temu imali najznačajniju ulogu u procesu mitologizacije. Kao što se može videti kroz analizu uloge Pere Todorovića i Čedomilja Mijatovića u procesu konstrukcije Kremanskog proročanstva, narativ je začet u osvit Majskog prevrata, koji predstavlja jedan od najznačajnijih trenutaka moderne srpske istorije, premda je namera autora isključivo bila da opravdaju postupke kralja Milana Obrenovića sa kraja 19. veka, čije su se reperkusije osećale i početkom novog milenijuma. Krvavi događaj ubistva kralja Aleksandra Obrenovića i kraljice Drage Mašin prouzrokovao je veliko uznemirenje javnosti, pa je brutalan način na koji je puč uzveden vešto opravdan i objašnjen davnim uvidom volje božije, kanalisanim kroz navodne reči proroka Tarabića, koje su, međutim, objavljene tek jedan dan nakon samog događaja.

Tokom drugog perioda u kome je predviđanje Tarabića doživelo renesansu, a koji je vezan za aktivnosti Radovana Kazimirovića, Zaharija Zaharića i Ilije Đukanovića, priča o ovom narativu aktuelizovala se tokom tri krizna perioda: 1. U vreme početka Prvog svetskog rata; 2. Neposredno pre uvođenja Šestojanuarske diktature; 3. U osvit Drugog svetskog rata. U svim ovim periodima Kremansko proročanstvo je služilo kao instrument političke agitacije i predstavljalo je način da se legitimišu događaji iz prošlosti, kao i aktuelna politička zbivanja. U vremenima kada propagirani nacionalni ciljevi prestaju da budu objektivno dostupni i ostvarivi, oni se izmeštaju u domen mitologije i religije, kako bi se njihov legitimitet gradio na determinizmu i božjoj volji, koji ne podležu racionalnom osporavanju, te predstavljaju način konzervacije ugroženih ideala i povređenog nacionalnog ponosa (Stajić 2014, 998).

Tokom Prvog svetskog rata, u kome je stanovništvo Srbije bilo desetkivano i u kome je država pretrpela ogromna stradanja, evidentna je bila namera pisaca i popularizatora narativa da motivišu srpsku vojsku u izgnanstvu i da pobedu u ratu predstave kao neminovnost sudbine, premda je predviđanje o početku rata bilo najavljeno sa godinu dana zakašnjenja, a precizna najava trajanja sukoba javila se tek deset godina nakon okončanja rata. Medijska izveštavanja o Kremanskom proročanstvu ponovo su počela da se javljaju 1928. godine i preklopila su se sa još jednom velikom državnim krizom izazvanom atentatom na poslanike Hrvatske seljačke stranke u parlamentu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Predviđanje o zlokobnoj „Mitrovdanskoj skupštini“ je jedna od retkih navodnih najava kremanskih proroka, ako ne i jedina, koje je objavljena pre samog ispunjenja, ali se tekst u novinama koji je javnost podsetio na marginalno predviđanje zabeleženo u jednoj rečenici članka iz 1916.

godine, pojavio tek šest meseci nakon ubistva Stjepana Radića. Njemu je prethodio čitav serijal tekstova posvećenih Kremanskom proročanstvu koji ovo predviđanje nije ni spomenuo, pa možemo da konstatujemo da je isključivi razlog zašto se u ovo vreme u novinama ponovo pojavljuju popularizatori i tumači kremanskog mita, zapravo, situacija opšte društvene krize i neizvesnosti, koja je kulminirala raspuštanjem skupštine i uvođenjem diktature kralja Aleksandra Karađorđevića. Javnost je ponovo trebalo da bude umirena saznanjem da ovi događaji nisu šokantni i ne mogu prouzrokovati nemire, jer su zapravo najavljeni pre mnogo godina, te je njihovo nastupanje stoga bilo sudbinski neizbežno. Konačno, poslednje pojavljivanje Kremanskog proročanstva u javnosti u drugoj definisanoj fazi pre Drugog svetskog rata, vezano je za monografiju Radovana Kazimirovića iz 1939. godine. U vreme kada se Španski građanski rat bližio kraju, a Drugi svetski rat bio na pomolu, ovo kapitalno izdanje, koje se danas smatra jednim autentičnim svedočanstvom o proricanjima Tarabića, donelo nam je praktično samo jednu do tada ne objavljenu najavu, koja se upravo odnosila na novi sukob svetskih razmera. Iako se ovo predviđanje zbog opisa, u kome je Drugi svetski rat predstavljen kao serija nacionalnih revolucija, ispostavilo kao promašaj, evidentna je bila namera autora da spasi legitimitet proroka kojima je u ranijim verzijama pripisivana tvrdnja da više neće biti ratova u svetu.

Pavlović smatra da paradoksalno proročanstvo postaje sve kredibilnije, što su njegove vizije budućnosti manje utemeljene u činjeničnom stanju i udaljenije od društvenog konteksta (Pavlovic 2001, 54). Premda su predviđanja Tarabića iskazana jasnim i upečatljivim slikama koje najčešće ne predstavljaju simboličke vizije, dvosmislen govor, ni gatalačko odgonetanje simbola tipično za Nostradamusa npr., Bojan Jovanović naglašava da određena metaforika ipak odlikuje njihov izraz i ona proporcionalno postaje izraženija što se više bavi maglovitim kontekstima i budućim činiocima, sa tendencijom da se poznatim predstavlja nepoznato, kao što su „velike crne zmiје“ kao metafora za cevi ili „gvozdena kola“ za tenkove (Jovanović 2000, 95).

Kako je uloga proroka i vidovnjaka da povežu prošlost i budućnost kroz „otvaranje neba ka zamlji“, na specijalnom mestu i u specijalno vreme, Galia Valtčinova primećuje da je njihova pozicija neretko metaforički i bukvalno višestruko liminalna i pozicionirana na socijalnu, vremensku, prostornu ili političku granicu između svetova (Valtchinova 2021, 96; Valtchinova 2023). Samo mesto iz koga je proročanstvo navodno poteklo smešteno je nadomak netaknute prirode Tare i Drine, kao i međuetničkih i religijskih granica i smatra se srpskim Delfima, svetim i kulturnim prostorom nebeskog uticaja, čudotvornog kamena, čistog vazduha i lekovite vode (Živković 2011, 178–179). Kako Kovačević ističe, svaka granična zona dveju kategorija, time što istovremeno pripada i jednoj i drugoj, predstavlja zonu tabua i rituala (Kovačević 2001, 173; Videti: Pišev i Dražeta 2017). Po narativu prezentovanom u Kremanskom

proročanstvu, Tarabići su bili posebni i izuzetni pojedinci, čija se neobičnost ogledala u nekoj vrsti „privremene psihološke odsutnosti u socijalnoj prisutnosti“ i recepciji poruka iza granice svesnog (Jovanović 2000, 96). Predstavljani su kao ljudi neobičnog duševnog sklopa i ponašanja (videti: Kulić 2000, 18–19), pri čemu je Miloš bolovao od epilepsije, bio izuzetno introvertan i nekomunikativan, a Mitar, premda znatno društveniji, tvrdio je da redovno razgovara sa pokojnim stricom, zbog čega su obojica bili društveno prepoznati kao osobenjaci, „šašavi“ ili ludi. Upravo ta „načetost“ i prividna hendikepiranost, po mišljenju Bojana Jovanovića, premda označava njihovu nepotpunost i odstupanje od normiranog ponašanja, omogućavala im je veće proriciteljske sposobnosti. (Jovanović 2000, 90). Na osnovu ovakvih zaključaka, mogli bismo da postavimo pitanje zašto bi ove proročke sposobnosti Tarabića uopšte bile dovođene u pitanje, kada se kroz medije, ali i u stručnoj javnosti uporno provlači teza o nepogrešivosti ovih predviđanja i njihovom doslovnom ostvarenju? Ipak, kao što smo mogli da vidimo, dubljom inspekcijom i analizom arhivske građe navodna vidovitost proroka može biti dovedena u pitanje i lako se da zaključiti da ogromna većina predviđanja predstavlja posledicu postdiktije, a ne osobenih natprirodnih sposobnosti.

Ovaj dekonstruktivistički metod imao je za cilj da pokaže proces nastajanja jednog proročanstva koje se u javnosti i medijima često proglašava kao istinito bez bilo kakvog kritičkog otklona. U izuzetno zreloj, pronicljivoj i plodnoj studiji novinara Voje Antonića o navodnim predviđanjima Tarabića, na čije se uvide ovaj rad u značajnoj meri oslanja (Antonić 2002), činjenica da su predviđanja retrodatirana autora navodi na zaključak da je Kremansko proročanstvo zapravo jedno „neporočanstvo“, tj. da ono to u stvari nije, jer je reč o jednoj vekovnoj obmani i falsifikatu. Predviđanja budućih događaja gotovo da nema, a to je po ovom autoru osnovna odlika svakog proročanstva. Međutim, uvidom u brojne druge primere političkih proročanstava širom sveta (npr. Južne Afrike: Stajić 2014; ili Indonezije: Stajić 2020), primetićemo da se aspektu predviđanja budućnosti po pravilu dodeljuje sekundarni značaj u odnosu legitimisanje sadašnjosti, reinterpretaciju prošlosti u skladu sa aktuelnim političkim okolnostima, kao i na samo društveno prepoznavanje i konsenzus da je reč o narativu koji predviđa buduće događaje. Primenjen na Kremansko proročanstvo, ovaj zaključaj implicira da iako je u značajnom broju slučajeva reč o dopisivanjima ili metaforičkom ili bukvalnom prepričavanju događaja koji su se već dogodili, činjenica da je u velikom delu javnosti, medija, pa čak i stručne akademske zajednice ovo proročanstvo prepoznato kao autentično (Živković 2011, 179), te da predstavlja „živi organizam“ u koji se i danas inkorporiraju novi elementi i interpretacije, daje nam za pravo da zaključimo da je reč o proročanstvu *par excellence*, jer čini se da su upravo to društveno priznanje i utilizacija zapravo jedini ili najveći mogući elementi autentičnosti koji jedno proročanstvo može da zadobije.

Literatura:

- Antonić, Voja. 2002. *Kremansko neproročanstvo, studija jedne obmane*. Beograd: V. Antonić.
- Armstrong, Karen. 2005. *Kratka istorija mita*. Beograd: Geopoetika.
- Ashe, Geoffrey. 2001. *Encyclopedia of Prophecy*. Santa Barbara: ABC-CLIO.
- Božić, Sofija. 2016. „Božidar Kovačević i istorija.“ *Philologia Mediana: godišnjak za srpsku i komparativnu književnost* 8:43–59.
- Buss, Martin. J. 1980. “The Social Psychology of Prophecy.” In *Prophecy*, edited by John Adney Emerton, 217–234. Berlin: Walter de Gruyter.
- Coote, Lesley A. 2000. *Prophecy and Public Affairs in Later Medieval England*. York: York Medieval Press.
- Ćorović, Vladimir. 1993. *Istorija Srba*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- Davison, Scott A. 2022. “Prophecy,” in *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Edited by Edward N. Zalta & Uri Nodelman. URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/win2022/entries/prophecy/>>.
- Dean-Otting, Miriam. 2010. “Prophets.” In *Encyclopedia of Psychology and Religion*, edited by David A. Leeming, Kathryn Madden, and Stanton Marlan, 709–710. New York: Springer.
- Đorđević, Vladimir. 1909. *Ministar u apsu*. Beograd: Štamparija St. M. Ivkovića i komp.
- Fehleison, Jill R. 2021. “The Cult of Our Lady of Fátima—Modern Catholic Devotion in a Global Context.” In *Political Devotion and Religious Renewal in Contemporary Catholicism*, edited by Carolyn M. Warner, 55–74. New York: Palgrave Macmillan.
- Hamilton, Malcolm. 2001. “Prophetism,” in *International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences*, edited by Neil J. Smelser and Paul B. Baltes, 12143–12147. Amsterdam: Elsevier.
- Hasker, William, 1989, *God, Time, and Knowledge*, Ithaca: Cornell University Press.
- Jovanović, Bojan. 2000. *Duh paganskog nasleđa*. Novi Sad: Svetovi.
- Kazimirović, Radovan. 1999. *Tajanstvene pojave u našem narodu: Kremansko proročanstvo*, (Fototipsko izdanje iz 1939.). Beograd: Dečija knjiga
- Kulic, Miodrag. 2002. “The Tarabic Seers.” *South Slav Journal*, 23 (3/4): 17–22.
- Lockyer, Herbert. 1988. *All the Messianic Prophecies of the Bible*. Grand Rapids: Zondervan
- Marković, Slobodan. 2006. *Grof Čedomilj Mijatović*. Beograd: Centar za publikacije Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Matthews, A. Ojo. 2006. “Prophets.” In *Encyclopedia of Religion, Communication, and Media*, edited by Daniel A. Stout, 325–328. New York: Routledge.
- Merton, Robert K. 1948. “The Self Fulfilling Prophecy.” *Antioch Review* 8(2): 193–210.
- Mijatovich, Chedomille. 1906. *A Royal tragedy; being the story of the assassination of King Alexander and Queen Draga of Serbia*. London: Eveleigh Nash.
- Mijatovich, Chedomille. 1917. *The Memoirs of a Balkan Diplomatist*. London, New York, Toronto and Melbourne: Cassel and Co.
- Mijatović, Čedomilj. 2008. *Uspomene balkanskog diplomate*. Beograd: Biblioteka RTS
- Milićević, Milan Đ. 1894. *Život Srba seljaka*. Beograd: Državna štamparija kraljevine Srbije.
- Nedeljković, Saša. 2007. *Čast, krv i suze*. Beograd: Zuhra.

- Nušić, Branislav. 2018. *Devetsto petnaesta: Tragedija jednog Naroda*. Beograd: Službeni glasnik.
- Overholt, Thomas. 2003. *Channels of prophecy: the social dynamics of prophetic activity*. Eugene: Wipf and Stock Publishers.
- Pavlovic, Srdja. 2001. "Mirror, Mirror on the Wall...? Prophecies, Horoscopes, and the Politics of the Paranormal in Serbia (1992–2000)". *Spaces of Identity* 1: 49–65.
- Perović, Latinka. 1983. *Pera Todorović*. Beograd: Izdavačka radna organizacija „Rad”.
- Piše, Marko; Bogdan Dražeta. 2017. Prostorni aspekti demonoloških predanja iz Istočne Srbije (prvi deo): Teorijsko-metodološke postavke i primeri. *Antropologija* 17(3): 71–89.
- Radulović, Nemanja. 2024. „Obrenovići i glasine kao folklorni žanr“. U *Obrenovići i književnost*. Uredili Dragana Vukićević i Aleksandar Pejčić, 381–406. Beograd: Institut za književnost i umetnost.
- Radulović, Nemanja. 2024. „Proročanstva i gradski folklor“. U *Snovi, proročanstva i izmenjenja stanja svesti u folklornim žanrovima*, uredili Smiljana Đorđević Belić i Nemanja Radulović, 151–194. Beograd: Institut za književnost i umetnost.
- Randi, James. 1993. *The Mask of Nostradamus: The Prophecies of the World's Most Famous Seer*. Amherst, NY: Prometheus Books.
- Soulen, Richard N & Kendall R. Soulen. 2001. *Handbook of Biblical Criticism*. Westminster: John Knox Press.
- Spinoza, Benedict de. 1883. *Theological-Political Treatise*. Translated by R. H. M. Elwes. London: Trübner & Co.
- Stajić, Mladen. 2014. "Uloga političkog proročanstva burskog 'Nostradamusa' u formiranju ideologije konzervativne desnice u Južnoj Africi". *Etnoantropološki problemi* 9 (4): 977–1006. <https://doi.org/10.21301/EAP.v9i4.9>
- Stajić, Mladen. 2020. „Politička upotreba proročanstva u Indoneziji“. *Etnoantropološki problemi* 15 (1): 269–311, <https://doi.org/10.21301/eap>
- Stajić, Mladen. 2025. „Politika proricanja i proricanje politike: Kremansko proročanstvo od nastanka do Prvog svetskog rata“. *Etnoantropološki problemi* 20 (2). U štampi.
- Taylor, Rupert. 1911. *The Political Prophecy in England*. New York: The Columbia University Press.
- Thornton, Tim. 2006. *Prophecy, Politics and the People in Early Modern England*. Woodbridge: The Boydell Press.
- Valtchinova, Galia. 2009. "Between Ordinary Pain and Extraordinary Knowledge: The Seer Vanga in the Everyday Life of Bulgarians during Socialism (1960s–1970s)". *Aspasia* 3(1):106–130.
- Valtchinova, Galia. 2021. "Vanga in Kremna. Towards a Network of Balkan Prophets". *The Balkans*. 86–98
- Valtchinova, Galia. 2023. "The Museum of prophecy in Kremna (Western Serbia) at the Crossroads of Borders, Boundaries and In/Tangible Heritages." *Études balkaniques* 2. 346–380.
- Vitanova-Kerber, Victoria. 2021. "Social and functional dimensions of esotericism in late socialist Bulgaria". *Baltic Worlds* 4: 57–67.
- Yeremenko, Aleksandr. 2020. "Nostradamus's Prophecies and Uncertainty of Future". *Philosophy and Cosmology* 24: 170–179.
- Živković, Marko. 2011. Serbian Landscapes of Dreamtime and Healing: Clear Streams, Stones of Prophecy, St Sava Ribs and the Wooden City of Oz. In: (ed. Dyck, Erica and Flecher, Christopher) *Locating Health: Historical and Anthropological Investigation of Health and Place*. London: Pickering and Chatto, 169–185. (from pp. 175 to 181).

Izvori:

- Aleksić, Dragan. 1929. „Kremna, prestonica nahije proroka protivu Obrenovića”. *Vreme*. 17.4.1929.
- Čovek koji se smeje. 1915. „Na brzu ruku”. *Budućnost*. 14.9.1915.
- Jedan koji veruje. 1916. „Kremansko proročanstvo”. *Velika Srbija*, br.14. 23.4.1916.
- Kazimirović, Radovan. 1928. „Kremansko proročanstvo – prilog ispitivanju vidovitosti, proricanja i verovanja u našem narodu”. *Vreme*. 4.-26. 12. 1928.
- Miyatovich, Chedo. 1915. “What led me to Occultism?”. *The Occult Review* 21: 81–94.
- Nepoznati autor. 1928. „Još nešto o Kremanskom proročanstvu”. *Vreme*. 30.12.1928.
- Todorović, Pera. 1902a. „Jedno proročanstvo”. *Male Novine*, br. 117. 30.4.1902.

Mladen Stajić

Deconstruction of the Prophetic Narrative: The Kremna Prophecy Between the Two World Wars

Abstract: According to a widely held public belief, the visionary members of the Tarabić family supposedly predicted a large number of future historical events and the personal destinies of certain famous rulers of Serbia. These predictions, collectively known as the *Kremna Prophecy* have—from their origin to the present day—represented an apocryphal text that has been repeatedly amended and adapted in various iterations to fit historical and current political circumstances, casting serious doubt on their authenticity. This paper examines the formation and political deployment of these predictions between the First and Second World Wars, highlighting the role of its promoters and critics, such as Radovan Kazimirović, Ilija Đukanović, Dragan Aleksić, and others. The article aims to demonstrate how political prophecies become narratives through which reality is interpreted and constructed, forging a political apparatus that propagates these interpretations through the media. In this process, the accuracy of the predictions is of secondary importance, while the credibility of the prophet is determined through retroactive dating—reiterating supposedly fulfilled prophecies that refer to events occurring before the prophecy’s public revelation. This “vicious cycle” provides valuable insight into how politics can recognize and elevate a segment of folk religion and belief to the pedestal of sanctity, presenting it as a symbol of national identity—ultimately to resolve a particular social crisis by framing contemporary political events as the inevitable consequence of fate or the will of a “higher power.”

Keywords: political prophecies, prophecy, fortune-telling, the Kremna Prophecy, the Tarabić family, First World War.

Primljeno: 03. 05. 2025.

Odobreno: 29. 05. 2025.

Jelena Seferović¹*Institute of Contemporary History, Ljubljana
Institute for Anthropological Research, Zagreb*

ECHOES OF CHILDHOOD: GROWING UP BETWEEN WORLDS OF QUIET AND SOUND

Abstract: The first steps toward organized state care and education for children with hearing and speech impairments in the former Yugoslav states began in the late 19th and early 20th centuries, with Slovenia, Croatia, and Serbia leading the way in establishing specialized institutions. In contrast, Bosnia and Herzegovina (BiH), North Macedonia, and Montenegro only began opening such facilities after World War II. One of them was the Institute for the Education of Deaf Children in Reljevo, a suburb of Sarajevo, where the parents of Jasminka Proho, a fifty-five-year-old professional sign language interpreter, met during their schooling in the late 1950s. This article explores Jasminka's childhood and growing up during the 1970s and early 1980s in Sarajevo, as a hearing child in a family where both parents had hearing and speech impairments. Her parents, despite their impairments and with support from their close environment, developed creative, non-verbal parenting strategies to raise her. The article highlights how "silence" functioned not as a lack, but as a unique framework for care, communication, and emotional connection within the family. Entering wider social settings exposed Jasminka to both supportive and challenging experiences shaped by her parents' sensory impairments. Balancing the demands of two contrasting worlds—one of silence and one of sound—was a constant challenge for Jasminka, even from an early age. These experiences ultimately motivated her to become a professional sign language interpreter and an advocate for the rights and visibility of this social group. The article is based on data collected through interviews with Jasminka, as well as archival material and relevant scholarly literature related to the care and support for children with hearing and speech impairments in the former Yugoslav states.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, Jasminka Proho, history of disability, hearing and speech impairments, parenting with impairments

---

1 jelena.seferovic@inz.si
jelena.seferovic@inantro.hr

Introduction

The establishment of the first specialized institutions for care and education of children with sensory impairments in the former Yugoslavia dates back to the late 19th century. This marked the first step in the development of formal institutionalization for this population and, although minimal, contributed to their increased visibility within the broader community and their social integration.²

The development of organized care and education for children with hearing and speech impairments, as discussed in the first chapter, progressed more quickly in Slovenia, Croatia, and Serbia (Medved 1927, 107–110) compared to BiH, North Macedonia, and Montenegro. While awareness about the importance of including these children in society began to grow in the latter three countries in the interwar period, the first specialized educational institutions for them were not established until after World War II.

In the second and third chapters, drawing on an interview I conducted last year with Jasminka Proho — a fifty-five-year-old professional sign language interpreter from Sarajevo — I explore episodes from her childhood. Jasminka is a hearing child of parents with profound hearing loss. Her parents were educated in Sarajevo at the Institute for the Deaf in Reljevo (1957–1959) and later at the School for Industrial Students “Branko Lazić” (1959–1962). What stands out from her childhood are the parenting strategies of her parents, who, with the help of neighbors, worked tirelessly to provide a safe and supportive environment for her. Being hard of hearing, her parents often had to find creative ways to communicate, solve problems, and respond to their daughter’s needs. Their approach to parenting was shaped by adaptability, showing that disability doesn’t have to solely limit one’s ability to care for and raise a child—in fact, it can inspire creative and thoughtful parenting strategies. Their everyday efforts highlight how creativity and community support act as adaptive tools, helping them overcome the challenges of raising a hearing child in a world dominated by hearing norms and ableism. These practices reflect how parents with impairments find practical solutions to care for their child and manage daily life, even in the face of social and structural barriers. Parenting, in this framework, becomes both a personal and social act shaped by lived experience, communication needs, and external support (Pituch et al. 2022). The neighbors, who also owned the apartment where Jasminka and her parents lived as tenants, played an active role in the family’s life—not merely as passive observers, but as informal allies who helped them manage communication challenges and child-rearing. Their position went beyond that of inactive bystanders, becoming a form of mutual aid that redefined family and community. Their involvement

---

2 The article was created as part of the project J6-50189 *Systems of Care and Education for Children with Sensory Disabilities in the First and Second Yugoslav State*, funded by the Slovenian Research and Innovation Agency (ARIS).

blurred the lines between private struggles and shared responsibility, showing how collective support can transform the experience of impairments. Little by little, once she started school, she began to encounter societal norms and prejudices toward people with disabilities—things she had been sheltered from in the safety of her home.

The third chapter examines Jasminka's later childhood years and growing up, when she stepped into the world of adults far too early. Starting school exposed her to a growing number of comments and prejudices from the outside world—directed not only at her parents, but at her as well. Those comments became the spark that would later drive her to advocate for the rights of individuals who are hard of hearing or have profound hearing loss. Today, that advocacy is not just a personal mission but also a professional path—Jasminka works as a sign language interpreter. Alongside her career, she has also built a fulfilling life as a wife and mother. Despite their profound hearing loss, her parents played a crucial role in Jasminka's raising their children. People growing up in similar communities often find that their challenges shape both their personal development and professional paths, sometimes leading them to careers dedicated to helping others in similar situations.

First steps in Formalization of Education for Children with Hearing and Speech Impairments in the Former Yugoslavia

In Croatia, the first initiative to establish an institution for children with hearing and speech impairments was recorded in 1858 in Zagreb, but the proposal was never realized. It wasn't until 1885 that teacher Adalbert Lampe opened the first school for these children. Two years later, in 1887, the National Foundation for the Education of Deaf and Blind Children was established, and in 1888, at the initiative of Imbro pl. Josipović, the Society for the Establishment and Maintenance of the National Institute for Deaf Children was formed. By the end of the following year, in December 1891, the National Institute for the Education of Deaf Children was finally opened in Zagreb. The Institute was initially located at Villa Socias on Vinogradska Street, and later moved to Ilica 83. One of the most significant directors of the Institute was teacher Josip Medved, who managed it from 1895 to 1926, a total of thirty-one years. During this period, Medved expanded the professional staff by adding ten new teachers, who were the first professionally trained surdopedagogical staff in Zagreb, and thus in Croatia (Juras 1979). The Institute still operates at the same location today and is named "Slava Raškaj" after the famous Croatian painter who was deaf-mute and attended the school for some time.

The first mention of a school for children with hearing and speech impairments in Slovenia dates back to 1886, when the Ljubljana daily *Slovenec*

reported that the Sisters of the Notre Dame order, as part of their girls' public school, would open a department for girls with hearing and speech impairments in the village of Šmihel in Carniola. When the school opened, lessons were led by the abbess, Sister Marija Ivana Oblak. Initially, seven girls attended, and over time, the number reportedly grew to thirty. The school closed in 1906, after eighteen years of operation. However, there is conflicting information about the school's history, as most of the archival documentation was destroyed. What is certain is that it existed and was the first institution of its kind in Slovenia. At the same time, in January 1895, the Ministry of Religious Affairs and Education decided to open a school for both male and female with hearing and speech impairments in Ljubljana (Savić 1973, 11–12).

Radivoj Popović is known as a key figure in the development of special education in Serbia. In 1885, the same year Lampe opened the first school for children with hearing and speech impairments in Zagreb, Popović announced in the Belgrade magazine *Čas* that he was starting work on a similar school in Serbia. However, the school was shut down just twenty days later due to political opposition. Popović was forced to leave the country, but by 1886, upon his return, he opened a Private Institute for Deaf-Mute Children in Sremska Mitrovica. The Institute operated for twelve years before closing due to financial difficulties and unfavorable political conditions. At the same time, Veljko Radmanović, whose contribution to the development of Serbian surdopedagogy was significant, received approval from the Ministry of Education in 1896 to open a Private School for Deaf-Mute Children. This school was also soon shut down for similar reasons. Undeterred, Radmanović pursued his plans, and after World War I, upon his return from Bizerte, where he had founded a Department for Deaf and Blind Soldiers in 1917, he moved the department to Zemun, into the premises of a former cavalry school. In addition to providing rehabilitation for war invalids, the institution also educated deaf and blind children and youth. Among other initiatives, in 1897, at the suggestion of the King Dečanski Society, an Institute for the Education and Care of Deaf Children was founded in Belgrade (Ristić and Kovačević 2019, 395–396).

But the story wasn't the same across all former Yugoslav republics. In BiH — Jasminka's homeland — institutions for children with sensory impairments, including hearing, speech, and visual impairments, didn't open until after World War II. The first official mention of the need for such educational and social institutions dates back to August 7, 1919, when the head of the Department for the Protection of Children and Youth emphasized the urgency of establishing an institute for children with sensory impairments. At the time, the lack of local facilities meant that many children had to be sent to schools in Croatia or Serbia. These institutes were already operating at full capacity and could only admit a limited number of children. On top of that, the physical distance and lack of regular contact between the children and their

families deepened the sense of separation and further contributed to their social isolation. Although the idea of opening an institute for children with hearing and speech impairments, first proposed in the summer of 1919, was never realized, it is known that the Department for the Protection of Children and Youth soon organized a census of children with sensory impairments. During the interwar period, several humanitarian efforts were also launched to support these children, with funds raised and partially allocated for their needs (Seferović and Dujmović, 2025, 76). While the establishment of formal institutions for the education of children with sensory impairments in BiH did not materialize during this period, the initiatives and actions taken at the time clearly point to a growing awareness among professionals about the importance of education and social inclusion for them. These early efforts laid the groundwork for postwar initiatives that eventually led to the creation of specialized institutions for the education of children with hearing and speech impairments. In BiH, the first Institute for the Blind Children opened in 1947, while the Institute for the Deaf Children (IDC) was established a year earlier, in 1946, in Sarajevo.³ The latter was later relocated to Reljevo, a suburb of Sarajevo, where Jasminka's parents attended school.

In North Macedonia, the Institute for Defective Children was established in 1949 in Skopje. However, it is known that as early as 1930, a primary school for children with intellectual disabilities, 'Gjura Jakshiky' and 'Holy Mother of God,' operated in Skopje, enrolling sixty-two students. Another similar school opened in Kumanovo, with eighteen students. Much like the situation in BiH until the late 1940s, Macedonian children with sensory impairments, if their families were financially able and space was available, were often sent to specialized institutions in Croatia and Serbia for their education (Savikj 2006, 19).

In Montenegro, pedagogical development lagged behind compared to other parts of the Kingdom of SHS/Yugoslavia. While contemporary European educational trends were generally known to experts, they were rarely applied in practice (Zorić 2017, 28–29). Archival records and relevant literature suggest that during this period, there were no specialized institutions for children with sensory impairments in Montenegro.

The late 19th and early 20th centuries marked the beginning of the formalization of education and care for children with hearing and speech impairments in Slovenia, Croatia, and Serbia. However, BiH, North Macedonia, and Montenegro lagged behind in this regard. Despite this, during the interwar period, awareness began to grow about the importance of systematic care for this population. Immediately after the World War II, in socialist Yugoslavia, socio-economic conditions finally allowed for the establishment of specialized institutions.

---

3 "O nama," JU Centar za slušnu i govornu rehabilitaciju Sarajevo, pristupljeno 30. svibnja 2025., <https://cersig.edu.ba/cs/about-us/>

Growing Up in Silence: The Unspoken Language of Parents with Hearing Impairments

Jasminka Proho, a fifty-year-old sign language interpreter from Sarajevo, grew up in a family where both of her parents were hard of hearing. During our interview, she shared how their experiences shaped her own life. Her parents were educated at the IDC in Reljevo (1957–1959) and later at the Industrial School “Branko Lazić” (1959–1962). Before turning to Jasminka’s childhood, it’s worth briefly highlighting the history of these two institutions.

Until 1946, when the first IDC in BiH was opened at Skenderija 14 in Sarajevo, children with hearing impairments, as previously mentioned, were mostly sent to institutions in Croatia and Serbia for their education. Before the IDC was established, it was ordered that professional services visit orphanages, identify children with hearing impairments, and transfer them to this institution (Savić 1983, 310). In other words, children were placed in “regular” orphanages, where there were no specialized programs for their education and rehabilitation, nor was there an adequate professional staff. No archival records have yet been found that would allow for a more detailed reconstruction of their daily lives in those conditions, so we can only speculate about their experiences.

The IDC underwent various phases, and one of the changes occurred in the late 1950s, when it was decided to relocate to the Sarajevo suburb of Reljevo. However, it is evident that there were no consultations with all the experts at the time, nor was there unanimous agreement among them. In one of his addresses to the Federation for Social Protection – Sarajevo, the secretary of the Federation for Education, Mitar Papić, warned of potential problems that would arise if the Institute was moved outside the city center. According to him, “the pedagogical-psychological conditions for the development of deaf children require that the school for deaf children be located in a cultural and industrial center,” and that “children cannot attend a school outside Sarajevo from their homes, nor are parents able to pay for their upkeep.”⁴ The issue of social exclusion of individuals with impairments through their relocation to isolated institutions has been a subject of social and political debates, both in the past and today. Spatially isolated institutions, located outside urban centers, raise questions about how society perceives and relates to individuals who deviate from the norms of the majority population. Such segregation not only physically separates people with disabilities from daily life and social interactions but also creates barriers that affect their identity, right to participation, and ability to establish social connections (Solis 2006; Freund 2011). Relocation to specialized institutions outside urban centers implies marginalization, as people with disabilities are often perceived as the “other,” separated from the wider community (Claton 1997; Kitchin 1999). This approach is not only physical segregation but also a symbolic exclusion manifested in social relations, norms, and values assigned to this population.

---

4 Državni arhiv BiH u Sarajevu. 3637 – Savjet za školstvo NR Bosne i Hercegovine (1956–1958)

The building where the IDC in Reljevo was located initially served as an orphanage for children of World War I victims, and a similar trend of repurposing such buildings into institutions for children with impairments was present in other countries of the former Yugoslavia. The orphanage on Tuškanac in Zagreb was repurposed in the early 1970s for children with intellectual disabilities and continues to serve this purpose today. The children's home "Stjepan Sekulić – Jucko," as it was originally called, sent a request to the Council for Social Protection of the City Assembly of Zagreb in December 1972 to change the name and activities of the institution. The explanation provided was that, due to the lack of capacity in other specialized social institutions in Zagreb, the Home had been predominantly caring for children with intellectual disabilities for eight years, and its programs and work organization had been adjusted to this category of beneficiaries.⁵ Although orphanages adapted their programs and work organization to meet the needs of children with intellectual and other types of impairments, the issue of professional care and service quality remained questionable due to the lack of adequate resources and qualified staff. However, compared to the interwar period, this era brought significant changes in terms of formal care and education for children with impairments.

The IDC in Reljevo operated at that location for five years, from 1958 to 1962. Despite positive progress in teaching methods, such as the introduction of the acoustic method, the training of teachers abroad, and the organization of professional seminars in surdopedagogy, the main intention during this period was to return the institute to Sarajevo (Savić 1983, 314–315).

In contrast, in 1964, in the center of Sarajevo, within the School for Vocational Students "Branko Lazić," departments were formed for children with various types of impairments, including children with intellectual disabilities, hearing and speech impairments, and children with delayed cognitive development. The school was initially located in the old part of the city, near the Drvenija Bridge, and throughout its history, it served as an Officers' Home, a Women's Gymnasium, a Secondary Physical Education School, a Primary School, and an Agricultural-Food School Center. In 1981, it moved to a new building on Azize Šaćirbegović Street 80, in the Hrasno neighborhood. Today, as the "Branko Lazić" Mixed Secondary School, it offers education in agriculture, food processing, veterinary studies, and service activities.⁶ It was in Hrasno, where Jasminka lived with her parents as tenants in a private house.

When Jasminka was born in 1970, her relatives' first concern was whether she could hear. Parents with sensory impairments often encounter misunderstandings and the fear of rejection, with others questioning whether their child might inherit similar challenges. However, pressure can also arise

---

5 HR-DAZG-948 Assembly of the City of Zagreb. Address of the Children's Home Stjepan Sekulić - Jucko to the Council for Social Protection of the Zagreb City, 1973.

6 JU Škola za srednje stručno obrazovanje i radno osposobljavanje Sarajevo. (2014, May 9). Dan škole. Retrieved from <https://strucnoobraz.edu.ba/?p=484>

from their own internal dilemmas and uncertainties (Rivera Drew 2009, 4–5). Most societies tend to strive for uniformity and adherence to certain norms (such as those regarding health, ability, or behavior). Individuals who do not fit these norms (such as parents with hearing disabilities or their children) are often exposed to criticism, negative social attitudes, exclusion, or marginalization (Cagulada and Koller 2020). Therefore, it is not surprising that parents with hearing impairments, along with their closest ones, feel deep concern about whether their newborn will be hearing.

As with any new parent, the birth of a child brings a host of obstacles. For parents with hearing impairments, these difficulties are often more complex, shaped by their unique sensory limitations. Jasminka, an only child, recalls her parents as being very strict; by the age of five, she was expected to fold her own clothes. Her parents had no one in Sarajevo, so her mother asked her grandmother to take care of her. However, the grandmother refused because she believed that she needed to be with them, for them to meet each other. “Most of my friends always had someone to take care of them—grandmother, aunt, or uncle. But my parents raised me,” she says. She felt a special connection with her mother, who had something that perhaps other mothers didn’t have—“the softest hands.” Since Jasminka’s mother couldn’t communicate verbally due to her hearing impairment, she used physical contact — primarily touch — as her main way of expressing tenderness, love, and care. In this case, tactility became one of the main ways of establishing an emotional bond between mother and child. The absence of verbal communication didn’t imply a lack of connection or care, but instead fostered the development of a unique strategy for building emotional bonds through tactile contact and non-verbal cues. Despite the many challenges that marked her upbringing, it can be said that her parents, along with the landlords of the house they lived in, found creative ways to overcome these obstacles. Here’s one such story.

“There is one situation. One night I cried, my mom says, everyone thought the child would die. In the morning, Aunt Vida came to our house. She was sleep-deprived and tired. She told my mom that I had cried all night, but my mom said she hadn’t heard anything. Aunt Vida suggested that she take a rope, tie it around her big toe, and pass it into the other room. She would pull it when she heard me cry, and then my mom would react. Later, we moved to the lower floor, and a key was made, which Uncle Milorad and Aunt Vida had. We became so close that Aunt Vida became like a second mom.”

The creativity in tactile communication (using a rope as a signal) becomes a crucial means for emotional interaction and protecting the child. Although distanced from sound signals like crying, the mother uses an alternative strategy to connect with her child’s needs. The use of the rope not only implies technical resourcefulness but also strengthens interpersonal relationships. Aunt Vida, who becomes like a second mother, is an indicator of the importance of social support that is essential for the adaptation of parents with hearing

difficulties in raising a child. Although unable to rely on traditional forms of communication, these parents found creative solutions to navigate daily life. For instance, they used a rope to signal when their child was crying. Despite their non-verbal communication, they didn't appear incompetent; instead, they responded to their child's needs with creativity and innovation, overcoming clear barriers.

Another key aspect of Jasminka's childhood was her interaction with other children and the process of socialization. As she recalls, her parents' circle of friends also consisted of individuals with profound hearing loss, which shaped her early social experiences. If they had children, they would visit with them. However, when guests came over, they would switch on the TV to keep her from watching her parents communicate, fearing it might affect her ability to learn standard language. As she says, "I was actually stealing signs." Children acquire language from their surroundings, and communication is essential for developing their identity and emotional connections with others. Sign language is not only a means of communication but also a distinct cultural framework and identity for the community of individuals with hearing disabilities (Washabaugh 1981; Senghas and Monaghan 2002; Stebnicki and Coeling 1999). However, parents with hearing disabilities, faced with the norms of the dominant society that favor spoken language, may feel uncertain about their child's future. They fear that if the child learns only sign language, they will be excluded from the dominant social culture and labor market. Namely, the educational and professional systems are mostly designed for hearing individuals, and sign language is not accepted in these environments (Singleton and Tittle 2000, 225–226).

In conclusion, "silence" as an educational method, although unintentional and demanding, in this case became a stimulus for the development of creative and adapted parenting practices by the parents with hearing disabilities of my interviewee, who was a hearing child. In this context, silence was not just the absence of sound but a specific educational framework in which her parents had to develop alternative methods of communication, such as tactile communication or visual signs, to meet the needs of their child. Despite the limitations they faced, they managed to create a safe environment in which my interviewee grew up, developed her identity, and socialized.

The Mediator's Role: Hearing Children of Parents with Hearing Impairments

Like any other child, Jasminka had to step beyond the comfort of her home and enter the wider world of schools, institutions, and community life. But unlike most of her peers, she carried with her a responsibility that many children never face. As the only hearing member of her household, Jasminka

took on responsibilities that extended far beyond typical childhood duties—interpreting for her parents, dealing with bureaucratic systems, and ensuring their voices were heard in a world that often overlooked them. There were moments of warmth—settings where difference was acknowledged with care, and people took the time to include rather than exclude. But there were also episodes that stung. In a society that largely relies on spoken communication, her parents’ silence was sometimes misread as absence.

As she told me, “At school, they only noticed that I was struggling when I started acting out. I had a hard time dealing with these things.” One of “those things” happened during a summer vacation when she was ten years old. She was camping with her parents and other individuals with hearing impairments, and a boy commented that they were “mute.” After that, she didn’t want to play with him anymore. To comfort her, a man told her that their situation was normal, just like everyone else’s. Specifically, “he told me there was no reason to be ashamed. That’s when I dared. Defiance kicked in. I used to say that when I grow up, I’ll work for the rights of deaf people.” Children, in the process of socialization, seek affirmation and acceptance from their peers, and encountering negative attitudes towards their family can cause frustration and insecurity (Pescaru 2018). Jasminka’s reaction, having experienced such an event, and deciding to focus her energy on advocating for the rights of individuals with hearing disabilities, can be interpreted as an attempt to strengthen her personal autonomy and show empathy toward the population whose life circumstances she came to understand through her perspective as a child.

Speaking about her growing up, Jasminka told me, “At one point, I switched roles with my parents. I became their ears and their voice. I had to grow up much faster.” The education of a hearing child of parents with hearing impairments has specific characteristics that differ from the typical educational experience of a child with hearing parents. For example, the approach to personal privacy and boundaries between family and the outside world can be “more transparent” than it usually is for other children (Schiff & Ventry 1976; Walton 2006). As she was raised with parents who had profound hearing loss, she often found that the boundaries between her personal space and family life became indistinct. In a household where communication was based primarily on non-verbal cues and tactile interactions, her role as a mediator went beyond simply translating words. She frequently had to facilitate her parents’ participation in social situations which meant that her personal life was often open to external scrutiny. While this lack of privacy was occasionally uncomfortable, it also influenced Jasminka’s early understanding of social roles and the balance between individuality and familial responsibility. This experience sheds light on the tension between personal autonomy and family duty, raising questions about boundaries in a world where “normal” communication is shaped by the needs of those who communicate differently. In the absence of traditional communication, the concept of privacy shifted,

creating a new form of emotional intimacy, where Jasminka's individual identity became closely intertwined with the collective identity of her family.

Jasminka recalled that this dynamic extended into her school life as well. At one point she told me, "When I went to school, I went to meetings with my dad. I couldn't hide anything." This "extended parental presence" was burdensome in the sense that she did not have the usual boundary between her family and the social sphere. At the same time, it deepened their bond, but also led to frustration because she was constantly in a role that didn't align with her age. Hearing children of parents with hearing impairments often take on the role of a communication mediator, which merges the boundaries between their family privacy and the outside social world. This burden of responsibility, which is beyond their age and development, can jeopardize their autonomy because they are expected to take on adult roles in situations that are not appropriate for their age (Buchino 1993).

A similar situation occurred when she and her parents moved out of their apartment in Hrasno. She had to take on the responsibility of relaying information, but as she said, "I didn't know how to explain everything to my dad. I didn't know those words. No one understood how big of a burden that was." The apartment they were supposed to get, a studio, was arranged through her father's company, but complications arose. Namely, a colleague of her father's had broken into the apartment, and later, other issues related to the move emerged. As she mentioned, this colleague had a sick son, which further complicated the situation. During all these negotiations and upheavals, she, as a fourteen-year-old, actively participated. In the end, she was present when the director of "Sarajevo Stan" and the director of her father's company made the final decision. She remembers the moment when the director handed her the keys: "The director gave the keys to me. He said they were mine because I fought for that apartment. That was the first recognition for my work." Although hearing children of parents with hearing impairments often take on the responsibility of mediating communication, in this case, the simple act of handing over the keys wasn't just a practical gesture — it was a meaningful sign that her efforts, presence, and responsibility within the family were truly seen and valued. For Jasminka, that moment symbolized more than trust; it marked a quiet acknowledgment of her emotional labor and the invisible roles she had long carried. Children in families with parents who have hearing impairments often take on emotionally demanding tasks, such as managing communication, emotions, and mediating in challenging situations, yet their role often goes unrecognized. In Jasminka's case, the handing over of the keys symbolizes a rare moment of acknowledgment of her contribution. This example highlights the need for greater recognition of Children of Deaf Adults (CODA), not only as helpers but as equal individuals, rather than being infantilized (Papin 2023).

Today, Jasminka is married and the mother of two adult children, who, along with her and her husband, were raised by her parents with hearing

disabilities. Despite their disability, grandparents with hearing disabilities can play a significant role in raising grandchildren. Even though they lack verbal communication skills, they can offer support and bond with their grandchildren through nonverbal communication, gestures, facial expressions, and body language. Sign language and nonverbal communication, although not the dominant forms of verbal interaction, represent equally important alternatives for establishing interpersonal relationships.

We concluded the interview by discussing the current situation concerning children with disabilities. My interlocutor commented, "Nowadays, parents of children with disabilities speak out about it, but they don't know what it's like to be the child of parents with disabilities. Our voice as children was never heard..." Although there is increasing discussion today about individuals with impairments and the barriers they face, the experiences of children with parents who have impairments remain largely underexplored. Research on their unique challenges is scarce and often overlooked, leaving their voices missing from the broader conversation on disability.

Conclusion

The development of formal education and care for children with hearing and speech impairments in the former Yugoslavia was a fragmented process, shaped by a complex mix of cultural, social, economic, and political factors. However, despite these challenges, a growing awareness of the need to integrate individuals with hearing impairments into wider society began to take root at the turn of the 20th century. The first such institutions were opened in Slovenia, Croatia, and Serbia. In contrast, BiH, North Macedonia, and Montenegro only opened specialized institutions after World War II, reflecting the unequal progress of the former Yugoslav states in this regard. In BiH, Jasminka's homeland, the first institution for children with hearing impairments was the IDC in Sarajevo, founded in 1946. Later, the institution was moved to the suburban area of Reljevo, though this decision faced resistance from experts due to concerns over the spatial segregation of pupils. As a result, the IDC was eventually relocated back to the city center, aiming to improve inclusion and visibility for its students. Between 1957 and 1959, Jasminka's parents, both with profound hearing loss, attended this school. They continued their education at the "Branko Lazić" School for Industrial Pupils from 1959 to 1962. In 1970, they had a daughter, Jasminka. Both, individuals with profound hearing loss, faced considerable challenges in raising their child, primarily due to the limitations of verbal communication. However, they managed to navigate these difficulties with significant support from their close circle of family and friends, whose assistance was crucial in allowing them to fulfill their parental roles. Growing up in this context, Jasminka, as a hearing child, was often

placed in the role of intermediary between her parents and the wider society. This dynamic led her to assume responsibilities typically expected of adults at a young age. The experience of taking on emotionally and communicatively demanding tasks significantly shaped her emotional and social development. Additionally, Jasminka's upbringing exposed her to the stigmas and prejudices surrounding individuals with hearing impairments, as well as the institutional and societal barriers they frequently encounter. Rather than internalizing these challenges, Jasminka used her experiences as a driving force to pursue a career as a professional sign language interpreter. Through this role, she made a meaningful contribution to the social inclusion of individuals with hearing impairments. This trajectory highlights the resilience and agency of CODA whose roles and contributions are often disregarded in mainstream conversations about disability.

Archival sources:

- Državni arhiv BiH u Sarajevu. Povjerenstvo za socijalnu politiku – Oblasna državna zaštita djece i mladeži. 3637 – Savjet za školstvo NR Bosne i Hercegovine (1956–1958)
- Državni arhi u Zagrebu. HR-DAZG-948 Assembly of the City of Zagreb. Address of the Children's Home Stjepan Sekulić – Jucko to the Council for Social Protection of the Zagreb City, 1973.

Literature:

- Buchino, Mary Ann. 1993. "Perceptions of the oldest hearing child of deaf parents: On interpreting, communication, feelings, and role reversal." *American Annals of the Deaf* 138 (1): 40–45.
- Cagulada, Elaine, and Donna Koller. 2020. "It's a hearing world": Parents' perspectives of the well-being of children who are deaf and hard of hearing." *Deafness & Education International* 22 (2): 139–155.
- Clapton, Jayne, and Jennifer Fitzgerald. 1997. "The history of disability: A history of 'otherness'." *New Renaissance Magazine* 7 (1): 1–3.
- Freund, Peter. 2001. "Bodies, disability and spaces: The social model and disabling spatial organisations." *Disability & Society* 16 (5): 689–706.
- Juras, Zvonko. 1979. "Prilog povijesti školstva i surdopedagogije u Hrvatskoj (1836–1918): Odgoj i obrazovanje gluhočujne djece u Hrvatskoj." *Defektologija* 15 (2): 197–202.
- Kitchin, Rob. 1999. "Creating an awareness of others: Highlighting the role of space and place." *Geography* 84 (1): 45–54.
- Medved, Josip. 1927. "Zdravstveno-pedagoške ustanove u Jugoslaviji." *Liječnički vjesnik*, 49(2): 107–117.

- Papin, S. 2023. Autoethnography of an Experience of CODA, Children of Deaf Adults. *Quaderns de Psicologia*. 23(1): 1–21.
- Pescaru, Maria. 2018. "The importance of the socialization process for the integration of the child in the society." *Revista Universitară de Sociologie* 14 (2): 18–26.
- Pituch, E., Bindiu, A. M., Grondin, M., & Bottari, C. 2022. "Parenting with a physical disability and cognitive impairments: A scoping review of the needs expressed by parents." *Disability and Rehabilitation*, 44(13): 3285–3300.
- Ristić, Ivana, and Jasmina Kovačević. 2019. "Institucionalizacija vaspitanja i obrazovna gluvih i nagluhiv." *Socijalna politika u Srbiji na raskršću vekova* 391.
- Rivera Drew, Julia A. 2009. "Disability and the self-reliant family: Revisiting the literature on parents with disabilities." *Marriage & family review* 45(5): 431–447.
- Savić, Ljubomir. 1973. "Škola za gluvoneme devojčice u Šmihelu." *Defektologija* 9 (1): 11–21.
- Savić, Ljubomir. 1983. *Putevi i dostignuća gluvih i nagluhiv u Bosni i Hercegovini, 1947–1982*. Sarajevo: Savez gluvih i nagluhiv BiH, Republička konferencija.
- Savikj, Ljubomir. 2006. "Some additions to the history of surdology in the Republic of Macedonia." *Journal of Special Education and Rehabilitation* 7 (3–4): 5–20.
- Schiff, Naomi B., and Ira M. Ventry. 1976. "Communication problems in hearing children of deaf parents." *Journal of Speech and Hearing Disorders* 41 (3): 348–358.
- Seferović, Jelena, and Sonja Dujmović. Forthcoming. "Challenges and Achievements in the Care and Education of Children with Sensory Disabilities in Bosnia and Herzegovina (Late 19th Century to 1941)." *Prispevki za novejšo zgodovino* 65 (1): 68–86.
- Senghas, Richard J., and Leila Monaghan. 2002. "Signs of their times: Deaf communities and the culture of language." *Annual Review of Anthropology* 31 (1): 69–97.
- Singleton, Jenny L., and Matthew D. Tittle. 2000. "Deaf parents and their hearing children." *Journal of Deaf Studies and Deaf Education* 5 (3): 221–236.
- Solis, Santiago. 2006. "I'm 'coming out' as disabled, but I'm 'staying in' to rest: Reflecting on elected and imposed segregation." *Equity & Excellence in Education* 39 (2): 146–153.
- Stebnicki, Jodi A. McCreary, and Harriet V. Coeling. 1999. "The culture of the deaf." *Journal of Transcultural Nursing* 10 (4): 350–357.
- Zorić, Vučina. "Alternativni pedagoški koncepti i obrazovna politika u Crnoj Gori." *Acta Iadertina* 14.1 (2017): 0–0.
- Walton, Wenda. 2006. "Sign Language as a first language: some experiences of a hearing child of deaf parents." *A Journal of Social Anthropology and Cultural Studies* 3 (1): 168–182.
- Washabaugh, William. 1981. "Sign language in its social context." *Annual Review of Anthropology* 10: 237–252.

Jelena Seferović

Odjeci detinjstva: Odrastanje između svetova tišine i zvuka

Apstrakt: Prvi koraci ka organizovanoj državnoj zaštiti i obrazovanju dece sa oštećenjem sluha i govora na prostorima bivše Jugoslavije započeli su krajem 19. i početkom 20. veka, pri čemu su Slovenija, Hrvatska i Srbija bile pioniri u osnivanju specijalizovanih institucija. Nasuprot tome, Bosna i Hercegovina (BiH), Severna Makedonija i Crna Gora počele su sa otvaranjem takvih ustanova tek nakon Drugog svetskog rata. Jedna od njih bio je Institut za vaspitanje gluve dece u Reljevu, predgrađu Sarajeva, gde su se roditelji Jasminke Proho, pedesetpetogodišnje profesionalne tumačice znakovnog jezika, upoznali tokom školovanja kasnih 1950-ih. Ovaj članak istražuje Jasminkino detinjstvo i odrastanje tokom 1970-ih i ranih 1980-ih u Sarajevu, kao čujućeg deteta u porodici gde su oba roditelja imala oštećenje sluha i govora. Njeni roditelji, uprkos svojim oštećenjima i uz podršku užeg okruženja, razvili su kreativne, neverbalne strategije roditeljstva kako bi je podigli. Članak naglašava kako je “tišina” funkcionisala ne kao manjak, već kao jedinstven okvir za brigu, komunikaciju i emocionalnu povezanost unutar porodice. Ulazak u šire društvene okvire izložio je Jasminku i podržavajućim i izazovnim iskustvima oblikovanim senzornim oštećenjima njenih roditelja. Balansiranje između zahteva dva suprotstavljena sveta – jednog tišine i drugog zvuka – predstavljalo je stalni izazov za Jasminku, čak i od najranijeg detinjstva. Ta iskustva na kraju su je motivisala da postane profesionalna tumačica znakovnog jezika i zagovornik prava i vidljivosti ove društvene grupe. Članak se zasniva na podacima prikupljenim kroz intervju sa Jasminkom, kao i na arhivskom materijalu i relevantnoj naučnoj literaturi koja se odnosi na zaštitu i podršku deci sa oštećenjem sluha i govora u bivšim jugoslovenskim republikama.

Ključne reči: Bosna i Hercegovina, Jasminka Proho, istorija invaliditeta, oštećenje sluha i govora, roditeljstvo sa oštećenjima

Primljeno: 24. 04. 2025.

Odobreno: 29. 05. 2025.

Бојан Жикић¹

*Одељење за етнологију и антропологију
Филозофски факултет Универзитета у Београду*

НАТУРИЗАМ И НУДИЗАМ: КУЛТУРНА МИСАО И КУЛТУРНА ПРАКСА²

Апстракт: Натуризам представља категоријалну ознаку различитих културних мисли, које заговарају поновно и непосредније повезивање човека са природом, а нудизам праксу проистеклу из тога. Нудизам представља праксу јавног разодевања до нагости на за то друштвено предвиђеним местима. Натуризам и нудизам представљају производ западноевропске културне мисли од друге половине XVIII до друге половине XX века. Нудизам можемо посматрати као опредмећени натуризам, то јест као телесну праксу која проистиче из културних идеја о човеку као природном бићу. Идеје натуразма доводиле су у додир људско тело са оним што су виделе као животодавну и обнављајућу снагу природе, попут сунчеве светлости и текућих вода. Нагост тог тела била је само једна од претпоставки вођења човековог живота у складу са природом. Данашњи нудизам вероватно је последњи преостатак некадашње натурастичке мисли, иако у садашњем облику нема много везе с њом. У овом раду биће представљена идејна и практична веза између натуразма и нудизма, полазећи од тога да им је људско тело један од битних заједничких именитеља, те да су и један други били идејно и чињенично усмерени на телесну добробит.

Кључне речи: натуразам; нудизам; антропологија тела; људско здравље; природа; полност; одећа.

Увод

Нудизам представља праксу јавног разодевања до нагости на за то друштвено предвиђеним местима. Производ је западноевропске културне мисли, односно једна је од последица натурастичког покрета, развија-

1 bzikic@f.bg.ac.rs

2 Реализацију овог истраживања финансијски је подржало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије у склопу финансирања научноистраживачког рада на Универзитету у Београду - Филозофском факултету (број уговора 451-03-137/2025-03/ 200163).

ног у Француској, Немачкој и Великој Британији од осамнаестог века, али друштвено релевантан у тим зељама, као и у још неким другим европским срединама, постаје након Првог светског рата. Док се на натураizam може гледати као на идеју, али и на културни покрет, нудизам јесте телесни, дакле социокултурни чин, пре свега, вид отеловљене идеје. О њему се може говорити вероватно као и о политичком чину – у смислу микрополитике, пре неголи политике уопште, али се у тексту не бавим нудизмом у смислу било ког чина јавног обнаживања – као што су то случајеви који се дешавају по журкама и концертима, у уметности, или политички протести. У овом раду биће представљена идејна и практична веза између натураизма и нудизма, полазећи од тога да им је људско тело један од битних заједничких именитеља, те да су и један други (били) идејно и чињенично усмерени на телесну добробит, постулирајући међузависност физичког и психичког, односно емотивног стања појединца (Cooper 2011).

Појам натураизма изједначује се – не само код нас – са појмом нудизма, то јест социјалног или социјално прихватљивог обнавања. И поред тога што се појављују као синоними најчешће, чак и у стручној литератури, та два појма нису садржински идентична. Натураизам представља категоријалну ознаку различитих идеологија, односно културних мисли, које заговарају поновно и непосредније повезивање човека са природом, а нудизам праксу проистеклу из тога. Појам нудизма не односи се, дакле, искључиво на обнавање у јавности по плажама, као што сугерише његова најчешћа придевска употреба код нас, већ на оно обнавање у јавности које се сматра прихватљивим, а засновано је на идеји о добробити нагости за људско тело и организам у целини. Не односи се, значи, на нагост у уметности или политичким протестима, већ на оно што бисмо могли да означимо као животну идеологију, начин живота инспирисан одређеним културним замислима (de Vries 2018).

Нудизам можемо посматрати као опредмећени натураизам, то јест као телесну праксу која проистиче из културних идеја о човеку као природном бићу. Људско тело, наравно, јесте биолошка датост, односно спадало би у парадигму природе по оним антрополошким теоријским замислима које таквим виде све оно што није производ људског деловања, али његово јавно одевање или разодевање, баш као и украшавање и физичко интервенисање на њему, јесу производ културних замисли, односно људског деловања³. Замисао о природности људског тела не односи се на стање организма само по себи, већ – укључујући бригу о том стању, али као последицу сагледавања одређених социокултурних чиниоца као негативних по њега – то јесте замисао о друштвеном и културном погледу на материјалну основу људског бића.

---

3 Што је слично Леви-Стросовој мисли о инцесту, упор. Lévi-Strauss 1969, 52.

Идеја нагости као природног стања

Људско тело појављује се у натуралистичкој мисли, одатле, као политички, односно социокултурно обликован објекат, производ повесно утканих пракси суздржавања, ограничења и надзора (Bordo 1993, 21). Наго тело посматра се као социокултурна аберација у већини јавних ситуација и данас, баш као што је то био случај кроз дво и по вековну повест натуралистичких идеја. Наша цивилизација повест је одевања, заправо, пошто одећа одражава – и одражавала је увек – културне идеје, али и друштвене норме повезане са чулношћу, полношћу, групним припадањем и појединачним изражавањем идентитета, естетиком, друштвеним статусом, потрошњом итд. Одећа представља, у том смислу, вид културног визуелног доживљавања људског тела. Дата визуелизација сегментирана је и динамичка, пошто никада тело у целини не привлачи поглед, већ то чине његови одређени делови у одређеним ситуацијама: на пример, телесни деформитети или посебни видови интервенисања на телу, попут тетовирања или пирсинга, не само што пре привлаче поглед у односу на тело као целину, већ и одређују посматрачево виђење идентитета посматраних (Cover 2003, Leder 1990, 7).

Одсуство одеће, са друге стране, излаже цело тело погледу, али заправо, поново су његови посебни делови – гениталије и задњица, као и женске груди – оно што одређује микроситуациони положај обнажених, као и њихово доживљавање тога. О нудистичком обнажавању говоримо онда када не постоји друштвено и културно изазван осећај срама код обнажених, нити полна жеља као последица обнажавања, а оно се дешава јавно, али у за то предвиђеним просторним оквирима попут нудистичких плажа, кампова, заједница и томе сличног (Grosz 2001). Одсуство одеће појављује се у натуразму и следствено нудизму, међутим, као вид одеће управо због функције друштвеног обележавања коју има одевање. Разодевање као јавна пракса представља у том смислу сличан вид културне комуникације као и одевање, с тим што одсуство одеће не означава негирање оних појмовних категорија које се означавају одећом, већ представља културну онтолошку изјаву о томе какав начин живота треба водити да би се било људско биће, остварено у пуној мери (Pollen 2017).

Натуралистичка идеја поновног остваривања наводно изгубљене везе човека с природом полази од става да је нагост природно стање човека. С једне стране, човек је животиња у биолошком смислу, а животиње не користе одећу, а с друге стране одећа представља вид друштвеног претеривања, пошто указује на оно што је натуралистичка мисао видела као несуетинске ствари у људском постојању, попут социоекономског статуса, сексуализоване родности, колективних идентитета итд. Треба имати у виду то, међутим, да натуразам није покушавао да формулише некакву друштвену теорију или политичку идеологију, већ је овакво виђење одеће

било усмерено на подупирање ставова о потреби људског повратка природи кроз потцртавање идеје о изгубљеној невиности човека. Дата идеја налик је Фројдовом виђењу културе као неурозе, али је старија од ње и по њој повезивање неодевености, то јест нагости са моралном неукраљеношћу новорођенчета треба да укаже на чињеницу да јавно обнажавање не треба да буде посматрано са културном зазорношћу, као извитоперено или чак као криминални чин кршења закона, већ напротив – да на њега треба гледати као на подстицај за промишљање здравијег живота у физичком и емотивном смислу (Barcan 2001).

У том погледу, натураizam вероватно представља први контракултурни покрет западне цивилизације. Фројдово виђење библијске приповести о Адаму и Еви, тачније о њиховом изгону из раја, почива на његовом виђењу њихове нагости као утопијског стања непостојања стида. Људско протеривање из раја у датој приповести протумачио је као насилно одвајање људског духа од стања детињства у стање одраслих особа, принуђених да се баве проблематиком полности и уживања у оквиру разноврсних ограничења које им намеће култура, а једно од њих јесте и забрана обнажавања у јавности. За Фројда је, одатле, сан о томе бити наг у јавности жеља за поновним задобијањем изгубљеног раја (Freud 1966, 245). У цивилизацији чија је духовна и идеолошка основа дуго времена било хришћанско Свето писмо, инстинктивно покривање својих тела од стране Адама и Еве онда када спознају свет и себе у њему представљало је основу за тумачење одевености као својеврсног културног онтолошког својства, односно једне од ствари која човека чини човеком (Levine 2008, Höpflinger 2016).

Неодевеност, тачније оскуднија одевеност изваневропских народа са којима су Европљани долазили у додир све чешће почевши од 16. века, доживљавана је као битан елемент њиховог доживљавања као „дивљих“, „примитивних“, „нецивилизованих“ и томе слично, а изједначавана је често са полном распусношћу. Наго тело културне мисли западне цивилизације дуго времена поистовећивано је са полном жељом, одакле су туристи посветили знатан део свог деловања доказивању тога да нагост и полност нису истоветни, у појмовном нити практичном смислу. Осим природности нагости, указивано је на „људску потребу да види“ другачија тела осим свог као на нагон присутан подједнако код мушкараца и жена, а који се потпуно и – још важније: бесконтактно – задовољава нудистичком праксом, али и на чињеницу да култура – пре свега кроз уметност – тежи сексуализовању и мистификовању женског тела, а да нудистичка пракса представља својеврсно родно телесно изједначавање, пошто излаже погледу тела оба пола, и то изван контекста чија би сврха били естетизација и еротизација. Напокон, нарочито у британском натураизму, наго људско тело и полност повезивани су као неизбежни елементи онога што чини природну основу људског постојања, а чиме се културно може управљати и тако га морално усмеравати (Hoffman 2015, 3, Manin 2021, Bell and Holliday 2000).

Натуристичке медицинске идеје

Иако могу деловати контракултурно на први поглед, натурастичке идеје и нудистичка пракса заговарале су индивидуални, културни и често национални преображај, пре неголи да су представљали негацију постојећег друштвеног система и културних вредности. Могло би се рећи, заправо, да је њихова основна мисао била управљена ка нечему што би се могло описати као „поправљање“ човека и друштва – односно у Немачкој, пре свега: нације. Ту треба узети у обзир чињеницу да су натурастичке идеје саме по себи старије од нудизма и да сежу до времена просветитељства у Француској. Првобитна конотација појма „натуризам“ односила се на медицински приступ инспирисан просветитељским тумачењем Хипокритових дела и одражавала је уверење у лековиту снагу свега што је природно и у природном стању, насупрот помаљајућој медицинској пракси – а која ће се развити у биомедицину – заснованој на открићима физичара и хемичара (Baubérot 2004, 199).

Натурастичка идеја лечења била је заснована на опажању да већина болести нестаје сама од себе након извесног времена, што је довело до убеђења о постојању природне исцелитељске силе која је специфична за сваки појединачни организам. Снага природе заправо је снага организма: лековита сила унутар њега оно је што обезбеђује правилно функционисање тела, а то чини, пре свега, избацавањем отровних материја из њега повраћањем, знојењем, излучивањем секрета итд. И поред тога што је такав принцип лечења заснован на уверењу сличном виталиста, Хипокритових савременика, а који подсећа на мистичне концепције животне силе, попут мане на пример, која је одговорна за одржавање људских тела живим, натурастички метод лечења био је засновану на посматрању и очекивању. Натурастички лекари су покушавали да не интервенишу против болести хемијским средствима, већ да праће и усмеравају природне реакције тела које воде до излечења (Villaret 2012).

Тело и симптоми његове nelaгоде били су основни предмет медицинског натуразма краја осамнаестог и почетка деветнаестог века. Основна натурастичка претпоставка била је да ће се ти симптоми најпре показати на кожи, одакле тај орган постаје средишњи предмет разматрања различитих видова такозваног природног лечења. Кожа представља и предметни фокус нудизма, такође, пошто су још рани заговорници артикулисаних нудистичких идеја сматрали да сунчевим деловањем на кожу започињу здравствене добробити организма. Натурастичка медицина заговарала је излагање људског тела, тачније људске коже, елементима природе, најчешће сунцу и води, али и земљи и песку, што ће постати основа здравствених идеја натурастичких и нудистичких покрета у западној Европи поткрај деветнаестог и у првој половини двадесетог века. Натурастичко усредсређивање на кожу није се бавило естетским питањима, у оном сми-

слу у којем ће преплануо, осунчан тен постати нека врста лепотног идеала током двадесетог века (Villaret 2005, 7–8).

Нарочито у другој половини деветнаестог века, најпре у Немачкој, а потом и у Француској, стање препланулости коже доживљавано је, у романтичарски инспирисаном занимању за националне митове, као материјални показатељ здравља индивидуалног организма, али и здравља колективног организма, то јест нације. Наиме, првобитно повезивање националне митоманије са телесним изгледом у овим срединама (Немачка у то време није била још јединствена држава) ишло је ка величању белопутости, односно светлопутости, бледила коже као материјалног симбола честитости и невиности, док се тамнопутост повезивала са пороком и декаденцијом. Промена носиоца парадигме националне митологије, од аристократије и крупне буржоазије ка нарастајућем средњем слоју и поимању народа као органске целине, довело је и до обртања вредносних предзнака представа о стању коже. Потамнелост коже услед излагања сунцу постала је метафора активности, динамичности и виталности, вредности које су приписиване „новом човеку“ реофирмисане нације (Тоерфер 1997, 91, 31).

Кожа је нарочито била у средишту пажње натуралистичке медицине од почетка деветнаестог века у немачким земљама, где су је лекари који су полазили од неовиталистичких претпоставки о урођеној снази организма за самоисцелење видели као најбинтији елемент тог механизма. Кожа је оно што долази у додир са спољашњим светом у смислу посредника струјања животне енергије од природе ка организму и обрнуто, на њој се опажају промене које говоре о оболењима и у целини – њено стање посматрало се као одраз здравственог стања организма. Самим тим, ка њој треба да буду усмерена и терапеутска дејства, тако да је рана немачка натуралистичка медицина на томе и формулисала основе онога што ће касније, са чињенично подупртим сазнањима о предности биомедицине над осталим етиолошким системима, постати основе натуралистичке праксе и кутурно промовисано као алтернативни види вођења рачуна о здрављу и хигијени. Осим вегетаријанске исхране, која била општеприхваћена у доцнијем натуралистичком покрету, главни елементи те праксе били су купање – по могућности у текућој води, излагање ваздуху, то јест боравак на отвореном, сунчање и уопште – бављење у светлим просторима, уколико се није могло дуже боравити у природи (Villaret 2012)

Морално лечење тела појединца и нације

Натуризам, а са њим доцније и нудизам, могу се сматрати, отуда реформским идејама и праксама у западној Европи последњих деценија деветнаестог и првих деценија двадесетог века. Термин „реформски“ односи се на идеју друштвене промене, односно на побољшање начина живота људи, и у

овом контексту има здравствене конотације (то јест не бави се економијом и друштвеним питањима). Такав аспект натуразма – из којег се, заправо, и родила идеја о нагости, то јест неодевености, као начину вођења свакодневног живота, последица је романтичарских идеја о природи и друштвених дешавања, нарочито у Француској и Немачкој. Романтичарско идеализовање сеоског живота као народног живота вратило је у средиште пажње западно-европских култура значај природе у готово религијском смислу нечега што је изнад човека, али не и изван њега, чега је човек део и без чега се не може реализовати његова права суштина (Crosby 2003).

Због тога се може говорити о природи као – у извесном смислу – светој, животодавној сили у натурастичкој мисли, а као о основном оквиру нудистичке праксе. Ране идеје наог тела као постулата доласка до здравља и лепоте практиковањем физичких вежби и излагања сунцу и води, развијене у Немачкој у другој половини двадесетог века, полазиле су од начела која бисмо данас назвали енвайронменталистичким, да само здраво природно окружење доприноси здрављу тела, али и да човек здравим начином живота доприноси очувању природе. Идеја о нагости, као најподобнијој људској појави за теловежбе, такође је производ раомантичарских идеализација – овог пута такозване класичне културе, односно онога што су видели као грчки и римски начин живота, а у којем су се рани спортисти, али и борци по аренама, надметали наги или готово наги (Jaurand 2007).

На уобличавање натурастичких идеја у Француској и Немачкој утицаја су имали индустријализација и Француско-пруски рат 1870–71. године, такође. Једна од њихових последица била је повећана урбанизација у Француској и немачким земљама, коју су многи сматрали одговорном за погоршање стања здравља обе нације. У очима не само натураста, дотадашње здраво сеоско становништво, које је живело, радило и хранило се у природним – дакле: здравим – условима, постало је жртва пресељења у градове и живота у мрачним и непроветреним пребивалиштима, рада у фабрици и лоше исхране. Рахитис, плућна, кожна и полна обољења били су виђени као непосредна последица урбанизације, али и као пут уништења нације, кроз њену физичку и моралну дегенерацију. Наратив о потреби борбе против дегенерације нације био је значајан чинилац, готово у немачком натуразму и настајањем нудизму, повезујући их у јединствену мисаоно-дејствену целину у тој земљи још поткрај деветнаестог века (Philippe-Meden 2015).

Такав дискурс био је присутан у царској, као и у вајмарској Немачкој. рад на телу појавио се тако као материјална основа за обнову нације, због чега се наго, то јест природно тело само по себи сматрало нечим добрим и племенитим, типично немачким. То је важило за мушко тело, пошто су у Немачкој природна мушка лепота, мушкост и мушко другарство представљали средишњу тачку националистичког духа – на левици и десници

подједнако. Немачки натурасти и нудисти, штавише, видели су своје програме као аполитичне, доживљавајући природним жељу да се препоручу нацији помогне индивидуалном променом начина живота, чинећи га здравијим и чистијим у физичком и моралном смислу (Mosse 1985: 52). У Француској је потреба за „превазилажењем дегенерисаности нације“ била додатно појачана последицама пораза у Француско-пруском рату. Осим хигијени и телесном здрављу у уопштеном смислу, у Трећој републици посебна пажња придавана је физичком образовању и здрављу младих жена. Циљеви тога били су што боље оспособљавање будућих нараштаја за рат са Немачком, који се сматрао неизбежним (и који се и догодио 1914. године), те брига за повећање наталитета (Philippe-Meden 2015).

На тај начин натураizam и нудизам неизбежно су, иако посредно, поново повезани са полношћу, што је било питање од средишњег друштвеног значаја за те покрете у Великој Британији после Првог светског рата. Јавна дискусија о сексуалним конотацијама нудизма била је својствена тој земљи, иако су натурастички и нудистички покрети у њој под немачким утицајем, пре свега, такође били организовани око питања моралне дегенерације нације. Британска нудистичка хетероглосија о сексуалности имала је неколико аспеката: конзервативни, који је порицао идејну и практичну везу између нудизма и полности; умерени, који је охрабривао контролу над полним осећањем и понашањем и управљање њима; сексолошки, који је наглашавао образовни учинак упознавања са нагим телима супротног пола; отворено сексуални, који је признавао и величао друштвену нагост као вид полног искуства и истраживања сопствене полности. Оно што је наглашавано у сваком од тих виђења била је чињеница друштвене и просторне изолованости нудистичке праксе (Smith and King 2009).

Немачки пропагатори нудизма, истина, јесу практиковали своју праксу на за то изолованим местима по обалама мора, језера или река најчешће, али су заговарали проширивање те праксе – у виду теловежби, или самог излагања сунцу – на општу популацију. Британска нудистичка удружења започела су као приватни клубови, често исмевана у јавности, због чега им је било битно да у дискурс свог јавног представљања јавну нагост повежу са позитивним друштвеним вредностима свог доба. Осим здравствене добробити саме по себи, она је – барем дискурзивно – морала укључити и бригу за побољшање здравља нације, али и идеју да ако се нудизам мора повезати са полношћу, та веза иде пропедеутичком пропагирању полног здравља у сврху побољшања националног идентитета (Morris 2009).

Уобличавање нудистичких кампова, као посебних места на којима се може практиковати друштвена нагост, али и друге натурастичке идеје, попут хелиотерапије, на пример, у основи је француска идеја, али на њену реализацију битно је утицала и пракса организовања такозваних педагош-

ких радних кампова у Великој Британији између два светска рата⁴. У питању су била места намењена најчешће различитим омладинским групама, од оних који су остали без посла након Првог светског рата, преко оних који га нису могли пронаћи у едвардијанској Британији, до оних којима је била потребна ресоцијализација. Организовани су на селу, најчешће током летњих месеци, а циљ им је био да промовишу вредности здравог начина живота, односно хигијену и физичку активност. Нису били нудистички сами по себи, али су послужили управо британским нудистичким клубовима као узор за своју просторну организацију (Field 2012).

Сами наречени кампови били су под утицајем натурастичких идеја, са своје стране, односно представљали су још један вид реформске мисли и покушаја њене реализације у западној Европи у периоду од друге половине деветнаестог века до Другог светског рата. Дато реформаторство није се односило на друштво као такво, међутим, већ на покушаје ублажавања онога што је виђено, најпре, као негативне последице индустријализације, а потом и губљења поверења у цивилизацију која је могла да дозволи Први светски рат. Старе натурастичке идеје о повратку природи као узору људског начина живота, добиле су временом, понајвише под националистичким утицајем, примесу идеја о „новом човеку“. Без обзира на национални префикс „новог човека“, био је замишљан као физички и ментално здрав, посвећен сопственој и националној хигијени, делатан и активан, пре свега, што су све били квалитети који су одговарали натурастичким и нудистичким наративима о неопходности поновног повезивања човека са природом, то јест о таквом начину живота који би то омогућавао (Ross 2005, 13–15).

Натурастички „реформизам“ и нудизам нису били везани искључиво за Француску, Немачку и Велику Британију између два светска рата, баш као што нису бли дискурзивно и практично својство искључиво либерално оријентисаних друштвених група. Већ саме идеје „дегенерисане нације“ или „националне хигијене“ упућивале су на прихватање натурастичких идеја и нудистичке праксе од стране конзервативних, а често и расистички усмерених група. У Холандији и Белгији, на пример, међу првим нудистичким организацијама, те следствено њиховим камповима, било је оних који су себе видели као терапеутске, здравствене групе, посвећене здрављу и хигијени, физичком и менталном преображају појединца од „заробљеника градова“ у „биће природе“, вегетеријанских активиста, следбеника фројдовске психоанализе, али и оних који су заговарла дату праксу као вид терапије и тренинга дегенерисаних тела нације, исправке друштвено девијантног понашања и јачања националне кохезије. Нудизам су у Холандији и Белгији практиковали заговорници сексуалне еманципације и контрацептивних средстава, али и они који су га

4 За детаљнији хронолошки и географски приказ развоја натурастичких и нудистичких кампова у Западној Европи током XX века в. Raković 2020, 9–19.

видели као аскетски режим челичења тела и духа. Свима њима заједничко је било виђење суштинске лековитости излагања целог, наог тела сунцу, води и чистом ваздуху, као и вежбања у таквим условима, а циљ човеков ментални или духовни преображај у смислу спознавања свог места у природи ради достизања свести о томе да се само у складу са њом може водити здрав начин живота (Peeters 2006).

У Шпанији пре грађанског рата заговорника натуразма и нудизма било је у оним круговима који ће постати идеолошко упориште републиканских снага, међу либералима и анархистима, пре свега. У свом позивању на повратак природном окружењу као виду успостављања начина живота који више одговара људским бићима од урбаног и индустријског, неки анархистички аутори су видели натуразам као регенеративни чинилац у еугеничком смислу речи: као оно што је неопходно да би се исцелио човек оболео од отуђења и себичности узрокованих режимом капиталистичке производње и приватне својине. Либерални аутори, са своје стране, истицали су натурастичку идеју природе као извора здравља и целокупне људске добробити, одакле су све праксе повезиване са њом – од сунчања и купања у текућој води, преко нудизма и вежби на отвореном, величали као начине на које се може помоћи човеку да се оствари као мисаоно, делатно и емотивно биће, кроз „тријумф природног над лажним друштвом“. Радничкој класи препоручивано је, одатле, да се против интелектуалне декаденције, то јест теолошких и буржоаских идеја бори снажењем духа кроз оснаживање тела праксама попут биваковања, гимнастике, вегетаријанизма и нудизма, што све осликава, заправо, разноликост натурастичких идеја поиманих као јединствена целина, у којима нудизам стоји као једна од њих, али истовремено и као посебна и јединствена пракса (Asensio 2022).

Свој поглед на натуразам и нудизам – али у извесном смислу и њихову употребу – имао је и Трећи рајх. Нацисти су имали амбивалентан однос према датим покретима као организованим активностима, али су допуштали, па и користили њихове одређене идеје и праксе проистекле из њих. Здравље и хигијена – на појединачном и националном нивоу, физичко васпитање, теловежбе и стицање издржљивости у природи, снага и лепота тела као показатељ снаге и чврстине духа – поново: у појединачном и националном, то јест расном смислу – и томе слично били су им блиски, заговарали су их и примењивали у школској, војничкој и обуци осебних омладинских група, попут Хитлерове младежи. Са друге, стране, јавно обнављање – нарочито жена, као и сексуална распушност, те оно што су називали извитопереношћу ноћних клубова и буржоаском декаденцијом када су у питању друштвена нагост и полност, били су прогањани и забрањивани, што је на натурастичке и нудистичке праксе утицало углавном у смислу смањивања активности њихових организација, пошто им није до краја било јасно шта режим преферира, а шта сматра одвратним (Jefferies 2006).

Нудизам као међуратни културни покрет

Занимљиво је то, међутим, да нацисти нису одобравали најпознатија систематска теоријска уобличења натуразма и нудизма, књиге „Човек и сунчева светлост” Ханса Зурена и „Нудизам у модерно доба“ Мориса Пармилија⁵ (потоњу су јавно спалили, чак), које су биле вођене идејама њима блиским, попут потребе за редефинисањем цивилизације путем физичког и моралног преобликовања њеног носиоца – човека – зарад јачања и побољшања нације, а које су допринеле успостављању нудизма као међународне праксе двадесетих и тридесетих година прошлог века. Зурен је био аутор гимнастичких уџбеника и реформе система физичког васпитања у вајмарској Немачкој. Био је заговорник хелиотерапије, односно излагања целог, дакле наог, тела сунцу. Веровао је да сунчева светлост остварује хемијску реакцију са телесним органима који прочишћавају крв, попут коже и плућа, што није била устаљена медицинска метода тог доба, али је примењивана у неким немачким санаторијумима. Нагост у природи сматрао је образовним искуством, важним не само за физички развој појединаца, већ и за морални развој друштва, с обзиром на то, да је у маниру приписивања моралних вредности носиоцима друштвених улога, држао да бити физички здрав, осећати се бодро и чило, унапређује људски карактер и духовност, али и осећање дужности и смисао за оно што је морално добро и исправно (Vargan 2004b).

Пармили је нудизам видео као еугеничко средство, на неки начин. Називао га је гимназофијом (од грчких израза за нагост и мудрост) и видео као начин чињења будућих нараштаја физички лепшим кроз полно одабирање на основу визуелне доступности свачијег тела (Parmelee 2013, 174). Идеју је добио на основу праксе наог вежбања у старој Грчкој, која је, са своје стране осмишљена да би поспешила здрав животни стил, наспрам гојазности изазване некативношћу, а што је укључивало дијетални режим исхране, масажу, хигијену и свакодневно вежбање. На нагом вежбању се инсистирало управо због визуелне изложености тела процени је ли оно успешно у постизању основног циља – бити здрав и активан, а не гојазан, млитав и тром (Teodorescu and Preda 2014).

Као лекар, Пармили је сматрао да начин на који се тело третира у друштву и култури спутава дечији развој, а погодује настанку менталних болести и нездравих односа међу половима. На потоње није гледао као на нешто, природно, то јест урођено, већ на начин који је био испред његовог времена – као на културне конструкте, тврдећи да смерност и полна

5 По енглеском преводу Зуреновог дела, по којем је књига постала позната у већем делу света, односно савременом наслову Пармилијеве књиге (наведено у списку коришћене литературе). Оригинално, књиге су објављене као: Hans Surén, *Der Mensch und die Sonne. Arisch-olympischer Geist*, Stuttgart: Dieck & Co. 1924; Maurice Parmelee, *The New Gymnosophy: The Philosophy of Nudity as Applied in Modern Life*, New York: F. H. Hitchcock, 1927

уздужаност нису женска својства сама по себи, те да се мушкарци и жене не разликују толико у психолошком смислу, колико у томе што су научени да испољавају или спутавају сопствена осећања и нагоне (Parmelee 2013, 5–6, 81). Његов гимнозофски покрет није успео да се наметне, међутим, разноврсним нудистичким удружењима западне Европе тог времена, пошто су му идеје биле сматране ексцентричнијим од других, а стављање здравља у функцију естетике било је нешто што већина тадашњих нудиста није могла да прихвати (Barcan 2004b).

Натуристичко виђење здравља, те његово повезивање са такозваним природним начином живота – у датом случају: неодевано – били су готово аксиоми свих нудистичких клубова између два светска рата у западној Европи. Питање изгледа тела није се јављало ни као секундарно у њиховим теоријским разматрањима, због тога што је полазна претпоставка гласила да је људско тело само по себи – било које и било чије тело, дакле – оно што човека спаја са природом. То је значило да је придавање пажње телесном устројству и особинама његових појединих делова нешто што се коси са идеалом човека као пре свега природног, а тек онда – и у смислу његовог „кварења“ – друштвеног бића, где треба имати на уму да су тадашњи нудисти као Друштво видели савремено, као и друштво друге половине деветнаестог века, значи индустријску и рату склону цивилизацију. За културно позиционирање покрета важније од тога било је разлучити однос према одећи, али и стиђу – јавном и као индивидуалног осећања.

Уколико постоје културне универзалије, одећа јесте једна од њих: нису познате људске заједнице чији су припадници проводили живот сасвим наги. И у срединама у којима су се одевали оскудно, постојао је неки вид одевања, али и другачијег третирања тела, попут украшавања и физичког интервенисања на њему, при чему ништа од тога није служило искључиво у сврхе температурне или хигијенске заштите тела, као што би сугерисала класична антрополошка функционална теорија. Одећа, као и различити видови културног интервенисања на телу, увек имају друштвену функцију, а сасвим наго појављивање у јавности изазива зазор. На страну светске културе, потоње је сигурно важило – а важи и данас – за европске културе (Žikić 2018, 230, 244).

Људи се осећају нелагодно уколико се затекну обнажени у јавности, најчешће. То се не односи само на излагање гениталија туђим погледима, или целокупног тела, већ и на појављивање искључиво у доњем вешу, између осталог. Разлог томе јесте тежња сваке особе да усклади своје јавно појављивање, своју јавну особу, за захтевима социокултурне ситуације у којој се затиче. Нудистички клубови су због тога од почетка свог организовања тежили томе да имају на располагању физичке просторе изоловане од општедоступних друштвених простора, у којима ће њихово чланство бити ослобођено такве нелагоде. Нудизам као туризам развио се управо на тој основи, поседовања простора ослобођеног од уобичајених друштвених и културних норми јавног појављивања. Нудизам се и раз-

ликује од натуразма, по неким ауторима, у томе што не заговара општу нагост или повратак природи као друштвену промену, већ позива појединце да промене сопствене начине живота у складу са својим жељама ка природнијем и здравијем животу и олакша то посредовањем њиховом повезивању. Дати простори морали су бити у приватном власништву, да би се практиковање нудизма у њима могло изузети из закона против опсцености у јавности, што ће до друге половине прошлог века, практично, остати формално-правна основа организовања нудистичких клубова (Westerlund 2023, Villaret 2020).

Приватни простор и принцип „радим шта хоћу на свом поседу“ били су ефикасни против законског санкционисања, али не и јавне осуде. Без обзира на просторну изолованост, нудисти су у времену између два светска рата представљали извор друштвене зазорности, подсмеха, па чак и презира у медијским извештавањима о њиховој пракси. Повезивање са природом ретко се и појављивало у таквим написима, нагласак је стављан на нагости одраслих људи оба пола, али често не онако како би то можда пало на памет неком – са сексуалним конотацијама, већ полазећи од тога да неодевеност и занемаривање друштвених конвенција у одевању не приличи озбиљним и друштвено одговорним особама. Због тога су се идеолози нудистичког покрета, и поред тога што су њихови чланови већином видели на колективној религији заснован морални и законски систем као друштвено опресиван, окренули својеврсном теолошком оправдању нагости, као стања невиности и безазлености (Barcan 2004a, 33, 83, 230).

Двадесетих и тридесетих година прошлог века већина хришћанских моралиста била је бесна, чак и забринута због ширење нудизма, којег су сматрали морално извитопереним. Истовремено, међутим, постојао је и значајан број хришћанских заговорника нудизма, који су за своје ставове упориште налазили управо у хришћанској светој књизи. Могло би се рећи како приповест из Постања о Адаму и Еви поставља одећу у средиште идеје настанка људског друштва: Адам и Ева постају људи, у суштини, онда када окусивши плод са забрањеног дрвета постану свесни своје нагости и постиде се због ње, а Бог открије њихов преступ по томе што их затиче прекривене животињским кожама, то јест одевене⁶. Нагост и одећу конструишу се на тај начин као кључна својства људске природе, односно њене двосмислености.

Приповест о Адаму и Еви сугерише постојање две врсте нагости: оригиналног безгрешног облика који је изгубљен протеровањем из Еденског врта, као и онога који настаје након тога, а који је срамно подсећање на грех и отуђење од Бога. Као последица тога, двосмислена је и одећа. Она је истовремено одговор на нагост у негативном смислу, али вечити подсе-

6 Прва књига Мојсијева, 2: 25, 3: 7-13, Библија или Свето писмо Старога и Новог завета, Београд: Библијско друштво 1974.

тник на то да је природно тела голо. За многе теологе, одећа је била доказ људске преваре, средство за ублажавање срамоте и као такво прво људско задовољење греха гордости. У том смислу, на одећу се може гледати као на морално неопходну, али истовремено и као на симбол људског греха и искварености, као и прерушавања, сујете и обмане (све се често замишљало као посебно женски пороци). Дата симболичка двосмисленост нагости и одеће у библијској традицији омогућила је, одатле, неким хришћанима да оставе по страни традиционалну сумњу у тело у корист аргумента за невиност голотиње и суштински моралну кварљивост одеће. Идеја да одећа често служи да нагласи, а не да умањи еротску привлачност тела, била је кључна у формулисању нудистичке тврдње да је потпуна голотиња чеднија од многих облика одеће (Varcan 2004b)

Туристички нудизам

Након Другог светског рата нудизам се појављује у другачијем виду у односу на покрет који се развијао током двадесетих и тридесетих година прошлог века, када се могло говорити о својеврсној међународној нудистичкој поткултури. Такав покрет, заснован на натурастичким медицинским, па чак и аскетским идејама, трансформисао се у феномен усмерен ка задовољству и економији слободног времена. Другим речима, од праксе засноване на идејама са филозофском претензијом, дошло се до праксе вођене логиком конзументског индивидуализма, што је – можда парадоксално – одговарало духу времена у западној Европи, али и САД, на сличан начин на који је одбојност према индустријској цивилизацији утицала на нудистички праксу проистеклу из натурастичког виђења света у међуратном периоду. Нудизам је током шездесетих година двадесетог века постао предмет туризма, пре свега, што га је обликовало до данашњих дана као праксу која треба да представља реализацију индивидуалних животних перспектива и стилова (Нарп 2014, 13, 60).

Нудизам је, у исто време, био забрањен у многим европским земљама, поглавито медитеранским, попут Шпаније, Грчке и Италије. Имајући у виду да са развојем такозваног масовног туризма управо ове земље постају привлачне великом броју западноевропских туриста, али и недоступне нудистима, потоњи се окрећу приобаљу држава које нудизам нису ставиле изван закона. Међу њима је била и социјалистичка Југославија. Југословенске власти дуго времена нису имале јасан став према нудизму. Толерисан је услед изостанка законске регулације – што ће се десити тек средином седамдесетих година прошлог века – али и девизног прихода који су остављали наги туристи. Са друге стране, с обзиром на то да је јавно мњење највећим делом било под контролом Савеза комуниста Југославије на овај или онај начин, није се могла стећи слика о томе одобрава

ли југословенско грађанство нудизам, или бива саблажњено њиме. Неки од исказа локалног становништа острва Раба, на којем су успостављене прве неформалне, а затим и званичне нудистичке плаже, сведоче у прилог тога да је постојао првобитни зазор у погледу утицаја нагих гостију из иностранства на локалну моралну мисао и праксу, али да су оне развејане након извесног времена „пристојним понашањем“ туриста, односно њиховим непрактиковањем нудизма изван за то предвиђених простора (Raković 2020a,b).

Присуство нудистичких туриста утицало је, разумљиво, на појављивање тог покрета у СФРЈ седамдесетих година прошлог века. Његов развој текао је слично развоју нудистичких клубова у западној Европи пола века раније, како у погледу фрагментарности организовања, односно оснивања разних клубова и заједница, најчешће по републичком принципу, тако и по покушаја заснивања идеја покрета на основним натурастичким замислима и пропагирања тога у широј јавности. Југословенски нудисти у последње две деценије постојања те државе повезивали су праксу излагања нагог тела сунцу и води као вид бриге за здравље и правилан физички развој, односно одржавање тела здравим и функционалним, повезујући то са значајем очувања животне средине. Уз то, имајући у виду друштво у којем су живели, тврдили су да се таквим начином живота доприноси доктрини општенародне одбране кроз физичко оспособљавање појединаца за живот у природи, али и промоцији државе као туристичког одредишта за различите типове гостију. Њихови напори били су неуспешни, како у погледу омасовљења нудистичког туризма међу домаћим становништвом – које је чинило тек 1% нудистичких туриста у Југославији – тако и у погледу успостављања нудистичког покрета као значајније друштвене снаге (Raković 2020a,b). Разлози томе били су разноврсни: организациона нефлексибилност југословенског туристичког сектора, повећана инострана конкуренција, као и погоршање унутрашњег политичког стања СФРЈ у деветој деценији прошлог века, што је напослетку довело и до њеног распада (Raković 2020c, 294).

Уоквиравање нудизма као туристичке праксе, до чега је дошло у другој половини прошлог века, променио је и идеје са којима јој људи приступају. Уместо натурастичких, појавиле су се оне које се везују за појмове самопомоћи или Новог доба. Иако се може дискутовати постоје ли, макар у назнакама, утицаји натуразма на њих, дати појмови упућују на идеју самоостварења као врхунског индивидуалистичког идеала у данашњим западним културама, у оквиру чега се појављује и она о нагом појављивању у јавности. Та јавност ограничена је просторно и даље, међутим, односно од стране нудиста је прихваћено (можда и прећутно) то да се не може бити наг у свакој ситуацији и да осим свог дома, то може бити остваривано само на за то предвиђеним местима. У том смислу измењена је и идеја о неодевености, тачније – просторно је контекстуализована, што значи да данас међу мудистима не постоји „учење“ о неопходности потпуног и безусловног ослобађања од одеће (Morris 2009, West 2023).

Уместо повезивања са природом, на цени је повезивање са собом. Један од ретких артикулисаних идејних постулата онај је који се тиче прихватања сопственог тела, као и тела других људи. И поред тога што нудистичке брошуре и проспекти најчешће приказују млађе људе привлачног изгледа, као и децу, данашњи нудисти тврде да им излагање туђим погледима помаже у решавању проблема који имају са сопственим изгледом, односно са перцепираном несавршеношћу свог тела. Идеја о естетској прихватљивости свих (и свачијих) тела идеја је о друштвеној прихватљивости свих људи, као и онтолошкој равноправности сваке особе понаособ. Телесно самопоуздање схвата се, одатле, као вид личне остварености, односно тога да ако се нема проблема са самим собом и својим телом, неће се имати ни са телима других људи, то јест са другим особама у целини. Речно се односи на такво друштвено обнажавање, разуме се, која се одвија у оквиру нудистичке праксе – дакле, у друштвено и просторно контролисаним условима да тако кажем – а не на било какво обнажавање. Одатле следи мисао да нудизам може бити решење проблема такозване телесне анксиозности данашњице, односно незадовољства сопственим телесним изгледом услед претеране изложености обичних људи тешко достижним лепотним идеалима (Cherrier 2016, Bacon 2023, West and Kukawska 2022).

Закључак

Данашњи нудизам вероватно је последњи преостатак некадашње натуралистичке мисли, иако у садашњем облику нема много везе с њом. Идеје натуразма, од краја осамнаестог и кроз цео деветнаести век, биле су усмерене ка успостављању непосредне везе између природе и човека. Доводиле су у додир људско тело са оним што су виделе као животодавну и обнављајућу снагу природе, попут сунчеве светлости и текућих вода. Нагост тог тела била је само једна од претпоставки вођења човековог живота у складу са природом. На посебном значају добила је са немачким и француским националистичким идејама друге половине деветнаестог века коју су, на неки начин, сводиле човека на тело – борбено и репродуктивно пре свега. Одгајање нових, неискварених људских тела, која ће бити средишта и нове, неискварене моралности било је виђено као повезано са природом у смислу извора здравља и самим тим потребе излагања дејствима њених елемената у непосредном, примарно датом облику, као наго.

Нудистички покрет првих деценија двадесетог века представљао је реализацију натуралистичких идеја које су се тичале појавног стања људског тела, да се тако изразим. Није усвојио, међутим, оне које су говориле о нези тела, физичком вежбању, здрављу и томе слично, усредсредивши се на такво практиковање јавног обнажавања које је од почетка највише везе имало са провођењем слободног времена. Чињеница да се све то

одвијало на просторно и друштвено изолованим местима, утицала је на обликовање нудизма у периоду након Другог светског рада као вида туризма, пре свега, а не целовитог начина живота. У складу с тим – ако је икад озбиљно и постојала – нестала је и последња идеја на трагу натуризма, она о друштвеном преображају. Нудистичка пракса постала је местимична и контекстуализована, суштински незаинтересована за промену начина живота који би људе приближио природи.

Здравствени дискурс остао је као опште место сваке телесне културне праксе у двадесет првом веку, а преостала два дискурзивна момента, која су била битна за развој и друштвено прихватање нудизма – она везана за однос према одећи и полности – постала су излишна у промењеном друштвеном миљеу овог века, који гледа позитивно на различите видове индивидуалног самоостварања, чија моралност се гради на нормативној трансгресивности и прихватању идентитетских разлика, пре неголи на забранама које проистичу из претходно утемељених социокултурних вредности. Натуризам је у свему томе остао као давни идејни узор, изгубивши још у првој половини двадесетог века снагу усмеравајуће културне мисли. Није успео да се наметне ширим друштвеним круговима, суштински незаинтересованим за промену урбаног начина живота, и на његове одјеке може се наићи у различитим видовима такозваних алтернативних животних стилова, попут таквих начина исхране или транспорта које заговарају људи који себе сматрају еколошко свесним, али више у општем смислу, неголи као директан утицај. Нудизам – онај између два светска рата – био је вероватно последњи покушај друштвене реализације натуристичких идеја.

Литература:

- Asensio, Miguel. 2022. Naturism as an experience through oral history. *Journal of Iberian and Latin American Studies* 28 (1): 37–57.
- Bacon, Thelma. 2023. L'acceptation de son corps chez les femmes: les campings naturistes à l'épreuve des standards esthétiques. *Mondes du Tourisme* [En ligne], 23|2023: <http://journals.openedition.org/tourisme/5761>
- Barcan, Ruth. 2001. 'The Moral Bath of Bodily Unconsciousness': Female nudism, bodily exposure and the gaze. *Continuum: Journal of Media & Cultural Studies* 15 (3): 303–317.
- Barcan, Ruth. 2004a. *Nudity: A Cultural Anatomy*. Oxford, UK: Berg
- Barcan, Ruth. 2004b. "Regaining what Mankind has Lost through Civilisation." *Early Nudism and Ambivalent Moderns. Fashion Theory* 8 (1): 63–82.
- Baubérot, Arnaud. 2004. *Histoire du naturisme. Le mythe du retour à la nature*. Rennes, FR: Presses universitaires de Rennes.
- Bell, David, Ruth Holliday. 2000. Naked as Nature Intended. *Body & Society* 6 (3–4): 127–140.

- Bordo, Susan. 1993. *Unbearable Weight: Feminism, Western Culture and the Body*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Cherrier, Hélène. 2016. Material Presence and the Detox Delusion: Insights from Social Nudism. *The Journal of Consumer Affairs* 50 (1): 100–123.
- Cooper, Davina. 2011. Theorising Nudist Equality: An Encounter between Political Fantasy and Public Appearance. *Antipode* 43 (2): 326–357.
- Cover, Rob. 2003. The Naked Subject: Nudity, Context and Sexualization in Contemporary Culture. *Body & Society* 9 (3): 53–72.
- Crosby, Donald A. 2003. Naturism ad a Form of Religious Naturalism. *Zygon* 38 (1): 117–120.
- de Vries, Bouke. 2018. The right to be publicly naked: A Defence of nudism. *Res Publica* 25 (3): 407–424.
- Field, John. 2012. An Anti-Urban Education? Work Camps and Ideals of the Land in Interwar Britain. *Rural History* 23 (2): 213–228.
- Freud, Sigmund. 1966 *The Interpretation of Dreams. The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, vol. 4, eds. James Strachey and Anna Freud. London, UK: The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis
- Grosz, Elizabeth. 2001. “Naked.” In *Impossible Presence: Surface and Screen in the Photogenic Era*, ed. Terry Smith, 209–221. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Harp, Stephen L. 2014. *Naturism, Nudism, and Tourism in Twentieth-Century France*. Baton Rouge, LA: Louisiana State University Press.
- Hoffman, Brian. 2015. *Naked: A Cultural History of American Nudism*. New York, NY: New York University Press.
- Höpflinger, Anna-Katharina. 2016. “Zwischen Repräsentation un Regulierung: Körper als Aushandlungsorte für Weltanschauungen.“ Im *Der schwarze Körper als Missionsgebiet*. Medizin, Ethnologie und Theologie in Afrika und Europa 1880–1960, hgs. Linda Ratschiller and Siegfried Weichlein, 175–187. Köln, DE/ Wien, AT: Böhlau/ Weimer.
- Jaurand, Emmanuel. 2007. Les espaces du naturisme: modèle allemand et exception française. *Revue Géographique de l'Est* 47 (1): <http://journals.openedition.org/rge/818>.
- Jefferies, Matthew. 2006. ‘For a Genuine and Noble Nakedness’? German Naturism in the Third Reich. *German History* 24 (1) 62–84.
- Leder, Drew. 1990. *The Absent Body*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Lévi-Strauss, Claude. 1969. *Elementary Structures of Kinship*, Boston: Beacon Press.
- Levine, Philippa. 2008. States of Undress: Nakedness and the Colonial Imagination, *Victorian studies* 50 (2): 189–219.
- Manin, Lise. 2021. Nudit e et genre en France au XIXe siècle. Un bilan historiographique. *Clio: Femmes, Genre, Histoire* 54: 197–221.
- Morris, Nina J. 2009. Naked in nature: naturism, nature and the senses in early 20th century Britain. *Cultural Geographies* 16 (3): 283–308.
- Mosse, George L. 1985. *Nationalism and Sexuality. Middle-Class Morality and Sexual Norms in Modern Europe*. Madison WI: University of Wisconsin Press.
- Parmelee, Maurice. 2013. *Nudism in Modern Life: The New Gymnosophy*. Redditch, UK: Read Books Limited.

- Peeters, Evert. 2006. Authenticity and Asceticism: Discourse and Performance in Nude Culture and Health Reform in Belgium, 1920–1940. *Journal of the History of Sexuality* 15 (3): 432–461.
- Philippe-Meden, Pierre. 2015. Culture du corps et naturisme, l'influence américaine. *Horizons/ Théâtre* 7: 42–56.
- Pollen, Annebella. 2017. Utopian Bodies and Anti-fashion Futures: The Dress Theories and Practices of English Interwar Nudists. *Utopian Studies* 28 (3): 451–481.
- Raković, Aleksandar. 2020a. Razvoj naturizma u Jugoslaviji na primeru Koversade (1961–1981). *Tokovi istorije* 28 (2): 232–257.
- Raković, Aleksandar. 2020b. Organizations and Activities of Yugoslav Naturists (1972–1991). *Tokovi istorije* 28 (3): 165–190.
- Raković, Aleksandar. 2020c. *Jugoslavija i naturistička kultura*. Beograd: CATENA MUNDI.
- Ross, Chad. 2005. *Naked Germany: Health, Race and the Nation*. Oxford, UK: Berg.
- Smith, Glenn, Michael King. 2009. Naturism and sexuality: Broadening our approach to sexual wellbeing. *Health and Place* 15 (2): 439–446.
- Teodorescu, Sergiu, Aurelia Preda, 2014. About Gymnosophy. *SEA – Practical Application of Science* 2 (4): 413–416.
- Toepfer, Karl Eric. 1997. *Empire of Ecstasy: Nudity and Movement in German Body Culture, 1910–1935*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Villaret, Sylvain. 2005. *Histoire du naturisme en France depuis le siècle des Lumières*. Paris: Vuibert.
- Villaret, Sylvain. 2012. Naturisme et peau dans l'histoire (du xviii au milieu xxe siècle). *Annales de dermatologie et de vénéréologie* 139: 686–690.
- Villaret, Sylvain. 2020. Les projets d'éducation naturiste en France: leur influence et leur prise en compte institutionnelle (19esiècle–1939). *Paedagogica historica* 56 (1–2): 32–50.
- West, Keon. 2023. Think of the children! Relationships between nudity– related experiences in childhood, body image, self– esteem and adjustment. *Children & Society* 37 (4): 1187–1202
- West, Keon, Eliza Kukawska. 2022. Good Nudes and Bad Nudes: How Naturism, Casual Stripping, and Sexting Predict Social Physique Anxiety and Body Appreciation. *Sexuality & Culture* 26 (6): 2151–2170
- Westerlund, Fredrik. 2023. Exposed: On Shame and Nakedness. *Philosophia* 51 (4): 2195–2223.
- Žikić, Bojan. 2018. *Antropologija tela*. Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta i Dosije studio.

Bojan Žikić

Naturalism and Nudism: Cultural Thought and Cultural Practice

Abstract: Naturalism serves as a categorical designation for various cultural philosophies advocating humanity's reconnection with nature in a more immediate way, while nudism represents the practical manifestation of this ideal. Nudism entails the practice of public undressing to full nudity in socially designated spaces. Both naturalism and nudism emerged as products of Western European cultural thought from the mid-18th to the mid-20th century. Nudism may be viewed as objectified naturalism—a bodily practice rooted in cultural ideas of humans as natural beings. Naturalist philosophies brought the human body into contact with elements perceived as life-giving and renewing forces of nature, such as sunlight and flowing water. The nudity of human body was but one premise for living in harmony with nature. Contemporary nudism likely stands as the last remnant of earlier naturalist thought, though its modern form bears little resemblance to its origins. This paper explores the conceptual and practical links between naturalism and nudism, arguing that the human body serves as their essential common denominator and that both were ideologically and factually oriented toward physical well-being.

Keywords: naturalism; nudism; anthropology of the body; human health; nature; nakedness; clothing.

Primljeno: 19. 03. 2025.

Odobreno: 29. 05. 2025.

Aleksandar Weisner¹
Evropski centar za mir i razvoj
Univerzitet za mir UN

STATUS TEME ORUŽANOG NASILJA MALOLETNIH LICA U DH ISTRAŽIVANJIMA U SRBIJI (2001–2024)

Apstrakt: Centralno pitanje rada je u kojoj meri i na koji način se društveno-humanističke nauke u Srbiji bave problemom oružanog nasilja maloletnih lica kao istraživačkim pitanjem ili temom. Predmet analize su brojne domaće nezavisne studije koje su istraživale ovaj problem u periodu od 2001. do 2024. godine, predstavljene u hronološkom nizu. Uvidom u ova istraživanja, njihovu brojnost i rezultate, i uz analizu predstavljenu u ovom radu, moguće je stvoriti sveobuhvatnu sliku stanja i opšti zaključak o tome kakvu benefit laička, stručna i naučna javnost u Srbiji imaju od domaćih studija, kada je u pitanju razumevanje, prevencija i rešavanje problema oružanog nasilja adolescenata (što je jedan od ciljeva ovog rada), što na izvestan način oslikava i celokupan društveni odnos prema problemu maloletničkog oružanog kriminala i oružanog nasilja.

Ključne reči: oružje, nasilje, maloletne osobe, DH nauke.

Uvod

U brojnim zemljama oružano nasilje poprima sve značajnije mesto i ulogu u sveukupnom kriminalu i nasilju koji čine deca i mladi, a rezultati brojnih studija pokazuju da je ubistvo dece postalo toliko izražen problem javnog zdravlja i bezbednosti da zahteva hitnu pažnju već duži niz godina. Fenomen porasta upotrebe oružja u izvršenju nasilja na globalnom nivou pojedini autori nazivaju epidemijom – *gun violence epidemiology* (Rowhani-Rahbar, Schleimer 2022), dok se u medijima u Velikoj Britaniji problem opisuje kao ‘epidemija noževa’, posebno prisutna među tinejdžerima. Od 2020. godine, po prvi put u nacionalnoj istoriji Sjedinjenih Država, ubistva su postala vodeći uzrok smrtnosti dece (Wilson R. F. i drugi 2023).

---

¹ weisnera@gmail.com

U Srbiji takođe postoje brojni podaci koji ukazuju na to da, usled značajnog porasta broja slučajeva, oružano nasilje koje čine deca i mladi treba da dobije posebno mesto i pažnju u oblastima javnog zdravlja, kriminalistike, bezbednosti, pravosuđa, socijalne politike, nauke i drugih sektora državne uprave i društvenih sistema.

Centralno pitanje ovog rada je kakav status u društveno-humanističkim naukama (u daljem tekstu DH) u Srbiji ima oružano nasilje koje čine maloletna lica – na koji način i u kojoj meri se domaće nauke bave ovim problemom kao posebnim istraživačkim pitanjem ili temom.

Zaključak o tome u kojoj meri su naučna istraživanja ključna pretpostavka za uspešnu borbu društva, kako protiv oružanog kriminala maloletnih lica, tako i protiv sveukupnog nasilja dece i mladih u Srbiji, proističe iz pretpostavke da je za uspostavljanje sistema za uspešan odgovor bilo kojeg društva na problem kriminala, ali i delinkvencije dece i mladih, nužno da to društvo raspolaže sa relevantnim, pouzdanim, sveobuhvatnim i pravovremenim rezultatima i zaključcima naučnih istraživanja, na kojima se potom zasniva celokupno planiranje i celokupna stručna praksa, odnosno celokupna javna politika i strategija borbe protiv oružanog nasilja adolescenata/dece i mladih/maloletnih lica. U pitanju je logična pretpostavka o tome da mogućnost i uspeh jednog društva da se izbori sa problemom najtežih krivičnih dela koja čine maloletna lica, kao što je nasilje počinjeno uz upotrebu oružja, kada je u pitanju utvrđivanje faktičkog stanja, razumevanje fenomena, rešavanje problema i uspostavljanje prevencije, počiva na sveobuhvatnosti, pouzdanosti, relevantnosti, pravovremenosti i preciznosti naučnih nalaza, pre svega onih istraživanja koja u fokusu imaju oružano nasilje, a potom i druge oblike nasilja i kriminala maloletnih lica. Rezultati takvih istraživanja jesu osnova praćenja promena, kako u trendu opadanja i porasta samog problema oružanog nasilja, tako i praćenja i razumevanja toga na koji način se menja karakter i dinamika ovog fenomena u društvu, kao deo opšteg kriminala, ili kakve sociološke, pravne, politikološke, psihološke, ekonomske, medicinske, demografske, istorijske, kulturološke i antropološke karakteristike ima, jer je fenomen oružanog nasilja adolescenata nužno istraživati kao temu u brojnim disciplinama, ali isto tako i multidisciplinarno i interdisciplinarno.

Bilo koji oblik programa prevencije, primarne, sekundarne ili tercijarne, od ranog monitoringa do kriznih intervencija, svih nadležnih društvenih institucija koje se bave decom i mladima – obrazovnih, zdravstvenih, socijalnih, javnog reda i mira, kulturnih, naučnih, sportskih... kako na lokalnom nivou javne samouprave, tako i na nacionalnom nivou državne administracije i uprave, svoj kvalitet i održivost treba da zasnivaju na kvalitetu rezultata i zaključaka dobijenih određenim verifikovanim naučnim istraživanjima. Ideal u kreiranju javnih politika, odnosno dugoročnih strategija i lokalnih akcionih planova, pisanju predloga izmena zakona, uvodjenju novih zvaničnih protokola i evidencija, osnivanju novih javnih institucija i programa, osmišljavanju kampanja i intervencija... jeste pozivanje na sistematsku i interdisciplinarnu naučno-istraživačku praksu i rezultate (*evidence-based*).

Opšte je poznata stvar u ljudskoj bezbednosti da su za procenjivanje bezbednosnih rizika ključni identifikacija i analiza rizika, a to započinje pronalazanjem, prepoznavanjem i opisivanjem svih rizika, a posebno važno mesto u sistemu javne ili ljudske bezbednosti zauzima i pitanje predviđanja kretanja kriminala (*crime forecasting*). Smislenost i relevantnost svih ovih segmenata zavisi od nalaza naučnih istraživanja.

Svaka nova naučna saznanja trebalo bi da doprinesu razvoju kritičkog procenjivanja dotadašnje naučne i stručne literature i prakse i savremenih paradigmi, kao i da doprinesu teorijskim osnovama i konceptima i unapređenju metodoloških postavki budućih istraživanja o problemu nasilja dece i mladih i funkcionisanju sistema nadležnih institucija u vezi sa kriminalnim aktima adolescenata ili maloletnih lica. Zbog toga su istraživanja, na primer o mehanizmima sadejstva društveno-kulturoloških, psihološko-obrazovnih, ekonomsko-ekološko-razvojnih i pravno-filozofskih činioca i aspekata svakojakog nasilja, osnovna pretpostavka unapređenja programa prevencije maloletničkog prestupništva/delinkvencije i kriminala, podizanja opšteg kvaliteta obrazovanja i obuke praktičara u radu sa decom i mladima, i unapređenja stanja bezbednosti, ne samo za svu decu i mlade, već i sve članove društva.

Zbog svega iznetog, može se osnovano pretpostaviti da je status ili značaj koji se u DH nauci u Srbiji pridaje istraživanju o oružanom nasilju adolescenata, ili dece i mladih, prva determinanta opšteg uspeha društva u prevenciji i rešavanju ovog fenomena koji je u velikom porastu, kako u brojnim zemljama, tako i u Srbiji.

Osnovni elementi metodologije istraživanja

Radom su obuhvaćene studije iz društveno-humanističkih disciplina domaćih autora u kojima je istraživano oružano nasilje adolescenata/maloletnih lica/dece u Srbiji, a koje su realizovane i objavljene u Srbiji u periodu od 2001. do 2024. godine, dok je sam problem kojim su se bavile studije bio posmatran u vremenu koje pokriva period duži od četiri decenije. Zbog cilja da se analizom svih dostupnih nacionalnih nezavisnih studija, koje objedinjuju problem veze adolescenata/maloletnih lica/dece i mladih i raznog oružanog nasilja koje se spominje u literaturi (prekršajnog, krivičnog, delinkventnog, prestupničkog...), integrišu i sumiraju najznačajniji podaci i rezultati pojedinačnih naučnih studija, i izvede zajednički opšti zaključak o tome kakav status fenomen oružanog nasilja označene populacije ima u nauci u Srbiji, istraživanje delimično primenjuje meta-analički postupak, dok u osnovi, zbog primenjenih istraživačkih faza, primenjuje metodu semiotičke analize sadržaja.

Osnovna pretraživanja izvršena su uvidom u naučne radove i publikacije koje se nalaze u digitalnim bibliografskim bazama – elektronskoj biblioteci konzorcijuma naučno-istraživačke zajednice Srbije (KoBSON), i zajedničkoj

bibliografsko-kataloškoj bazi podataka koja uključuje sve univerzitetske i visokoškolske biblioteke, specijalne biblioteke i javne biblioteke (COBIB.SR). Pregled je izvršen za sledeće kategorije i osnovne jedinice analize: oružano nasilje/deca + mladi + adolescenti; oružje/mladi + deca + adolescent + tinejdžeri; maloletnička delinkvencija/oružje. Obuhvaćene su jedinice objavljene na ćirilicom ili latiničnom pismu na srpskom jeziku, u periodu od 2001. do 2024. godine, bilo kog autora ili autorke iz Srbije. Pored toga, za kvalitativnu analizu, kao sekundarni istraživački izvor, iako ne predstavlja naučni rad sam po sebi, korišćen je i materijal poput izveštaja, intervjuva, i druga vrsta građe koja predstavlja svedočenja, analizu ili uvide o temi istraživanja nasilja i kriminala adolescenata/maloletnih lica/dece i mladih koju su predstavili razni istraživači, profesori univerziteta, ili praktičari, u formama koje su drugačije od istraživačkih izveštaja ili originalnih naučnih radova, poput, na primer, intervjuva objavljenih u medijima, strateških nacionalnih dokumenata, zvanične statistike i drugo, a koji takođe daju važan uvid u status teme u domaćoj DH nauci (unidisciplinarno, multidisciplinarno, i interdisciplinarno).

Sva istraživačka građa klasifikovana je u tri kategorije, i studije i istraživanja su hronološki predstavljani, u okviru svojih kategorija. Zbog karaktera rada, kategorije su formirane u odnosu na to u kojoj meri problem oružanog nasilja adolescenata/maloletnih lica/dece i mladih predstavlja prioritetno i suštinsko istraživačko pitanje, ili naučni radovi ovaj problem dotiču sporadično, kao deo opšteg istraživanja o kriminogenom i nasilnom ponašanju maloletnih lica. Za analizu nisu korišćene studije o samoubistvima i samopovređivanju. Predmet analize nije bila verifikacija ili komparacija istraživačkih rezultata. Predmet analize istraživanja je pitanje statusa posmatrano kao pitanje o tome u kojoj meri i na koji način je problem oružanog nasilja dece i mladih zastupljen u naučnim istraživanjima u Srbiji, odnosno koliko je ova tema važna domaćim istraživačima i kakav joj značaj pridaju.

S obzirom na to da je fenomen nasilja nepobitno prisutan u životnoj dobi od rođenja do 18. godine – bez obzira na to koliko su različite psihološke, fiziološke ili sociološke karakteristike između različitih uzrasta, kakve su razlike u penološkim merama ili kompletnoj pravosudnoj praksi i zakonodavstvu prisutne u odnosu na uzrast – do sada su u tekstu korišćeni različiti termini kao opis populacije na koju se rad odnosi, a koji su prisutni u nauci i struci: adolescenti, maloletna lica, i deca i mladi. Ova terminološka raznolikost prisutna je s obzirom na to da različite discipline imaju različite teorijske i konceptualne osnove i izvore, kao i različita polja istraživanja, a uzrast od prve do osamnaeste godine obuhvaćen je tek upotrebom svih naznačenih izraza. Zato će se u daljem tekstu podjednako tretirati svi naučni radovi koji se odnose na maloletna lica², adolescente³, decu i mlade, i tinejdžere, bez obzira na to što ovi pojmovi

2 U zakonodavstvu Republike Srbije, krivično odgovorno maloletno lice može biti ono koje je u vreme izvršenja krivičnog dela imalo 14. godina ili više, a nije navršilo 18. godina.

3 Iako Svetska zdravstvena organizacija (WHO) utvrđuje adolescenciju kao uzrast od 10. do 19. godine, u pojedinim domaćim radovima adolescencija se opisuje i kao uzrast do 26. godine.

ne predstavljaju sinonime. Kao radna definicija i sveobuhvatni pojam, kojim će biti zamenjeni svi prethodni nazivi, u daljem tekstu će biti korišćen izraz *lica mlađa od 18 godina* (LM18).

Brojke upozorenja i alarmantne situacije

Jedno od objašnjenja potrebe za prepoznavanjem oružanog nasilja LM18 kao posebne teme u istraživanjima nalazi se i u specifičnoj težini problema i tragičnosti posledica koje ono ima za osobe pojedinačno, ali i za njihove porodice, i lokalnu zajednicu, samim tim i društvo u celini, a neke od njih jesu: ubistvo, samoubistvo, doživotna teška telesna povreda i trajna zavisnost od medicinskog tretmana, invalidnost i radna nefunkcionalnost, trauma i druge psihosomatske posledice (po žrtvu, članove porodice, počiniocima i svedoke), trajni prekid školovanja, višegodišnje izdržavanje kazne u specijalnim ustanovama u vreme intenzivnog psiho-fizičko-socijalnog razvoja (Weisner 2017).

Snaga argumentacije za to u kojoj meri je značajno istraživati ove probleme u Srbiji sadržana je i u akuelnim stopama ovog nasilja i podacima o učestalosti ili prisutnosti ovog društvenog problema (zaključno sa decembrom 2024). Neki od podataka koji oslikavaju stanje u Srbiji jesu:

- Iz izveštaja Višeg javnog tužilaštva iz 2024. godine vidi se da je u Srbiji za godinu dana za 225% povećan broj ubistava koja su počinila maloletna lica (Rad javnih tužilaštva na suzbijanju kriminaliteta i zaštiti ustavnosti i zakonitosti u 2023. godini, 2024). U ovaj broj nije uključen broj ubistava koja su počinila osobe mlađe od 14 godina, te i masovno ubistvo počinjeno u maju 2023. godine u osnovnoj školi u Beogradu ne ulazi u ovu statistiku;
- Srbija je prva zemlja u Evropi po broju slučajeva masovnih ubistava i broju žrtava u tim masovnim ubistvima, u odnosu na broj stanovnika, počinjenih u periodu 2013 – 2023, a ukupan broj žrtava je za 530% veći u odnosu na broj žrtava masovnih ubistava u Srbiji u periodu 2003 – 2012 (Weisner 2024). Neka od tih ubistava počinila su LM18, a i među žrtvama su LM18;
- U Srbiji je u 2023. godini zabeleženo najviše incidenata sa vatrenim oružjem u toku protekle decenije, a od januara do maja 2024. godine incidenti sa vatrenim oružjem bili su skoro svakodnevni (Koalicija prEUgovor 2024);
- Institut za javno zdravlje Srbije „Dr Milan Jovanović Batut“ je u izveštaju *Rezultati istraživanja ponašanja u vezi sa zdravljem dece školskog uzrasta u Republici Srbiji 2022. godine* objavio da je u 2022. godini, u odnosu na 2018. godinu, na uzrastu petog i sedmog razreda osnovne škole i prve godine srednje škole, zabeleženo povećanje broja učenika

- koji su zlostavljani u školi 2 do 3 puta i češće, povećanje broja učenika koji su zlostavljali druge u školi 2 do 3 puta i češće, i povećanje broja učenika koji su učestvovali u tuči od 3 i više puta (Batut 2023);
- U maju 2023. god. desio se prvi slučaj masovnog ubistva u jednoj školi (*school shooting*) u istoriji Srbije, a samo pukim sticajem sretnih okolnosti nije došlo do masakra u učionici punoj učenika u školi u Velikoj Plani 2019. godine.

Pregled radova o maloletničkom oružanom nasilju u Srbiji

Prve značajne kvantitativne indikacije o statusu teme LM18 i oružja u nuci u Srbiji možemo dobiti pretragom baza KoBSON i COBIB.SR. Dok za, na primer, temu koja povezuje LM18 i digitalno nasilje postoji 53 jedinica, za temu koja povezuje LM18 i oružano nasilje postoje samo 4 jedinice.

To znači da u *prvu kategoriju* (Tabela 1) – naučni radovi koji problem oružanog nasilja LM18 tretiraju kao primarno istraživačko pitanje – spadaju samo četiri naslova: jedna doktorska disertacija, dva članka objavljena u zbornicima, i jedna naučna monografija.

Tabela 1. – Lista naučnih radova o oružanom nasilju LM18 kao primarnoj temi

Autor	Godina	Naziv rada	Vrsta rada
Weisner, A.	2017	Primarna i sekundarna prevencija oružanog nasilja adolescenata u Srbiji	doktorska disertacija
Dinić, B., Sokolovska, V.	2024	Individualni i kontekstualni činioci nošenja oružja i napada oružjem u školi među srednjoškolcima u Srbiji	članak u zborniku
Weisner, A.	2024	Militarizacija detinjstva i oružano nasilje adolescenata	monografija
Čopić, S., Bogičević, D.	2024	Maloletnička ubistva u Beogradu: kriminološke karakteristike i kaznena politika	članak u zborniku

Izvor: Weisner A., Status teme oružanog nasilja maloletnih lica u DH istraživanjima u Srbiji (2001–2024)

U *drugu kategoriju* analize svrstani su naučni radovi u kojima se istražuje tema kriminala, prekršaja, delinkvencije, ili prestupništva koji čine LM18, i u kojima, iako problem oružanog nasilja nije prioritetno pitanje, ono predstavlja temu od značajnog interesovanja, pridaje mu se značajna pažnja, i pojmovi kao što su *oružje*, *oružano nasilje*, ili naziv nekog pojedinačnog oružja (*nož*, *pištolj*, *palica*, *satara*, *sekira*...), pojavljuju se u značajnom broju, ili čine značajan deo sadržaja rada, a nasilje ili kriminalni čin pojavljuju se u suštinskom ili jasnom kontekstualnom odnosu kao akt počinjen uz neko oružje (*razbojništvo*, *ranjavanje*, *povređivanje*, *ubistvo*...). U ovu kategoriju svrstana su takođe samo četiri rada – dve monografije, zbornik, i disertacija (prikazani u Tabeli 2).

Tabela 2. – Lista naučnih radova sa temama u kojima su elementi oružanog nasilja LM18 prisutni kao sekundarno pitanje

Autor	Godina	Naziv rada	Vrsta rada
Ristanović, S.	2011	Stop nasilju u školama	monografija
Ur. Popović-Čitić, B., Đurić, S., Kešetović, Ž.	2012	Bezbednosni rizici u obrazovno- vaspitnim ustanovama	zbornik
Jovanović – Kranjec, M. L.	2015	Karakteristike i oblici prestupničkog ponašanja učenika srednje škole u jugoistočnoj Srbiji	doktorska disertacija
Ur. Nikolić-Ristanović, V.	2016	Delinkvencija i viktimizacija maloletnih lica u Srbiji – rezultati međunarodne ankete samoprijavlivanjem delinkvencije	monografija

Izvor: Weisner A., Status teme oružanog nasilja maloletnih lica u DH istraživanjima u Srbiji (2001–2024)

Lista radova svrstanih u *treću kategoriju* predstavlja one naučne radove koji se bave nasiljem, kriminalom, prekršajima, delinkvencijom, prestupništvom ili kakvim drugim aktima LM18, ali se problemi samo sporadično, a ne suštinski povezuju sa oružjem, niti bilo koje oružje ima bilo koju značajniju ulogu u istraživanju, i kada autori u radu koriste pojam *oružje*, ili naziv nekog pojedinačnog oružja (*nož, pištolj, palica, satara, sekira...*), dotiču ga retko, samo uzgred, ili problem spominju samo periferno, u okviru neke druge specifične i prioritete teme za koju se može samo osnovano pretpostaviti da je problem koji uključuje i učešće LM18 kao počinioca nasilja (npr, porodično nasilje, sport i nasilje, bezbednost u školi...). U pitanju su, hronološkim redom posmatrano: (a) dva zbornika iz 2010 – jedan je priredila Leposava Kron, a drugi Vesna Žunić-Pavlović i Marina Kovačević-Lepojević, (b) zajednička monografija Dragana Popadića, Dijane Plut i Zorana Pavlovića, iz 2014. god, (c) članci Vanje Sokolovske, Bojane Dinić, i Dušana Marinkovića; Ane Batrićević i Vere Stanković; Marine Hughson; Ivane Stevanović i Olivere Pavićević, objavljeni u zbornicima štampanim 2015. god, (d) doktorska disertacija Milane Đ. Delibašić iz 2016, (e) članak Vesne Žunić Pavlović, Miroslave Pavlović i Svetlane Kaljača u časopisu iz 2018. god, (f) doktorska disertacija Adrijane T. Grmuša iz 2022, (g) monografija Ivane Janković i doktorska disertacija Violete M. Tadić objavljene u 2023, i u 2024. godini objavljen članak Jelene Nikolov i Milice Simović u tematskom zborniku.

Rezultati

Prepoznavanje teme oružanog nasilja LM 18 kao značajne i davanje prioriteta istoj u istraživanju, u nauci u Srbiji postoji tek od 2017. godine kada je po prvi put ovaj problem na sveobuhvatniji i interdisciplinarniji način tretiran u jednom obimnijem radu (doktorska disertacija „Primarna i sekundarna prevencija oružanog nasilja adolescenata u Srbiji“), što je bilo osnova i za

kasnije sistematsko višegodišnje kontinuirano istraživanje istog autora i nastanak monografije „Militarizacija detinjstva i oružano nasilje adolescenata“. Na osnovu broja i obima ostalih radova (dva članka o empirijskim istraživanjima, „Individualni i kontekstualni činioci nošenja oružja i napada oružjem u školi među srednjoškolcima u Srbiji“ i „Maloletnička ubistva u Beogradu: kriminološke karakteristike i kaznena politika“) i vremenu njihovog nastanka (2024), može se zaključiti da, uprkos faktičkom stanju fenomena u društvu, narastućim negativnim tendencijama i suočavanju sa teškim posledicama (zbog čega je Srbija među najgore pozicioniranim zemljama u Evropi i ima najtežu situaciju za poslednjih nekoliko decenija, verovatno i u svojoj savremenoj istoriji), problem oružanog nasilja LM 18 u nauci u Srbiji ima vrlo nizak status i nalazi se na samoj periferiji šireg naučno-istraživačkog polja o sveukupnom maloletničkom nasilnom kriminalu, ili prekršajima i raznim oblicima delinkvencije/prestupništva, koje i samo predstavlja potpuno sekundarno pitanje u istraživanjima opšteg kriminala, jer se i empirijska istraživanja, kada se sprovode, odnose na vrlo ograničen uzrastni uzorak, i problem prisutan na vrlo ograničenoj teritoriji i u vrlo ograničenom vremenu. Uprkos tome, ili baš zbog toga, svi radovi predstavljeni u Tabeli 1 poseduju jedinstven i pionirski karakter i mesto u domaćoj DH nauci.

Konkretnije na problem rizika od masovnog ubista u školi skreće se pažnja u samo dva rada. U jednom (članak „Problemi identifikacije i klasifikacije bezbednosnih rizika u školama“ u zborniku „Bezbednosni rizici u obrazovno-vaspitnim ustanovama“) u kontekstu upravljanja rizicima u obrazovno-vaspitnim ustanovama i lokalnoj zajednici i opšteg načina pripreme za krizne situacije u školama (Kešetović 2012), a u drugom (doktorska disertacija „Primarna i sekundarna prevencija oružanog nasilja adolescenata u Srbiji“) u kontekstu kriminološko-sociološke analize društvenih tokova i događaja u Srbiji koji podstiču adolescente na oružano nasilje i povećavaju pretpostavke za *school shooting* i kao apel o neophodnosti uspostavljanja nacionalnog programa prevencije oružanog nasilja adolescenata (Weisner 2017).

U disertaciji „Karakteristike i oblici prestupničkog ponašanja učenika srednje škole u jugoistočnoj Srbiji“ (Jovanović – Kranjec 2015), pored značajnog broja korišćenja pojma *oružje* i navođenja raznog pojedinačnog ‘hladnog’ i ‘vatreng oružja’, postoji čak i podnaslov *Nošenje oružja kao oblik prestupničkog ponašanja* (jedna i po strana). Međutim, u tom delu teksta se navode samo podaci o prisutnosti oružja u školi preuzeti iz istraživanja u Hrvatskoj, SAD i Izraelu, dok se stanje u Srbiji, pored opšte konstatacije da je ovaj problem sve prisutniji i u školama u Srbiji, opisuje samo navođenjem naziva raznog oružja koje učenici unose u školu (pištolj, palica, šipka...), a kao izvor ovih informacija se navodi sadržaj medija. S obzirom na to da ovaj, u principu obiman rad, sadrži u velikoj meri citate, prikaze i statističke podatke iz brojnih drugih domaćih istraživanja realizovanih u širokom vremenskom periodu i na brojne razne načine povezane sa temom disertacije, može se pretpostaviti da prilikom pregleda domaće literature, doktorantkinja nije ni bila u situaciji da predstavi rezultate

domaćih istraživanja o problemu u vezi LM18 s oružjem, jer takvi rezultati nisu ni postojali. Najznačajniji doprinos ove disertacije, posmatrano u odnosu na problem, je u empirijski prikupljenim statističkim podacima o tome u kojoj meri učenici srednjih škola u jugoistočnoj Srbiji u školu donose nož (5,4%) i pištolj (3,4) i zaključak o tome da su rezultati koje je utvrdilo ovo istraživanje 'zabrinjavajući'. Verovatno zbog već opisanog problema nepostojanja drugih realizovanih istraživanja u Srbiji, u delu analize rezultata izostalo je upoređivanje sa rezultatima iz nekog ranijeg istraživanja, ali je data komparacija sa rezultatima istraživanja iz regiona, što je pokazatelj toga da su se istraživanja o vezi LM18 i oružja u zemljama u regionu ipak sprovela, za razliku od Srbije.

Za razumevanje učestalosti pojava nošenja oružja i upotrebe oružja kao oblika ponašanja maloletnih lica u Srbiji, najznačajnije je istraživanje „Delinkvencija i viktimizacija maloletnih lica u Srbiji” (ur. Nikolić-Ristanović 2016). Istraživanje je urađeno metodom anketnog samoprijavlivanja u kojem je detaljno evidentirana učestalost raznih oblika delinkventnog ponašanja i prezentovan odnos prema brojnim varijablama. U Srbiji nije do tada postojalo detaljnije i obimnije empirijsko istraživanje koje daje podatke o nošenju i upotrebi oružja koje čine LM18, kao i motivima koji prate ovo ponašanje. Nalazi ovog istraživanja su ujedno i najčešće navođeni podaci u drugim naučnim radovima, a često i jedini. Ono za šta su nauka i struka ostali uskraćeni u ovom istraživanju jeste kvantitativna i kvalitativna analiza podataka o oružju u odnosu na pol. Takva analiza bi omogućila jedan novi uvid i drugačije tumačenje statističkih podataka od onoga koje je predstavljeno u zaključcima istraživanja. Ovo istraživanje realizovano je kao deo međunarodnog istraživanja i predstavlja *ad hoc* istraživački poduhvat, vrlo relevantan na nacionalnom nivou. Realizovano je davne 2016. god, nakon čega ovakvih istraživanja u Srbiji više nije bilo, što ukazuje na njegovu incidentalnu pojavu, ali i veliki značaj u domaćoj nauci. Do tada je kao jedno od izuzetno retkih referentnih mesta postojao članak iz 2010. godine, „Politika suzbijanja maloletničkog kriminaliteta sa elementima nasilja”, u kojem je samo konstatovano da je kod maloletnika “sve češća pojava nošenja noževa ili čak i oružja” (Radulović 2010, str. 113.). Ipak, pojava na koju je ovde ukazano, izuzev spomenutih vrlo malobrojnih primera, nije naišla na iole ozbiljnije interesovanje DH nauka u Srbiji i najveći broj istraživanja o nasilju i kriminalu LM18 uopšte ne prepoznaje prisustvo i ulogu oružja kao iole značajan element!

Kada su u pitanju zbornici koji su na neki način tematski povezani sa fenomenom oružanog nasilja LM18, u radovima domaćih autora praktično u potpunosti izostaju podaci i opisi koji se odnose na situaciju u Srbiji, poput, na primer, u članku „Učešće maloletnika u aktivnostima organizovanih kriminalnih grupa” (Bulatović 2015). Zbunjujuća je i zabrinjavajuća, ali poprilično česta praksa istraživača da se određenim aspektima problema LM18 i oružja bave kao pojavom prisutnom u drugim zemljama, ali bez ijedne rečenice ili podatka koji se odnose na Srbiju. Na primer, u radu „Razumevanje faktora koji podstiču regrutovanje dece vojnika” (Marković&Marković 2022) predstavljeni su podaci

iz Ugande, Avganistana, Nemačke, Meksika, Kolumbije... i ni jedan iz Srbije. Ovakva praksa zaslužuje posebnu pažnju, s obzirom na ratove devedesetih godina prošlog veka i raznog konteksta u kojem se može istraživati ovo pitanje, ili s obzirom na činjenicu da su se u Srbiji barem čitavih 12 godina (2008–2020) kontinuirano organizovali nezakoniti vojni kampovi u kojima se odvijala vojna obuka dece, zbog čega je Srbija duže od jedne decenije u kontinuitetu kršila Konvenciju o pravima dece i međunarodne obaveze, ali o svemu tome ne postoji nijedan naučni ili stručni rad, niti je, na primer, ovaj problem bio predmet reakcije UNICEF-a Srbije.

Takođe je vrlo česta situacija da se u radovima element oružja, ili spominjanje nekog konkretnog tipa oružja, pojavljuje vrlo retko i periferno, kao deo fusnote, ili samo kao pojam koji je deo rečenice koji je citat odredbe iz zakona koji se odnosi na nošenje oružja, ili deo opšte fraze (npr, 'kontrola oružja', ili 'nošenje oružja...'). Takav je, na primer, slučaj sa zbornikom „Prevenција i tretman poremećaja ponašanja” (ur. Žunić-Pavlović i dr. 2010). Drugi primeri sa opštim frazama jesu o 'lakoj dostupnosti oružja', 'oružje zaostalo iz ratova devedesetih', ili 'trgovina drogom i oružjem', čime su autori iscrpljivali i zaokruživali svo svoje interesovanje i objašnjenje u vezi s oružjem.

Treba spomenuti i rad „Kriminološka obeležja maloletničkog homicida“ (Kostić 2014). I ovaj rad je primer za već iznete tvrdnje o izuzetno skromnom naučnom doprinosu razumevanju problema oružanog nasilja LM18 koji stoji iza radova sa izuzetno obećavajućim naslovima. Naime, Miomira Kostić, u radu obima od 19 strana, oružje spominje samo na 4 mesta. Primeri koje autorica iznosi u radu, (a) o tome da se ubistva mogu izvršiti različitim sredstvima, od 'tojage' do 'otrova', (b) da je dostupnost vatrenog oružja doprinela povećanju obima nasilničkog ponašanja, (c) da nošenje oružja radi prestiža može prerasti u ubistvo, i (d) da je članstvo u 'gangovima' povezano sa dostupnošću i upotrebom vatrenog oružja, zbog kvantiteta primera, nivoa uvida, informativnosti i potencijala novog znanja koje pruža čitaocima, ne predstavljaju posebno relevantan naučni doprinos za istraživačku temu.

Zapravo, praktično svi radovi treće kategorije primer su radova koji predstavljaju onaj nivo uvida, informativnosti, znanja i analize sadržaja i činjenica o problemu oružanog nasilja LM18 kojima laička javnost svakodnevno svedoči, koju struka svakodnevno verifikuje već nekoliko decenija, a nauka unosi u archive već više stotina godina. U daleko najvećem broju slučajeva primetno je da, i kada se u nekom radu govori konkretnije o maloletničkom nasilnom kriminalitetu i prekršajima, izostaje iole značajniji fokus na prisustvo ili ulogu oružja, ili se ono uopšte i ne spominje.

Najčešće spominjanje oružanog nasilja LM18 u istraživanjima DH nauka je u okviru istraživanja o vršnjačkom nasilju i nasilju u školama. Ova istraživanja su, kao po pravilu, anketnog tipa, što znači da se praktično celokupan korpus saznanja dobija ispitivanjem toga šta o problemu misle deca. Specifičan primer je istraživanje „Stop nasilju u školama” (Ristanović 2011) za koje je korišćena

anketa sa licima angažovanim kao obezbeđenje u osnovnim i srednjim školama u Beogradu. Međutim, iz perspektive razumevanja problema i prikupljanja relevantnih podataka o oružanom nasilju LM18, ili rizicima povezanim s oružjem, čak i u okviru teme bezbednosti u školi ili vršnjačkog nasilja, saznanji doprinosi ovih radova su vrlo mali. Na primer, u domaćoj nauci vrlo citiranom istraživanju „Nasilje u školama“ (Popadić 2009), samo se u dve rečenice spominje oružje u kontekstu Srbije, od čega je u jednom slučaju citat iz lista „Nedeljni telegraf“. Ostalo spominjanje oružja je deo teksta u fusnoti, ili se odnosi na podatak o stanju u SAD. Na žalost, ni u *follow-up*-u ovog istraživanja, „Nasilje u školama Srbije“ (Popadić, Plut&Pavlović 2014) koje je trajalo 8 godina, realizovano na celoj teritoriji Srbije i u vrlo širokoj populaciji, objavljeno na čak 270 strana, koje autori opisuju kao jedno od najobimnijih i najdugotrajnijih empirijskih istraživanja koje se bavilo nasiljem u osnovnim školama u Srbiji, autori nisu predstavili ni jedan relevantan podatak čak ni o prisutnosti oružja u školama u Srbiji!

Zvanična statistika je još jedan segment priče o nasilju LM18 koji takođe sadrži brojne probleme koji postoje kontinuirano, praktično hronično.

Profesor krivičnog procesnog prava na Pravnom fakultetu, Milan Škulić, u intervjuu za medije je istakao da statistika beleži ‘zapanjujuće’ mali stepen povratnika među maloletnicima, i da bi Srbija bila svetski šampion u suzbijanju maloletničke delinkvencije da je zvanična statistika tačna. Na žalost, umesto zvaničnih 12% ili 13%, povrat maloletnika je po Škuliću oko 80% (Politika, A. S. 2015). U intervjuu za nedeljnik „Vreme“, direktorka Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja Leposava Kron, takođe je naglasila da ni policijska ni sudska statistika nisu dovoljno precizne i ažurne i da nema pouzdanih statističkih modela za praćenje stope kriminala, što je opisala kao ‘arheološki’ problem na koji najbolji statističari ukazuju decenijama. Kron je zaključila da, dok razvijene zemlje primenjuju određen statistički model, u Srbiji statistika o kriminalu nije pouzdan indikator realnog stanja (I. M. H. 2016).

Hroničan karakter problema ilustruje i to da, po zvaničnim podacima Republičkog Zavoda za statistiku Srbije, za 2020, 2021. i 2022, u gradskoj opštini Palilula (Niš), od 73 000 stanovnika, za sve tri godine nije zabeleženo ni jedno osuđeno maloletno lice, dok je u Požarevcu, koji ima 75 000 stanovnika, u istom periodu bilo 107 osuđenih maloletnih lica (Weisner 2024). Takođe, po podatku RZS-a za 2022, u 11 opština na jugu Srbije (Medveđa, Crna Trava, Niška Banja, Palilula, Gadžin Han, Svrlijig, Vranjska Banja, Bosilegrad, Vladičin Han, Preševo i Trgovište), sa ukupno malo više od 147 000 stanovnika, ni za godinu dana ni jedno maloletno lice nije osuđeno ni za jednu vrstu krivičnog dela, na primer, za nanošenje lakih telesnih povreda, seksualni delikt, preprodaju droge, krađu, uništavanje tuđe imovine... (Ibid). Ili je možda ovih osuda bilo, samo u zvaničnoj statistici one nisu prikazane. Zbog ovih problema i istraživači koji u radovima nekritički koriste zvanične podatke RZS, bez dodatnog monitoringa, analize i verifikacije, najverovatnije donose neutemeljene zaključne o tokovima i stanju nasilnih prekršaja i kriminala LM18 na nacionalnom nivou.

Zaključci i diskusija

Slika o potpunoj marginalizaciji problema oružanog nasilja LM18 u domaćoj DH nauci je još jasnija kada se dodatno posmatra i status delinkvencije i opšteg kriminala i nasilja koje čine maloletnih lica, jer, ne samo da dinamika razvoja problema oružanog nasilja LM18 raste i usložnjava se znatno brže od ulaganja napora i rasta interesovanja istraživača da se ovim problemom bave, već je to slučaj i sa brojnim drugim vrstama i oblicima maloletničkog kriminala i nasilja.

Verovatno prvo takvo uočavanje problematičnog odnosa, nakon 2001. god, možemo pronaći u kritičkim komentarima Milane Ljubičić o tome da nakon 80-tih u domaćim sociološkim istraživanjima u 'potpunosti zamire interes' za problem maloletničke delinkvencije i da „nisu preduzimani istraživački naponi koji bi bacili svetlo na potencijalne uzroke maloletničke delinkvencije, već se ostalo na razini hipotetičkih spekulacija.“ (2006, str. 591). Slađana Đurić je u hrestomatiji „Bezbednosni rizici u školama – modeli otkrivanja i reagovanja“ (2007) iznela uvid da u domaćoj naučnoj literaturi skoro da ne postoji ozbiljniji pokušaj zasnivanja teorijskog pristupa relevantnog za pitanja bezbednosti u školama, čemu posredno svedoči popis jedinica literature u hrestomatiji od 1 232 izvora, ali samo sa jednim naslovom na srpskom jeziku, i to o znatno široj temi – bezbednosti u lokalnoj zajednici. Na jedan specifičan deo problema je ukazao i Ljubomir Prelić, zamenik Republičkog javnog tužioca i član Saveta za praćenje i unapređenje rada organa krivičnog postupka i izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima: „...naglašavam da nema podataka niti statistike o krivičnim delima vršenim isključivo među vršnjacima, dakle prema maloletnicima.“ (2012, str. 28). Istražujući slučajeve porodičnog nasilja koje su učinila maloletna lica, Ana Batričević i Vera Stanković (2015) došle su do zaključka da ova vrsta nasilja i dalje važi za nedovoljno istražen problem kome u stručnoj literaturi iz oblasti kriminologije, maloletničkog krivičnog prava, maloletničke delinkvencije, penologije i socijalne patologije nije posvećeno dovoljno pažnje, opisujući ga i kao 'tabu temu'. U analizi radova o vršnjačkom nasilju, Maša Đurišić ukazuje na to da se najveći broj radova bavi njegovim teorijskim aspektima i da je primetan nedostatak radova koji se bave kompetentnošću nastavnika za rad na problemu ovog nasilja (2015). Potvrdu toga da problem postoji i u istraživanju drugih tema nalazimo u sledećem slučaju: „Sve izraženija povezanost maloletnika sa krivičnim delima narko-kriminala predstavlja problem sa kojim se već duže vreme suočava naše društvo. Međutim, i pored toga, neznan je broj publikacija koje se bave ovako delikatnom oblašću.“ (Lajić, Didanović 2022, str. 22).

Jedan od najrečitijih i najilustrativnijih kritičkih opisa situacije predstavio je Đorđe Ignjatović ukazujući na to da „U radovima iz oblasti krivičnih nauka, bilo da su njihovi autori početnici ili poznati istraživači, već na prvi pogled može se zapaziti ignorisanje dragocenih podataka o kriminalitetu koje sadrže

pravosudne statistike. Ako se to u izvesnom smislu može razumeti kada se radi o tekstovima iz oblasti krivičnog prava (iako bi i oni bili sadržajni kada bi npr. izlaganje o nekoj grupi krivičnih dela ili pojedinačnoj inkriminaciji bilo obogaćeno podacima koliko je takvih ponašanja zabeleženo poslednjih godina, ko su učinioci, koliko je trajao postupak i koje sankcije su izrečene tim licima) takva praksa je neprihvatljiva naročito kada se radi o kriminalološkim delima. Ako ni zbog čega, ono stoga što se ne radi o sholastici već o nauci o realnim pojavama koja nikako ne može ignorisati numeričke podatke o kriminalitetu i njegovoj kontroli. Objašnjenje navedene prakse krije se u neznanju – najveći broj onih koji sebe smatraju kriminolozima ne poseduju ni elementarne predstave ne samo o tome koji se sve podaci mogu naći u bazama podataka pravosudne statistike, nego oni ne mogu da protumače ni fakte koji su publikovani u opštim presecima – biltenima koji se redovno izdaju i poslednjih godina dostupni su svakom građaninu koji poseduje internet priključak. Samo neznanje nije najveći problem – postoji još jedan razlog koji još više kumuje navedenom stanju. To je odsustvo želje da se zađe u ovu materiju i pronikne u njenu problematiku. Takav zahvat ne može se izvesti u vidu ‘skraćениh kurseva’ ili prelistavanjem informacija na Wikipediji.” (Ignjatović 2014).

Već je u ranijem delu rada opisana takođe i vrlo problematična uloga zvanične statistike.

Opšti zaključak je da su u Srbiji naučni radovi o problemu veze LM18 sa oružanim nasiljem izuzetno retki, a radovi o maloletničkom kriminalu i vršnjačkom nasilju su u najvećem broju bez značajnijeg doprinosa za razumevanje problema dece i mladih i oružja, odnosno njihova informativnost je na nivou prosečnog novinskog članka. Čak se upravo informacije iz medija koriste kao najvažnija, suštinska i jedina naučna ili činjenična građa.

Primetno je, međutim, da jedan broj naučnih radnika ambiciozno objavljuje radove o prevenciji nasilja i kriminala LM18 u Srbiji, i to čine bez analize i kritičkog odnosa prema problemu relevantnosti i pouzdanih statističkih podataka, ili posedovanja rezultata empirijskih istraživanja.

Iako se ovaj rad ne bavi analizom kvaliteta dosadašnjih istraživanja, u radu je indirektno iskazana osnovana sumnja u domet i kvalitet jednog značajnog broja dosadašnjih istraživanja koja su se bavila temama nasilja LM18 u Srbiji, što otvara još jedno vrlo važno pitanje – kakvu benefit laička, stručna i naučna javnost u Srbiji imaju od dosadašnjih DH istraživanja o ovom problemu.

Ovakvo stanje u domaćoj nauci uzrok je raznih posledica: nepoznavanja faktičkog stanja i nerazumevanja problema, nepostojanja naučne literature neophodne za obrazovanje i obuku teoretičara i praktičara raznih struka i nauka, nepostojanja nacionalnih strateških dokumenata i javne politike zasnovanih na relevantnim, pravovremenim, sveobuhvatnim i pouzdanim činjenicama, što, sve zajedno, onemogućava razvoj same struke i nauke, kao i razvoj utemeljenih preventivnih programa i sistemskog i uspešnog pristupa ovom specifičnom, i sve prisutnijem, ali i sve težem društvenom problemu.

Rezultati ovog rada ukazuju na to da postoji velika nezainteresovanost, nespremnost i nemoć naučne zajednice, ali i nemogućnost celog društva u Srbiji, da istraži problem i artikuliše adekvatne socijalne, obrazovne, bezbednosne i druge javne politike i aktivnosti koje bi prevenirale uznemirujući trend porasta oružanog nasilja i kriminala LM18. Hronično odsustvo sveobuhvatnih, sistematskih, relevantnih i pouzdanih istraživanja ostavlja ključne posledice na (ne) razumevanje problema, procene rizika i predviđanje tokova, i to može biti jedan od razloga porasta oružanog nasilja LM18. U tom kontekstu može se posmatrati i dosadašnji kolaps sistema u odgovoru na prevenciju oružanog nasilja LM18, kao i na masovna ubistava koja su se u Srbiji desila u maju 2023. god.

Izvori

- Batričević, Ana. Stanković, Vera. 2015. *Maloletnici kao učinioci porodičnog nasilja nad roditeljima: zastupljenost, karakteristike i državna reakcija*. U: *Maloletnici kao učinioci i žrtve krivičnih dela i prekršaja*, 333–347. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja,
- Dr Milan Jovanović Batut. 2023. *Rezultati istraživanja ponašanja u vezi sa zdravljem dece školskog uzrasta u Republici Srbiji 2022. godine*. Gudelj Rakić, J. & Kilibarda, B. (ur.) Beograd: Institut za javno zdravlje Srbije. [Internet]. <https://www.batut.org.rs/download/publikacije/IstrazivanjeHBSC2022.pdf>.
- Bulatović, Aleksandra. 2015. Učešće maloletnika u aktivnostima organizovanih kriminalnih grupa. U: *Maloletnici kao učinioci i žrtve krivičnih dela i prekršaja*, 377–385. Stevanović, I. (ur.) Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. [Internet]. https://www.iksi.ac.rs/izdanja/maloletnici_kao_ucinioci_i_zrtve_krivičnih_dela_i_prekršaja.pdf
- Čopić, Sanja, Bogičević, Dragana. 2024. *Maloletnička ubistva u Beogradu: kriminološke karakteristike i kaznena politika*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju [Internet]. https://rfasper.fasper.bg.ac.rs/bitstream/handle/123456789/5640/bitstream_11723.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- Delibašić, Milana Đ. 2016. *Prevenција nasilja kao metod institucionalnog tretmana maloletnih prestupnika*. Beograd: Fakultet političkih nauka. Doktorska disertacija. [Internet]. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/9426/Disertacija.pdf?sequence=6&isAllowed=y>.
- Dinić, Bojana, Sokolovska, Vanja. 2024. Individualni i kontekstualni činioci nošenja oružja i napada oružjem u školi među srednjoškolicima u Srbiji. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 56, broj 1, jun 2024, 141–161. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Đurić, Slađana (ur.) 2007. *Bezbednosni rizici u školama – modeli otkrivanja i reagovanja*. Beograd: Fakultet bezbednosti.
- Đurišić, Maša M. 2015. Vršnjačko nasilje u Srbiji iz ugla istraživača – implikacije za buduća istraživanja. *Istraživanja u pedagogiji*, 5(2), 84–95. [Internet]. <https://doi.org/10.17810/2015.18>.

- Grmuša, Adrijana T. 2022. Vršnjačko nasilje kao bezbednosni rizik u srednjim školama. Beograd: Fakultet bezbednosti. Doktorska disertacija.
- Hughson, Marina. 2015. Prilog razumevanju nasilja maloletnika u Srbiji: perspektiva kritičkih studija muškaraca i maskuliniteta. U: *Maloletnici kao učinioci i žrtvekrivičnih dela i prekršaja*, 191–203. Stevanović, I. (ur). Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Ignjatović, Đorđe. 2014. *Stanje i tendencije kriminaliteta maloletnika u Srbiji*. vol. 5, br. 2, 173–195. Beograd, Crimen.
- Igrački, Jasmina. 2024. *Uzroci, posledice i prevencija vršnjačkog nasilja*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. [Internet]. http://institutecs.rs/1056/1/igra%C4%8Dki_2024.pdf.
- Janković, Ivana. 2023. *Nasilje u adolescentskim partnerskim vezama*. Niš: Filozofski fakultet.
- Jovanović – Kranjec, Milena. 2015. Karakteristike i oblici prestupničkog ponašanja učenika srednje škole u jugoistočnoj Srbiji. Niš: Filozofski fakultet. Doktorska disertacija.
- Kešetović, Želimir. 2012. Problemi identifikacije i klasifikacije bezbednosnih rizika u školama. U: *Bezbednosni rizici u obrazovno-vaspitnim ustanovama*. Popović-Čitić, B., Đurić, S., Kešetović, Ž. (ur.). Beograd: Fakultet bezbednosti.
- Koalicija prEUgovor 2024 Vatreno oružje u Srbiji, infografik. [Internet]. <https://preugovor.org/Infografici/1882/Vatreno-oruzje-u-Srbiji-Siroko-rasprostranjen.shtml>.
- Kostić, Miomira. 2014. Kriminološka obeležja maloletničkog homicida. U: *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*. 171–191. Niš: Pravni fakultet.
- Kron, Leposava. (ur.) 2010. *Nasilnički kriminal: etiologija, fenomenologija, prevencija*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Lajić, Oliver. Didanović, Ana. 2022. Maloletnički narko-kriminal u Srbiji – stanje i kretanje. U: *Bezbednost*. Beograd, 64(3), 22–45. [Internet]. <https://doi.org/10.5937/bezbednost2203022L>.
- Ljubičić, Milana. 2006. Kretanje maloletničkog prestupništva u Srbiji u periodu 1980 – 2004. *Sociološki pregled*, vol. XD, no. 4, 591–613. [Internet]. <https://doi.org/10.5937/socpreg0604589L>.
- Marković, Darko M. Marković, Darija, M. 2022. Razumevanje faktora koji podstiču regrutovanje dece vojnika. U: *Nasilje i deca*. Zirojević, M. (ur). Beograd: Institut za uporedno pravo.
- Nikolić-Ristanović, V. (ur.) 2016. *Delinkvencija i viktimizacija maloletnih lica u Srbiji – rezultati međunarodne ankete samoprijavlivanjem delinkvencije*. Beograd: Prometej.
- Nikolov, Jelena. Simović, Milica. 2024. Sagledavanje problema maloletničke delinkvencije – izazovi i prevencija. U: *Delinkvencija dece i maloletnika: prevencija i društvena reakcija*. Kovačević, M, Čopić, S. (ur.) Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Politika, A. S. 2015. *Kad deca biju*. 24. avgust 2015.
- Popadić, Dragan. 2009. *Nasilje u školama*. Beograd: UNICEF.
- Popadić, Dragan. Plut, Dijana. Pavlović, Zoran. 2014. *Nasilje u školama u Srbiji*. Beograd: Institut za psihologiju.
- Popović-Čitić, Branislava. Đurić, Slađana. Kešetović, Želimir (ur.) 2012. *Bezbednosni rizici u obrazovno-vaspitnim ustanovama*. Beograd: Fakultet bezbednosti.

- Prelić, Ljubomir. 2012. „Uzroci povećanja vršnjačkog nasilja među maloletnicima”. U: *Maloletničko pravosuđe u Republici Srbiji* 28–40. Ivana Stevanović (ur.) Beograd: Centar za prava deteta.
- Rad javnih tužilaštva na suzbijanju kriminaliteta i zaštiti ustavnosti i zakonitosti u 2023. godini*. 2024. Beograd: Vrhovno javno tužilaštvo. [Internet]. http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/izvestaji/14_saziv/Izvestaj%20o%20radu%20javnih%20tuzilastava%202023.pdf.
- Radulović, Ljiljana. 2010. Politika suzbijanja maloletničkog kriminaliteta sa elementima nasilja. U: *Nasilnički kriminal: etiologija, fenomenologija, prevencija*. Kron, Leposava (ur.) Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Ristanović, Svetlana. 2011. *Stop nasilju u školama*. Beograd: Heraedu.
- Rowhani-Rahbar, A. & Schleimer, J.P. 2022. Gun Violence Epidemiology. U: Ahrens, W. & Pigeot, I. (ur.) *Handbook of Epidemiology*. New York: Springer. [Internet]. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-6625-3_77-1.
- Stevanović, Ivana. Pavićević, Olivera. 2015. Rizična ponašanja dece i mladih – rizik i otpornost. U: *Maloletnici kao učinioci i žrtve krivičnih dela i prekršaja* 293 – 308. Stevanović, I. (ur.) Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Sokolovska, Vanja. Dinić, Bojana. Marinković, Dušan. 2015. Nasilništvo i viktimizacija kod učenika srednjih škola – efekti perioda ispitivanja, pola, razreda i uspeha. *Teme*, 39(2), 617–630. Niš: Univerzitet u Nišu.
- Tadić, Violeta M. 2023. Školska klima i prosocijalno ponašanje kao faktori bezbednosti u srednjim školama. Beograd: Fakultet bezbednosti. Doktorska disertacija.
- Vreme. I. M. H. 2016. *Nasilje, destrukcija i sadizam kao svakodnevica*. 11. avgust 2016.
- Weisner Aleksandar. 2017. Primarna i sekundarna prevencija oružanog nasilja adolescenata u Srbiji. Beograd: Evropski centar za mir i razvoj. Doktorska disertacija.
- Weisner Aleksandar. 2024. *Militarizacija detinjstva i oružano nasilje adolescenata*. Novi Sad: Centar za proučavanje društvenog razvoja&Škola bez nasilja.
- Wilson R.F., Fortson B.L., Zhou H., et al. 2023. Trends in Homicide Rates for US Children Aged 0 to 17 Years, 1999 to 2020. *JAMA Pediatr*. 177(2):187–197. [Internet]. doi:10.1001/jamapediatrics.2022.4940.
- Žunić-Pavlović, Vesna. Kovačević-Lepojević, Marina. 2010. *Prevencija i tretman poremećaja ponašanja*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Žunić-Pavlović, Vesna. Pavlović, Miroslav. Kaljača, Svetlana. 2018. Nasilno ponašanje učenika prema nastavnicima u srednjoj školi. *Nastava i vaspitanje*, 2018, 67(3), 489–505. Beograd: Pedagoško društvo Srbije.

Aleksandar Weisner

The Status of Juvenile Armed Violence as a Research Topic in Social Sciences and Humanities Studies in Serbia (2001–2024)

Abstract: The central question of this paper is to what extent and in what way the social and human sciences in Serbia address the issue of armed violence committed by minors as a research question or topic. The subject of analysis includes numerous domestic independent studies that have investigated this issue from 2020 to 2024, presented chronologically. By examining these studies—their quantity, findings, and through the final analysis presented in this paper—it is possible to form a comprehensive picture of the current state and to draw general conclusions about the benefits that the lay public, professionals, and the academic community in Serbia derive from domestic research in terms of understanding, preventing, and resolving the problem of adolescent armed violence. This, in turn, reflects the broader societal attitude toward the issue of juvenile armed crime and violence.

Key words: *weapons, violence, minors, SH science.*

Primljeno: 29. 04. 2025.

Odobreno: 29. 05. 2025.

Aleksandar Weisner
Evropski centar za mir i razvoj
Univerzitet za mir UN
e-mail: weisnera@gmail.com

**PRIKAZ KNJIGE: J. ADLAM, T. KLUTTIG I B.
X. LEE, STANJE NASILJA I KREATIVNO STANJE
(VIOLENT STATES AND CREATIVE STATES),
LONDON & PHILADELPHIA: JESSICA KINGSLEY
PUBLISHERS (2018), str. 536.**

Urednici Džon Adlam (John Adlam), Tilman Klutih (Tilman Kluttig) i Bandy Li (Bandy X. Lee), i sami vrlo cenjeni teoretičari i praktičari u oblasti forenzičke psihoterapije, kliničke psihologije i ekologije nasilja, priredili su dvotomnu monografiju „Violent States and Creative States“ (Volume 1: Structural Violence and Creative Structures, i Volume 2: Human Violence and Creative Humanity). Ovu hrestomatiju čini 32 teksta, između ostalih i radovi nekih od najeminentnijih svetskih istraživača specifičnog fenomena ponašanja ljudskog roda – nasilja. U knjizi se nalaze i Prolog i Epilog dvoje među najpoznatijim savremenim svetskim teoretičarima strukturnog nasilja¹ i prevencije nasilja – Estele Veldon (Estele Welldon) i Džejsma Giligana (James Gilligan).

Već iz predgovora knjige, u kojem je otvoreno kontraverzno pitanje o tome da li i kako trauma i nasilje mogu imati pozitivne aspekte (na primer, putem generisanja enormne energije i pokušaja da se otvore 'nove mogućnosti' i 'novi teren') može se naslutiti da je u pitanju vrlo uzbudljiva i pomalo provokativna i kritička naučna literatura.

Oba toma knjige dinamički izoštravaju fokus na fenomen nasilja, krećući se od 'intraprosihičkih', individualnih i interpersonalnih domena, do domena mikro i makro ljudske zajednice i najširih društvenih i globalnih domena (kako je to pretežno predstavljeno u radovima prvog toma), i suprotno tome, od naj-

---

1 Termin *structural violence* (eng.) se u naučnoj literaturi na srpskom jeziku prevodi najčešće kao 'strukturno', dok se takodje može naći i preveden kao 'strukturno nasilje'.

širih društvenih perspektiva i struktura, do krajnje intimnog intrapersonalnog sveta i nasilnog stanja uma, uključujući i samopovredjivanje (što je dominantno tema drugog toma).

Centralnim pitanjem prvog toma može se smatrati i ispitivanje odnosa individualnog mentalnog nasilnog stanja ličnosti i društveno konstruisanog stanja. Društveno konstruisano stanje nije predstavljeno samo kao politički konstrukt, u slučaju, na primer odmetnute države, već autori smatraju da se i anti-semitizam, islamofobija, mizoginija ili neo-liberalizam takodje mogu smatrati nasilnim stanjem koje podsticajno utiče na porast individualnog nasilja.

Knjiga, u celini, po rečima samih urednika, odgovara na nekoliko potreba: (a) potrebu interdisciplinarnе razmene u pristupu samom predmetu nasilja, (b) potrebu odredjenja prema socijalnim i socijabilnim kontekstima individualnog nasilja, (c) potrebu razumevanja sposobnosti samih društvenih struktura da kreiraju nasilja, (d) potrebu integrisanja baze znanja koju poseduje ljudska zajednica, od individualnog do međunarodnog nivoa, i (e) potrebu razumevanja ljudske prirode i mogućnosti za društveno ozdravljenje kroz podsticaj ljudskih kreativnih potencijala.

Sveobuhvatnost uredjivačkog pristupa temi nasilja nije vidljiva samo iz interperdisciplinarnog polazišta, već je predstavljena i kroz vezu sa najrelevantnijim savremenim svetskim teorijskim osnovama i konceptima koji potiču iz raznih društveno-humanističkih i medicinskih naučnih disciplina. To je primetno u svim delovima i podtemama knjige – od kliničke prakse do savremenih oblika terorizma.

Važan aspekt konstruktivnog poimanja pozitivnih aspekata nasilja brojni autori pojedinačnih radova, ali i sami urednici, vide u specifičnoj ulozi onoga što zovu 'kreativno stanje'. Kreativnom stanju pripisuju suštinsko i 'najsnažnije protivotrovno' svojstvo u odgovoru na nasilje koje je ljudska vrsta nosila tokom čitave evolucije. Kreativna stanja su opisana kao temelji za kapacitet savesti i etičkog upravljanja društvom, što je u knjizi ilustrovano kroz primere iz Ekvadora, Južnoafričke republike, Meksika, Ruande, i drugih zemalja, ali i primere iz specijalne rehabilitacione prakse i restorativne pravde.

Uz najambicioznije zamišljene namere pojedinih autora zastupljenih u knjizi, poput konceptualizacije i konkretizacije odgovora na nikad-do-sada-ra-zrešena pitanja kao što su *Zašto ljudi čine nasilje*, *Šta nagoni ljude na uzajamnu destrukciju*, ili *Šta nam nasilje govori o tome šta nam je najdraže...* sinergijski efekat tekstova predstavljenih u knjizi ima nepobitno jasan potencijal uvida, objašnjenja i razumevanja fenomena nasilja, u svoj njegovoj dinamici, neuhvatljivosti, efemernosti, eklektičnosti i beskrajnosti. Od rada o mikrokosmosu agresije u odnosu sa detetom tokom ranog roditeljstva (*The Microcosm of Aggression: Early Parent-Child Interaction and the Struggle for Separation*), preko poimanja terora i terorizma (*Terror in the Mind of the Terrorist*), individualnog nasilja u situaciji kada je nasilje društveno prihvatljivo (*Perpetrators of Socially Accepted Violence*), do rada o samopovredjivanju (*Anorexia Mirabilis*:

Voluntary Self Starvation and the Role of Spirituality as a Legitimate Response to Sexual Violence).

Ovakva mozaičnost tema nije umanjila doslednost jasnog uređivačkog koncepta. Jedinstvenoj ulozi ove knjige u svetskoj naučnoj predstavi o nasilju doprinose strukturno objedinjeni i koherentno uvezani rezultati empirijskih istraživanja, kliničkih studija, svedočenja (i žrtava i nasilnika), i predstavljene teorije i koncepti o nasilju iz sociologije, filozofije, istorije, antropologije, međunarodnog prava, psihoterapije, forenzike: „...Nadamo se da ova sveobuhvatna razmena može pomoći u osvetljavanju ljudske kreativnosti: kako destruktivan impuls smrti nastaje iz zdravog, kreativnog impulsa života, kako su ove dve stvari uvezane, i kako promeniti ljudsku destruktivnost u ili kroz kreativnost“ (Adlam, J. at all, 2018, str. 24).

Kompleksno i interdisciplinarno obuhvaćen i oslikan fenomen nasilja u knjizi pruža obilje intelektualnog zadovoljstva i za čitaoce iz oblasti kliničari-praktičari, kao i za teoretičare i istraživače.

Nasuprot izuzetnoj prisutnosti teme nasilja u *mass*-medjima, čestih afektivnih i burnih reakcija laične javnosti i sveprisutnosti nasilja kao društvenog fenomena, koje, ne samo da milenijumima opstaje u formi jednog od ključnih obeležja društvenih dinamika i promena, uprkos razvoju raznih institucija i regulativa društvenih odnosa u različitim društvenim sistemima, *nasilje*, kao tema naučnih istraživanja, ostaje i dalje nedovoljno istražen i objašnjen društveni fenomen. To kao posledicu ima i nemogućnost da društvo kreira efikasni i održivi sistem koji bi svim društvenim populacijama obezbedio egzistenciju i razvoj u miru, bezbedno i spokojno. Vidno umanjujući tu posledicu i doprinoseći svetskoj 'bazi znanja', „Violent States and Creative States“ najdirektnije osnažuje naučnu i stručnu zajednicu posvećenu razumevanju globalne zajedničke traume – nasilja.

Ne samo da nasilje, čini se, predstavlja egzistencijalni i esencijalni element svakodnevnih individualnih ljudskih praksi i međunarodnih ekonomskih i političkih odnosa, već je i uporni i neizbežni intrizični konstrukt u primeni svih mogućih tehnoloških inovacija i industrijskih revolucija, te tako i informativno-komunikacionih, nano i bio-genetskih tehnologija. I brojni dosadašnji pokušaji primene raznih preventivnih (primarnih, sekundarnih i tercijalnih) programa i mera (socijalnih, obrazovnih, zdravstvenih, pravosudnih...) nijednom društvu ili zajednici na svetu nisu obezbedili održive ili trajne društvene odnose oslobodjene čestog nasilja različitih formi i vrsta tokom čitave istorije. Zato bi svaka kvalitetna naučna publikacija na temu nasilja trebalo da ima veliku pozornost domaće naučne i stručne društveno-humanističke i medicinske zajednice, i da bude prihvaćena sa zahvalnošću, a posebno bi to trebalo da je slučaj kada je u pitanju ovakva monografija.

CIP – Каталогizacija u publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд

39

ANTROPOLOGIJA : časopis Instituta za etnologiju i antropologiju (IEA)
Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu = Anthropology : journal of the
Institute of Ethnology and Anthropology (IEA) Faculty of Philosophy, University
of Belgrade / glavni i odgovorni urednik Danijel Sinani. – 2006, sv. 1- . –
Beograd : Filozofski fakultet, Institut za etnologiju i antropologiju: Dosije studio,
2006- . – 24 cm
Tri puta godišnje. – Tekst na srp. (ćir. i lat.) i engl. jeziku. – Drugo izdanje na
drugom medijumu: Antropologija (Online) = ISSN 2334-881X
ISSN 1452-7243 = Antropologija
COBISS.SR-ID 136468492

1838

ISSN 1452-7243